

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 75 kr.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TULAJDONA.

1898.

TARTALOM.

	Lap
<i>Munkácsi Bernát.</i> Egy déli osztják hősnéek.	1
<i>Melich János.</i> Egy rejtelmes szó. (Leubezes)....	28
<i>Kúnos Ignác.</i> A török nyelv idegen elemei (V.)	34
<i>Erdélyi Lajos.</i> Mondattani tanulmányok (I.) ..	55
<i>Bartha József.</i> Ismeretlen nyelvemlékek a XVI. század első feléből	71
<i>Veress Ignác.</i> A magyar tagadó	78
<i>Sebestyén Gyula.</i> A Halotti Beszéd szerzője és kora	93
<i>Hellebrant Árpád.</i> Könyvészet 1897. (I.)	101

Ismertetések és bírálatok.

<i>Petz Gedeon.</i> Német nyelvtanok. (Kauffmann Fr. Deutsche Grammatik. — Brenner O. Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache)	109
— <i>Gót nyelvészeti irodalom.</i> (Streitberg W. Gotisches Elementarbuch. — Kluge, Fr. Geschichte der gotischen Sprache. — Uhlenbeck, C. C. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache.)	114
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Archiv für slavische Philologie. XX. Bd. 1. Heft	122
<i>Gombocz Zoltán.</i> Török jövevényszavak a mordvinban. (Paasonen H. Die türkischen Lehnwörter im Mordvinischen.)	124

Kiseb közlések.

<i>M. J.</i> Magyar-horvát glosszák	33
<i>L. V.</i> Soltész.	70
<i>M. J.</i> Háztűznézni	92
<i>Gombocz Zoltán.</i> A vogul infinitivus	127

Folyóiratunk negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

Kérelmem: Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.

Egy déli osztják hősnék.

A mire egy félszázad óta hiába várakozott nyelvtudományunk, nem sokára meg fog jelenni az első déli osztják szöveggyűjtemény. Sajátságos, hogy a finn-magyar nyelvcsoporthoz összes különálló ágai közt éppen ennek alaposabb megismerése maradt legutóljára: erre nézve áll eddigelé a legkevesebb nyelvi anyag rendelkezésünkre, holott a vogulság, de az éjszaki osztják és zürjén nyelvjárások is sokkalta félreesőbb és nehezebben megközelíthető területekre esnek. A szóban forgó, sajtó alatt levő mű PATKANOV SÁNDOR orosz miniszteri tisztviselő nem régiben megjelent «*Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie* (I. Teil: Ethnographisch-statistische Übersicht; St. Petersburg, 1897)» című érdeemes könyvének II. kötetét alkotja s mint a «*Heldenlieder und Sagen (tárnéj äret)*» külön cím is mutatja, a tőlem gyűjtött vogul hősi énekekhez és regékhez hasonló népköltési mutatványokat fog nyújtani. PATKANOV velem egyidejűleg az 1888-ik év nyárutóján utazgatott az Irtis alsó folyása s mellékfolyói vidékén, hol hivatalos küldetése szerint statisztikai és közgazdasági adatok egybeszerzése volt főfeladata; de e mellett kiterjedt figyelme az osztják nép életmódjára, hagyományaira, nyelvére és népköltési termékeire is, mely utóbbiak terén kiválóan becses észleleteknek és gyűjtéseknek jutott birtokába. Ezek köréből való, bennünket különösen érdeklő közlései: 1. О происхождении слова «Сибирь» («A «Szipéria» név eredetéről), mely a Сибирскій Сборникъ 1892-iki VI. kötetében jelent meg s osztják, valamint tatár mondai emlékezések, illetőleg erre vonatkozó nyelvi adatok alapján a *Sibirj* városnévnek a magyar őstörténetben is szereplő *sabir*, *savir* nép nevével szölk kapcsolatát mutatja ki; — 2. Типъ Остяцкаго богатыря по Остяцимъ былинамъ и героическимъ сказаніямъ («Az osztják hős típusa

osztják mondák és hősregék alapján»; St. Petersburg, 1891), mely a hagyományos népköltés anyagával rendkívül tanulságos módon vázolja a régi osztják társadalmát, különösen a hősök életmódját, harczait, várait stb. (1. bő ismertetését: Ethnographia V. 352—368. ll.); — 3. Остяцкая былина про богатырей города Эмдера (Emder-város hőseiről szóló osztják monda), tulajdonképpen hős-ének, mely orosz fordításban a Живая Старина folyóirat 1892. évfolyamában (92—97. ll.) jelent meg; — 4. A fent idézett nagyobbszabású mű, melynek első kötete nyolcz fejezetben az irtisvidéki osztják terület topographiáját, állat- és növényvilágát, a nép viseletét, társadalmi és házi életét, foglalkozásait, diszító rajzait, zenéjét, tér- s időmértékeit, jogi és administrationalis intézményeit, az ősi pogány hit maradványait, házassági és temetkezési szokásait, az eskü módját stb. írja le kimerítő részletességgel; második kötete, mint említettük, a népköltészetnek van szentelve (lesz benne megfelelő bevezetésen kívül három hősének, két rege osztják eredetiben és német fordítással, továbbá 15 rövidebb elbeszélés csupán fordításban, mindannyi nyelvi és tárgyi magyarázatokkal); harmadik kötete irtisi osztják-német-orsz szójegyzéket fog tartalmazni a Konda- és Demjanka-melléki osztják nyelvjárások rövid vázlatával.

Élénken érzett hézagot vannak hivatva betölteni ПАТКАНОВ-nak utóbb említett munkái nyelvtudományi irodalmunkban s mindön a szerző szívességéből a szöveggyűjtemény kiadásának a Demjanka folyó vidékén jegyzett első éneke már rendelkezésemre áll, örömmel sietek annak bemutatásával, hogy addig is, míg az egész munka megjelenik s tanulságainak tüzetesebb méltatására rátérhetünk, némi képet alkothasson magának nyelvészközönségünk a déli, szorosabban meghatározva irtisi osztják nyelv sajátosságairól, különösen grammatikai alkotásáról, melyet CASTRÉN-nak példamondatok nélkül adott paradigmáiból eddigelé csak homályosan ismertünk. Azon tények közül, melyekre a már itt közölt kicsinyke mutatvány is újabb világosságot vet, csupán a legfontosabbat kívánom e helyt kiemelni, t. i. az igeragozás rendszerét. Hogy ez CASTRÉN-nál zavaros, már HUNFALVY észrevette (l. Éjszaki Osztják Ny. 155. l.); de hogy voltaképpen milyen, azt ő sem állapíthatta meg, nem lévén egy sornyi útbaigazító szövege sem. Az előbbi megkülönbözteti a tárgyas ragozást («transitive conjuga-

tion») az alanyitól («intransitive conjug.») s az irtisiben a következő mintákkal mutatja be (*menem* «ich gieng», *panem* «ich legte»):

Præteritum :

Intrans. Sing.	1. <i>menem</i> ,	2. <i>menen</i> ,	3. <i>menöt</i> ;
Transit. «	1. <i>panem</i> ,	2. <i>panen</i> ,	3. <i>panet</i> ;
Intrans. Dual.	1. <i>menmen</i> ,	2. <i>menden</i> ,	3. <i>meyen</i> ;
Transit. «	1. <i>panemen</i> ,	2. <i>paneden</i> ,	3. <i>paneden</i> ;
Intrans. Plur.	1. <i>meneu</i> ,	2. <i>menda</i> ,	3. <i>menet</i> .
Transit. «	. <i>panen</i> ,	2. <i>paneden</i> ,	3. <i>panet</i> .

Futurum :

Intrans. Sing.	1. <i>mendam</i> ,	2. <i>mendan</i> ,	3. <i>ment</i> ;
Transit. «	1. <i>pandem</i> ,	2. <i>panden</i> ,	3. <i>pandet</i> ;
Intrans. Dual.	1. <i>mendemem</i> ,	2. <i>mendeden</i> ,	3. <i>mendegen</i> ;
Transit. «	1. <i>pandemen</i> ,	2. <i>pandeden</i> ,	3. <i>pandeden</i> ;
Intrans. Plur.	1. <i>mendeu</i> ,	2. <i>mendeda</i> ,	3. <i>mentet</i> .
Transit. «	1. <i>panden</i> ,	2. <i>pandeden</i> ,	3. <i>pandet</i> .

Szövegünk adatai több pontban eltérőleg tanúskodnak az igeragozás alakjait s ezek jelentését illetőleg. A fenti minták szerint a tárgyias ragozás az egyes 3. személyében abban különböznék az alanyitól, hogy emebben a végzet *-öt*, amabban pedig *-et*. Ámde határozottan csak tárgyias jelentésben vehető az *ö-t* rag e mondatokban : (204. s.) *tu-piš tuu kavet noχ-t ā d ō t* «da nahm er seinen hammer hervor» (magyarúl: *előhúzta*, vogulúl: *lëumatëstä* ; nem : «előhúzott») | (236. s.) *man nēy taidam, tuvat vāχta mendam . . . tu neridöt, v ā g ō t*, «ich habe ein wei b, sie herbeizurufen geh ich . . . er lief dahin und rief sie (*elhívta*, vog. *vōwëstä*) ; ellenben intransitiv igéken szerepel az *-et* e példákban : (9. s.) *j ū χ t e t tabet ūrt*, «es kamen sieben helden» (*jövének*, *joztásét*) | (249. s.) *türém ent χuttet*, «noch graute nicht der morgen» (ki nem *nappalodott*, *χātälés*). Látnivaló, hogy a két igei alakhoz nem az ige tárgyias, vagy alanyi ragozásának jelentésbeli eltérése, hanem valami egyéb fűződik, melyről alább szözlünk.

A dualis alakokban a tárgyias és alanyi ragozás föltüntetett különbségeinek ellenőrzésére nincs adatunk : (240. s.) *ömëtken*, «ültek ketten» és (245. s.) *juz jūgotken*, «haza érkeztek ketten» intransitiv alakok s megfelelnek CASTRÉN *meyen* mintájának. A töb-

bes első személyében a tárgyias alak *pan-en* volna, épúgy mint a futurumban *pan-d-en* (szemben az intransitív *men-eu*, *men-d-eu* alakokkal); de amazokban az *-n* nyilván csak toll-, vagy sajtóhiba *-u* helyett, a mi kitűnik CASTRÉN nyelvtanának 53. lapjából, hol a *præt.* és futurum többes 1. személyű ragja átható s át nem ható igéknél egyaránt *-eu*-nak van jelezve. A tárgyias és alanyi ragozás végzetei közt különbség még a többes 2. személyében is volna (*men-da: pane-den*, s szintűgy a futurumban: *men-de-da: pan-de-den*); de ennek igazolására sincs biztos adatunk: (130. s.) *jānq̄idada* («so versuchet ihr's zuerst») «próbáljátok» alakkal van ugyan fordítva, de érthető így is: «próbáljátok ti előbb» (t. i. *jōkta*, *jannta*).

A futurumban ismét az egyes harmadik személyében volna világosabban észrevehető különbség a tárgyias és alanyi ragozás közt (*men-t: pan-de-t*); ámde adataink közt van egy olyan is, melyben a teljesebb *-det* végzet intransitív igén szerepel: (63. s.) *tūrēm x̄ttedet*, *jiχpoxtan te jūguttet*, «wenn es tagt, kommen deine brüder her», tdk. «az ég ki fog nappalodni» (vog. *tārēm x̄t̄tli*). — Az első és második személy kapcsoló hangzóinak föltüntetett különbségeire (*men-da-m*, *men-da-n: pan-de-m*, *pan-de-n*) szintén nem sokat adhatunk; mert az *e* intransitív igéknél is előfordúl, pl.: (237. s.) *man sora jidem*, «ich komme bald» (*jiv-* «kommen», *ji-dem* «jönni fogok») | (114. s.) *ent jiden*, «du kommst nicht» | (149. s.) *met-sagat jevettem?* «wie werde ich schiessen?» | (61. s.) *met-sira jasteden?* «was wirst du ihnen sagen?»

Mindezekből az a következtetés vonható, hogy az irtisi osztjában a tárgyias ragozás külön alakjai megszűntek, illetőleg az alanyi ragozás alakjaival egybeestek. Jóformán látjuk is e jelenség okát. A beálló és folyó cselekvés kifejezésére az éjszaki osztjában, úgy mint sok ige *præsens*-ében a tavadai vogulban, az eredetileg gyakorító jelentésű *-l* (IO. *-d*) képző szolgál, melyhez a tárgyat kifejező *-l* rag (pl. vog. *rāti-lē-m*, *rätēs-lē-m*) igen gyakran közvetlenül csatlakozik, így: *ma ninēn x̄alēvat lillam*, «ich werde euch morgen auffressen» (AHLQVIST: Sprache d. Nordostjaken 11. l.; v. ö. ÉO. *lēlem*, Obdorszki *tīlem*, «eszem») | *ma neyen x̄oltša esilem?* «warum sollte ich dich los lassen?» (u. o. 12. l.; v. ö. *esla!* «lass mich los», u. o.) Minthogy már most ezen *-l* tárgyjelölő igei ragnak szintén *-d* felelne meg az irtisi osztjában, ez a folyó cselekvés *-d* képzőjéhez fűződve eredetileg talán *-dd* alakban lappanghatott,

mely igen könnyen egyszerűsödhetett további fejlődéssel rövid *d*-vé. Megjegyzendő, hogy az elbeszélő mult alakjaiban is igen csekély kivétellel *-d*, *-t* képzős igei tövek szerepelnek szövegünkben; a tárgyjelölő *-l* ragnak tehát itt is csak olyan fejlődése lehetett, mint a folyó cselekvés esetében. Nem tartom kizártnak, hogy az itt föltételezett *-dd* (illetőleg bizonyos esetekben *-tt*) még tényleg hangzik is s hogy az eddigi kutatóknál följegyzésre nem került, annak csupán az az oka, hogy ezeknek a tárgyas ragozáshoz nem lévén érzékük, annak alig kivehető ejtésbeli megkülömböztetése nem igen tűnhetett föl. Van is PATKANOV itt közlött szövegében egy adat, mely e fölvételre alapot nyújt, még pedig a következő: (205. s.) *kavet nox-tādöt, pēdet kādn-kudva kavejat saḡittet*, «er nahm seinen hammer hervor, zwischen die ohren schlägt (üti) er (das pferd) mit dem hammer». Itt az IO. *saḡ-*, *seḡ-* «schlagen» igéből az elbeszélő múlt alakját az *eudidet, atmīdet, jūxtidet* s több más hasonló alakok mintájára így várnók: *saḡidet*; de hogy az egyszerű *d* helyett itt *tt* jelentkezik, annak nem lehet más oka, mint hogy benne az éjszaki osztják *l* tárgyjelölő igeragnak *t* változata lappang, melyhez a *d* képző hozzá is hasonúlt. V. ö. itt még a következő helyet: (178. s.) *tēg nūrdat ātmīdīdet* «sie aber hoben (fölemelék) ihre riemen», mely után a következő sor: *kāt-ḡat-jaḡ teta ātmīdet*, «zwölf faden hoch hoben sie sie».

Egy más jelenség is igen felötlő közlésünk igei alakjaiban, az t. i. hogy igen sok esetben, midőn nem beálló, vagy jelenben folyó cselekvésről van szó, a frequentatív *-id* képző szerepel, holott az igének bajos gyakorító jelentést tulajdonítanak. Vegyük pl. a következő mondatot: (69. s.) *jiz-pogot ḡot-oḡ p u n ḡ ī d e t*, «ihr bruder öffnete die tür», itt csak egyszeri nyitásról lehet szó, nem pedig «nyitogatásról»; vagy (70. s.) *vat-ḡar oḡteja ēttidet*, «er warf einen blick auf das bett», mi nyilván nem «nézdegélt». A frequentatív képzőnek az effélékben nem lehet más hivatása, mint hogy a multban történt cselekvést az előadás élénksége céljából megjelenítse, a hallgató előtt végbementnek föltüntesse olyformán, mint a magyar *ír vala, írta* elbeszélő alakok használatánál történik. A vogul költői előadásban csakugyan az ily esetekben *præsens* alakok is szerepelnének, pl. az idézett első mondat így hangzanék: *jā'i-pīḡū kwol-āwi pūnsitā*; (30. s.) *jaḡet namasīdet* így volna: *jāḡ'-āḡiānl nqmsi v. nqmsīli*. Nem haboztam ennélfogva az ily alakokat jelen-

nel, vagy más elbeszélő alakkal fordítani; sőt azt hiszem, hogy az egymás mellett használt *jastet* (5., 7., 15. s.) és *jastöt* (44., 74., 103. s.), *tādet* (144. s.) és *tādöt* (204. s.), *juxtet* (5. s.) és *juxtöt* (33. s.), *čuzidet* (65. s.) és *čuzöt* (126., 155. s.), *taksidet* (75. s.) és *taksidöt* (125. s.) eltérő alakok jelentésbeli különbsége éppen abban rejlik, hogy az elsők praeteritum historicum-ok, az utóbbiak pedig valószínű perfectumok, melyekben az *-öt* végzet az IO. *ūd-*, SO. *val-* «sein» segédigével való szerkesztés. Alapjában kifejezi e nézetet már CASTRÉN, ki szerint (54. l.): «Einige verba nehmen in der dritten person des singulars im praeteritum zwei affixe an *-ēt* und *-öt*, jenes zur bezeichnung des imperfects und dieses um das perfect anzudeuten, z. b. *jāstem* ‚sagen‘: 3. pers. *jāstet* ‚er sagte, dicebat, russ. говорилъ‘, *jastöt* ‚er hat gesagt, dixit, russ. сказалъ‘;

A mocsári málnához hasonlatos

1 *Kui¹-mūruyta² sēvey ūrt³*

kui-mūruyta vegey⁴ ūrt

jit⁵ vöt pēljeja⁶ ēttidet⁷:

pēgdū pēdēy⁸ ēdemīdet.⁹

5 *jix-poxtat¹⁰ jāstet:* «ne tat¹¹-li jit?»

jix-poxtat jāstedet: «muņa voža¹² mendeu!»

a tu jāstet: «man en mendam man tagem-iva

not nōgorda ōmdīdem, tṛās not nōxrīdem».

jūytet¹³ tābet ūrt. ūrdet jāstedet:

10 «an¹⁴ sevraṅtṭeu,¹⁵ ada at¹⁶ jēvedṭṭeu?¹⁷»

¹ *kuj, küj* «tisza mocsár az erdőben» (P.), «morast» (C). — ² IO. *mūraç*, SO. *mōrak, mōreyk* «moltebeere» (C.), *moréç* «bogyó»: *ñuzés-m.* «juharbogyó», *püčke-m.* «földi eper» (P.), EO. *morax*, *mū-réç* «erdbeere» (A.), EV. *māçéç, morax* «sárga mocsári málna». A *mūraç-ta* végzetére nézve v. ö. PATK. fordítása («gleich der sumpf-moltebeere zopfiger held») nyomán: déli osztják *vérta*, SO. *verte* «rot» és *vér* «blut» *-īti, -īde* «wie, gleichwie» (az előrészt talán *ī* «egy»); *oxyta* «das obere» ebből: *ōç, oç* «kopf». — ³ Vogulul: *saçiy ātēr*, KO. *seu* (P.), IO. *sēu*, SO. *seuç* «flechte» (C.), ÉO. *seu, sev* «haarflechte»; EV. *sa'i, KV. säi'* id. — ⁴ PATK. «starker»; tehát = EV. *va'iy, vaçéy*; IO. *veg*, SO. *vok*, ÉO. *vei* «kraft, stärke». — ⁵ *jit*, SO. *il* «das untere» (C.), *jit-vöt* «nordwind» (u. o.), tdk. «alszél», mely az Ob alvidékéről jöve egyszersmind «éjszaki». — ⁶ *pēljeja*, lativ. határzói raggal ebből: *pēlek* «seite» (C.); eddig ismert alakok: *pēlga, pēlega* (C.). — ⁷ *ēttid-, eittid-, eikid-* «schauen, besehen» (C.). — ⁸ IO. *pētey*, SO. *pēley* «wolke»

verem ‚machen‘: 3. pers. *veret* ‚machte, faciebat, russ. дѣлалъ‘, *veröt* ‚er hat genacht, russ. сдѣлалъ‘.^p— Ugyanily kétféleség mutatkozik a CASTRÉN-től «futurum»-nak nevezett alakok jelentésében, mely gyakran határozottan *præsens*, pl. (71. s.) *jiaget omést* «(mit entblösster Brust) *sitzt die schwester da*» | (243. s.) *vot i oméstet žüdem žat, žüdem ät*, «so *sitzen sie drei tage u. drei nächte*» | (36. s.) *veget ent jugutt*, «die kraft *versagt ihr*» | (114. s.) *muy pugdeva ent jiden, ent žüdenttan*, «zu uns *kommst du nicht, uns hörst du nicht*» | (30. s.) *taidet jiaya*, «sie *haben eine schwester*». Az irtisi osztják ige időalakjai tehát mindezek szerint voltaképpen a cselekvés befejezett és be nem fejezett voltának jelölésére szolgálnak.

fürtös hős, hatalmas hős éneke.

- 1 Mocsári málnához hasonlatos fürtös hős,
Mocsári málnához hasonlatos hatalmas hős
az alvidéki szél tája felé tekint:
fekete felhő emelkedik.
- 5 Bátyjai szólának: «nem had közeleg (jön)-e?»
bátyjai mondják: «mi a várba megyünk!»
De ő szóla: «Én nem megyek el helyemről,
nyilat faragni ülök, ezer nyilat faragok.»
Hét hős érkezék. A hősök mondják:
- 10 «Vagdalkozzunk-e, avagy lövöldözzünk?»

(C.), IO. *pələy*, KO. *petey* (P.), ÉO. *pələy* «gewitterwolke» (A.). —⁹ *ēdemīdet* «stieg empor»; v. ö. alább (38. és 57. s.): *žunt ēdet ošteja* «wenn die morgenröte erscheint», *žudai-žunt ēdīdet* «die morgenröte geht auf», miszerint e szó az *ēttid-* «schauen, besehen», *ēttept-* «weisen, zeigen» igékkel látszik egy családba tartozónak. —¹⁰ *již-pož* = vog. *jā-i-pī* «atyafi, testvér». —¹¹ *tať* eddigelé ismeretlen szó; ПАТК. szerint (Тip. Остj. Богат. 63. l.): «война (háború)», *tať-žoi* «войнъ (hadfi)»; *ne* és *-li* orosz szócskák: не война-ли? —¹² *voža* az ismeretes SO. *voč*, *voš*, IO. *vač* (C.), KO. *voš*, KO. *váč*, *váš*, FO. *vuač*, VI. *vač* «vár, város» (= ÉV. *ūs*) szóból hangzóközi (és *r* után) szokásos zöngésüléssel (mint *ürt*: plur. nom. *ūrdet*). —¹³ *južt-* = IO. *jōžt-*, SO. *jōgod* «kommen, eingehen» (C.), *jožt-* (P.). —¹⁴ *an* = ÉV. *aman* «vajjon?», KV. *am*, *amnā* id. —¹⁵ *sevrantteu* «schlagen wir uns» = ÉV. *sa'irānteu* «vagdalkunk»; IO. *seur-*, SO. *sagr-*, *wigr-* «hauen, hacken» (C.); ÉO. *severl-* «hauen», *severanta keši* «schwert» (A.). —

- K. m. s. ū., k. m. v. ū. jastēt: «at jēveditteu!»*
γūdem χat, χūdem at tadēsīdet.¹⁸
K. m. s. ū. keldai ōmdot:
hottat čisto χōttōt.¹⁹
¹⁵ *tu jāstet: «īnge²⁰ at taganditteu!»*
at kattēsīdet²¹ tagandittai.
K. m. s. ū. χōt ūrt pāgdādet,²²
tābetmet ūrtne it²³-pāgdāi tū.
tāχret,²⁴ kēžet²⁵ mēgdē-ēva χanasīdai,²⁶
²⁰ *tāχret, kēžet noχ neresāi.²⁷*
tābet tav²⁷-sūχ²⁸ sumeja²⁹ jōndīdāi,
pontiη³⁰ tau tēga jerīdai.³¹
χotan tāka³² kērkīdet, taganā ēne tōr tīwīdet,³³
χotan āit³⁴ kērkīdet, taganā āi tōr tīwīdet.
²⁵ *tēga vožet³⁵ tēg sorajet³⁶ tūtīdet.³⁷*
ār nēη, ar χoi jāχta³⁸ lōga³⁹ tagamīdet,
čtoba⁴⁰ seymāsa⁴¹ χoj-nēη χoje-χojna.
imene senktāi kujanda⁴² ōtēηat,
a⁴³ igene senktai sūvat.

*

¹⁶ *at* = ÉO. *at*, ÉV. *voss* «hadd, hogy». — ¹⁷ *jēvd-* «schiessen» (C.). — ¹⁸ *tadēsīdet* «sie kämpften» reciproc. képzéssel (mint: *χāntlayte'it*). — ¹⁹ *χōttōt* nyilván annyi mint ÉV. *χōltētā* «elfogyasztotta, elhasználta» (caus. a *χali* «elfogy, elpusztúl, meghal» igéből): «seine pfeile hatte er ganz verbraucht» (ПАТК.); v. ö. IO. *χad-*, SO. *χal-* «sterben» (C.). — ²⁰ *īnge* «jetzt» = ÉV. *aiη-ke*; v. ö. *in* «jetzt, gegenwärtig» (C.). — ²¹ *katt-* (IO.) «fassen, greifen, halten» (C.). — ²² *pāgdādet* «warf sechs helden zu boden»; alább (18. s.) passivumban *it-pagdāi* «ward er zu boden geworfen»: ÉO. *pāreil-*, *pajitl-*, *paitl-* «zu boden werfen, fallen lassen, verlieren» (A.). — ²³ *it* = ÉV. *jol*, TV. *il* «le». — ²⁴ *tayar* «panzer» = ÉV. *layēr*, KO. *saghēr*, *slaghēr*, középobi *jožēr* (P.). — ²⁵ IO. *kēže* «messer» (C.) itt: «kard». — ²⁶ *χanasīdai* «sein schwert löste man von seiner brust»; v. ö. ÉO. *χanasl-* «auftrennen» (A.). — ²⁷ *noχ-neresāi* «sein schwert nahm man ihm weg»: *nērem-* «wegnehmen» (C.), *nēremal-* (Obd.) id. (A.) = ÉV. *nēremti* «elragad», mely mellett szintén van: *nērāsi* «elránt». — ²⁷ *tav* = IO. *tou*, SO. *lau*, *lauχ* (C.), ÉO. *lou*, ÉV. *lūw* «pferd». — ²⁸ *sūχ* = IO. *sōχ*, *soχ* «haut» (C.), ÉO. *saχ*, *soy*, ÉV. *sqw*. — ²⁹ ПАТК. szerint: «postposition (dativ eines unbekanntes wortes)»; fordítása: «in sieben pferdehäute nähte man ihn ein». — ³⁰ *pontiη tau* «geflügelter ross» s másutt is (Tip. Ostj. Bogat. 36. l.) «крылатый конь»: ha a *pontiη* alapszava (melyet más forrásból egyelőre nem igazolhatunk) tényleg «szárny»-félélt jelentene, a mi *madár* szavunkkal volna talán kapcsolatba hozható. De a «szárnyas» biztosabb kondai osztják

Mocsári málnához hasonlatos fürtös hős szóla: «Hadd
lövöldözzünk!»

Három nap, három éjjel hadakoznak.

M. m. h. f. hős síráshoz (sírni) űlt vala:

nyilait mind elfogyasztotta vala.

15 Ő szóla: «Most hát birkózzunk!»

Egymást megfogják, hogy birkózzanak.

M. m. h. f. hős hat hőst földre ver;

a hetedik hős őt veri le (tdk. «hőstől ő veretik le»).

Pánczélingét, kardját melléről leoldják (tdk. pánczélya,

20 pánczélingét, kardját elragadják, [kardja leoldatik],

két lóbőrbe varrják,

szárnyas (?) ló farkához kötik.

A hol erősen esik, azon helyt nagy tó támad,

a hol kicsit esik, azon helyt kis tó támad.

25 Gyorsan viszik az ő városukba.

Sok nő, sok férfi járó útra vetik,

hogy minden nő, minden férfi üsse.

Asszony vízfordó rúd végivel üti,

a férfi (öreg) pedig bottal üti.

*

szava: *tōtęy* (u. o. 35. l.) = ÉV. *tqulın*; PÁPATNÁL: *taşılęn*, *toşılęn*
ebből: IO. *tōgot* «feder», ÉO. *tōgol* «flügel» (A.). Inkább emlékeztet
a *pontıy* az ÉV. *pānsi*, KV. *pons*, PV. *ponş* «madárfark» szóra, mi
szerint alapszava (mint a vogul költői beszédben is gyakran elő-
fordúl) a jelzett *tęg* (= ÉV. *lę'i* «fark») szó szinonimja gyanánt
volna tekinthető s tulajdonképpen «farkas»-t jelentene. — ³¹ *jir-*
«binden, knüpfen, stricken» (C.), ÉO. *jerl-* «binden, dämmen, ver-
sperren» (A.); v. ö. ÉV. *jārti* «akadályoz». — ³² *çotan* = IO. *çodan*
«wo» (C.). — ³² *tāka* «schwer»: v. ö. ÉV. *tāk* «erős», ÉO. *tāk*
«fest, stark». — ³³ *tividet* «entstand» = ÉV. *tęlęs* «született, lett,
származott», SO. *teghęlęs* «csinálódott» (P.): IO. *tiv-* «geboren
werden» (C.). — ³⁴ *āit* «leicht», tkp. «kicsit, kevésbé»; a *-t* végzet
talán az instrum. *-t*, mint ÉV. *soytęl* «egyenesen», *lāşęl* «lassan». —
³⁵ A «nach ihrer stadt» fordítás szerint ilyen alakot várnánk
voşęda. — ³⁶ *sorajet* «schnell» nyílván instrumentálissal az IO.
sora, SO. *sarga* «schnell» (C.) szóból = ÉO. *sara* «gleich, bald»
(A.). — ³⁷ *tividet* «schleiften ihn»; nyílván ebből: *tu-* «führen,
leiten» (C.); ÉO. *tōl-*, *tul-* «holen, bringen, führen» (A.) = ÉV.
tul- id. — ³⁸ *jāçta* part. præs. innen: *jāç-* «gehen» (A.). — ³⁹ *lōga*
«auf den weg»: SO. *lęk*, *lęk* «spur» (C.); *lękk*, SO. *loç*, *lōç* «út»
(P.), ÉO. *lek* «weg» (A.) = ÉV. *lęyç* id. — ⁴⁰ or. *чтобы* «hogy,
azon célból». — ⁴¹ *seymāsa*: præt. sing. passivi 3. sz. az or. *чтобы*
били-féle präteritumszerkezettel. — ⁴² *kujanda* = tatár *kōjęntā*
«vízfordó görbe rúd»; nem «wage» (C.). — ⁴³ or. a «azonban».

- 30 *Taidet*⁴⁴ *jiana*.⁴⁵ *jianet namasidet* :
 «*jix-poxtam mettap*⁴⁶ *ürt tavat jux tütidet* ?
mana jāxtam, nox-ëttittem!»
jianet jüxtöt K. m. s. ü. punida,⁴⁷
*pāgijat*⁴⁸ *sūgot eudidet.*
- 35 *K. m. s. ü. ātmidet,*
*veget ent jūgutt.*⁴⁹
*taf*⁵⁰-*anet jāstidet* : «*mija janan* ?
ādēy, χunt pāgant (ēdet) oxtēja,⁵¹ *vēret toχ estedā*
nuy-ba ādēy jix-poxtanna vēren toχ estedāi!»
- 40 *tu-piš*⁵² *taf-anet jāstet* :
 «*noxiarata*⁵³ *χoja tanadan!*
*neušto*⁵⁴ *ēveja χoi most?*
*vegen, šomen*⁵⁵ *ēndam K. m. s. ü. tūda* :
īn mana mendam!» *taf-anet jāstöt,*
- 45 «*mana jāxtam K. m. s. ü. tēgde tūdem.*
togòl jüxtidet, K. m. s. ü. punēda jüxtidet,
*χonēy-peta*⁵⁶ *tāyrdidet,*
tuvu χotēda tūtidet.
tuu jāstet : «*man vegem χole vedesen?*⁵⁷
- 50 *man pot-χosa*⁵⁸ *jüvem.*
*tābet pēdep sarān*⁵⁹ *jīya tašie!*⁶⁰

⁴⁴ *taidet* annyi mint: vog. *ānše'it* «sie haben, van nekik»; CASTRÉN szerint: IO. *tājem*, SO. *tōjem* «sein», mit csak magyar értelmében igazolhatok. АНЛQISTNÁL is: ÉO. *tail-* «haben, besitzen, halten». — ⁴⁵ *jiana* «schwester»: IO. *ńeņa*, SO. *ńeņi* «jüngere schwester» (C.), KO. *ńeņge* «племянница, unokanőtestvér» (P.), ÉO. *ńanga* «nichte»; v. ő. ÉV. *jā'i-āri* «testvér» (anya-leány) és *āyk* «kisasszony, leány». — ⁴⁶ *mettap*, eddigelé ismeretlen alakja a *met*, *metta* «welcher, was» kérdő névmásnak. Utórésze lalán a *-pa*, *-ba* «doch, jedoch» (C.) encliticum. — ⁴⁷ *punida* «zum, -hoz», mint vog. *pāχān* «oldalához» = «hozzá»; eddig ismert alak: IO. *punada*, S. *ponala* (C.). — ⁴⁸ *pāgijat* «mit dem messer»; az alapszó nyilván: tatár *pāke* «kés, bicska». — ⁴⁹ *veget ent jūgutt* = ÉV. *vaχā at jōxti* «ereje nem futja ki». — ⁵⁰ *taf*: v. ő. ÉO. *sāsi-iki* «grossvater», *sāsi-imi* «grossmutter», ÉV. *sāsi'* «nagybátya», KV. *sāsi'* (*sāsčem*), PV. *sās*; déli osztják *sqčēi* «родный, rokon» (P.). — ⁵¹ *χunt pāgant (ēdet) oxtēja* «wenn die morgenröte erscheint»: az *ēdet*-re nézve l. fönt 9. jegyz.; de *pāgant* alakjában és jelentésében előttem homályos (v. ő. magy. *fény*), IO. *oxtēja* «auf, obenauf»: *oxta* «das obere», *ōχ*, *ox* «kopf» (C.), *tu-piš* «dann» összetételben az utórészt a szorzó számnevek alkotó része: *i pis* «einmal», *χūdem pis* «dreimal» (C.), mint ÉV. *kit pis* «két-szeres» (*pis* «rét, réteg»); tehát *tu-piš* «dann» értelme oly alapú,

- 30 Van egy hűguk. Hűguk gondolja :
 «Bátyáim micsoda hőst hoznak vala a lóval haza?
 Én elmegyek, megtekintem!»
 Hűguk M. m. h. f. hőshöz érkezett vala,
 bicskájával a bőröket fölívágja.
- 35 M. m. h. f. hőst emeli,
 ereje nem bírja (megy ki).
 Nagyanyja szól: «Minek mentél [oda]?»
 Reggel, hajnalpirkadat idején, vérét [oda] ontják,
 reggel bátyáid a te véred is [oda] ontják.
- 40 Azután nagyanyja [így] szóla :
 «Hiábavalóság, [hogy] férjhez kívánczol!
 Hát csakugyan kell-e leánynak férj? [ide] hozzad :
 Erőd, tehetséged nincs arra, hogy M. m. h. f. hőst
 most én megyek?» — mondta vala nagyanyja —
- 45 «én megyek, M. m. h. f. hőst ide hozom.»
 Oda megy, M. m. h. f. hőshöz érkezik,
 hónaljába szoritja őt,
 az ő házába viszi.
 Ő (t. i. a hős) szóla : «Miről ismered meg eröm?»
- 50 Én [csupa] ganéj és hűgy lettem.
 Hétfülvű üstöt készíts vízhez,

mint a synonym német *damals*-é. — ⁵² *noxiaratu* (?) *χοja tanadan* «es ist unnütz (?), dass du dir einen mann wünschest»: a közlőtől megkérdőjelezett szó tatár eredetűnek látszik; v. ö. *nahak jara* «по напрасну, несправедливо, незаслуженно (hiába, nem igazságosan, meg nem érdemelve)»: ВУДАГОВ II : 276. — ⁵⁴ or. *неумто = не ужели* (vajjon csakugyan)? — ⁵⁵ *šomen*, mint a *vegen* synonymja nyilván nem más, mint az ÉV. *šām* «erő». — ⁵⁶ *χονήν-peta tāxrdēdet* «packte ihn unter die achsel»; ÉO. *χονήν-pat* «achselhöhle» = ÉV. *χανl-pattü*; az igére nézve v. ö. ÉO. *ταχέρtl-* «anhaken, zuknöpfen; zerdrücken» (A.). — ⁵⁷ *vegem χote vedesen?* «woran werdet ihr meine kraft erkennen (eig. nehmen)?». A közlő ezen utóbbi megjegyzése daczára sem vélem, hogy itt akár a *vej-* «nehmen», akár a *ved-*, SO. *vel-* (vog. *äl-*, magy. *öl-*) «fangen» igével volna dolgunk; hanem az írást (e h. *vodesen*) tollhibának véve az állítmányt inkább a feleletben (54. sor) előforduló *voden* (= ÉV. *va'ilen*) igével hoznám kapcsolatba, a mint a fordításban tényleg történik is. — ⁵⁸ *man pot-χosa juwem* «ich bin mit kot und harn beschmutzt»: *pot*, V. *potka* «говно, ganéj» (P.), *pak*, *pat* «dreck» (C.), ÉO. *poš* «kot, dreck» (A.), ÉV. *poš* id.; ÉO. *χos-jink*, ÉV. *χuis* «hűgy»; *juwem* nyilván part. præt. a *juw-* «kommen» igéből; tehát az egész mondat vogulúl így hangzanék: *am poši-χuisi jim* (v. *jēmtem*). — ⁵⁹ «kessel»; *saran* tdk. «zürjén»,

- kāvrem jinet xōšmettīde,*⁶¹
*K. m. s. ū. togoſtīta.*⁶²
tu-piš vegem voden!
 55 *sarēy āt,*⁶³ *mārēy ātna*⁶⁴ (*āda juvem tātna*),⁶⁵
*K. m. s. ū. pravettīdet.*⁶⁶
*tīda xudai*⁶⁷ *xunt ēdīdet.*
tu-piš taſ-ayēt jāstet:
*«vōr*⁶⁸ *jigtab-ēstap*⁶⁹ *ēva ūstan*⁷⁰
 60 *jix-poxtanna tēgde jūguttājen,*
met-sira jāsteden?!
*tōgo*⁷¹ *tōndāde!*⁷² *Vōr jigtab-ēstap ēvem ūstan!*
*tūrēm xuttēdet,*⁷³ *jix-poxtan te jūguttet.*
 *
*Terad*⁷⁴ *-īva kīmet zūdēndīdet-na,*
 65 *saulij, paulij sei*⁷⁵ *sāgīdet:*⁷⁶
*tu jix-pogot cūzīdet.*⁷⁷
jix-pogot jāstet: «vōr jigtab-ēstap ēva ūstan!

tehát «üst» jelentésében *saran put* helyett való, mihez megjegyzendő, hogy a zürjének egész a legújabb korig a kereskedelem közvetítői voltak az obvidéki népeknél. — ⁶⁰ «bereite»; tehát annyi, mint vog. *tāstēn!* ÉO. *tās* «fertig», *taſtal-*, *taſtīlīl-* «fertig machen, zubereiten, versorgen» (A.), IO. *tās*, SO. *tās* «waare» (C.). — ⁶¹ «wärme das wasser, bis es kocht»: ÉO. *kavrem*, *kaurēm* «gekocht, heiss»; *xōšēm* «gekocht. warm, heiss», *xašl-*, *xašmētīl-*, *xašmēltaſ-* «erwärmen, kochen» (A.). *kušm-* «brennen», *kušmet*⁷ «verbrennen» (C.). — ⁶² «damit K. sich waschen könne»: ÉO. *logotīl-*, *logotsīl-* «sich waschen» (A.). ÉV. *laſuti*, *louti* «mos», *laſuti* «demos», *laſutzati* «mosakodik». — ⁶³ «dann wirst du meine kraft erkennen», mi vogulúl így volna: *tōnt vařēm va'īlēn*; tehát *voden* alapja: *uj-* «sehen, wissen» (C.), ÉV. *vaj-* id., PÁPAINÁL: *ulim* *вижу*. — ⁶⁴ *sarēy āt*, *mārēy āt* «die kurze (?) nacht, die lange nacht»: a *mārēy* nyilván a KV. *moarē* «idő» szóval függ össze, melyből: *moarēnyēs* «késedelmezve, időt töltve»; e mellett a *sarēy* a SO. *saraχ* «gyorsan», *sarka* «rövid időre» (P.), ÉO. *sara* «gleich, bald» (A.) alapján volna érthető. — ⁶⁵ «als die nacht herankam»; e szerint *tātna* «idején, időben»-féle jelentésű lehet; egybehangzó ezzel: KV. *ton-lat* «akkor, azalatt». — ⁶⁶ «wandelte sich um»; talán helyesebben: «helyreállott», mert a szó aligha más, mint az orosz *поправился*. — ⁶⁷ *xudai-xunt* «die morgenröte»: *xodai-xunt* id. (C.), az *idai-χ.* «abendröte» ellentéte; az előrés tehát ÉV. *χoli* «reggeli». — ⁶⁸ a *vōr* szó értelme az adott fordításból («eine elternlose dirne bist du») nem világlik ki; v. ö. magy. *árva*, finn *orpo* stb. — ⁶⁹ *jigtab*: az adott fordítás szerint a *jig*, *jix* «atya» szónak a *-ta*, *-da* (ÉO. *-la*), SO. *-laχ*, *-laχ* fosztóképzővel való szerkesztése volna s hasonlóképpen *estap* az *ēss* «anya» (P.) szótól. De

- vizét forrald forróvá,
 hogy M. m. h. f. hős megmosakodjék!
 Azután megismered erőm.» [ideje alatt]
- 55 A gyors éj, a hosszadalmas éj alatt (az éjhez való jutás
 M. m. h. f. hős helyreáll.
 A reggeli hajnalpír így tetszik föl.
 Azután szóla nagyanyja:
 «Haszontalan (?) leány vagy te!
- 60 Ide jönnek bátyáid (tdk. ide jövetel bátyáidtól),
 mit fogsz nekik mondani?!
 Rakj tüzet a tűzhelyre! Haszontalan (?) lányom vagy te!»
 Az ég kinappalodik s a te bátyáid jönni fognak.
- *
- A mint kifelé hallgatózik az ablakból,
 65 robogó, dobogó zaj hallik:
 az ő bátyja lepdegél.
 Bátyja szóla: «Haszontalan leány vagy te!

micsoda legyen a *-b*, *-p* végzet? A valamivel való ellátottságot jelentő *-p* képző (pl. *pédep* «füles») a fosztó képzőhöz nem illik. Azt sejttem, hogy itt valami szitokszó lappang: v. ö. vogul *jiřintem aņkwentem* «azt az apádat, anyádat!» Megjegyzendő, hogy az éjszaki vogulban *tajxatı* a *taj* «enni» igének származéka «coire» értelemben használatos s ugyanígy van az éjszaki osztjákban: *le-essen*: *nōn lelem* «beischlaf üben» (A.). Vajjon nem az IO. *tew-enni* ige participiumával van-e itt is dolgunk? Nem értvén a szólást, csupán a fordítás szövegének összefüggése kedvéért alkalmazom taláalomra e szót: «haszontalan». — ⁷⁰ *ūstan* «bist du» = ÉV. *āsen* id. — ⁷¹ *tōgol* «herd»: KO. *čukhal*, SO. *čuxal*, FO. *tuval* «csuval, a földön levő tűzhely» (P.), ÉO. *šonxal* «kaminartiger herd in den winterjurten» (A.), ÉV. *sqwel*, szibériai orosz *чубань*. — ⁷² *tōndide* «mach feuer an»: v. ö. zürj. *šonöd*-, *šontöd*- «warm machen, wärmen, erwärmen, erhitzen»; vagy talán tekintettel a vogul *šgul tuštāln!* «állítsd a tűzhelyet» (állíts hasábfát a tűzhelyre!) szólásra, még inkább gondolhatunk itt az ÉO. *lońsl-* «stellen, setzen» igére (v. ö. vog. *tunši* «áll»), *tušt-* «állít»). ПАТК. is így értelmezi e helyet: «stelle den herd!» — ⁷³ *çuttedet* «wenn es tagt» = ÉV. *çatlı*, ÉO. *çotlal* «es tagt, es wird tag» (A.). — ⁷⁴ KO. *teredē* «ablak» = tatár *tärüzü* id. — ⁷⁵ «rasselnder, schallender lärm»; *sei* = ÉV. *sij*, *suj* «zaj, hang»; IO. *sei* «stimme, laut» (C.), ÉO. *sı̄* id. (A.). — ⁷⁶ «erscholl»; v. ö. vog. *sijti*, *sujti* «hangzik, hallható»; ÉO. *sı̄jaltl-* «wiederhallen lassen» (A.). — ⁷⁷ *čuźid-*, *čuź-* «vorübergehen» (C.), ÉO. *šośl-*, *šuśl-* «gehen, steigen, schreiten», *šuśmal-* «kommen, eintreten»; v. ö. vogul *susyełi*, *susi*, PV. *šuši*, KV. *šoši* «gázol, átmegey (a vízen)», KV. *sošiti* «kószál».

- çoi çotëmden,*⁷⁸ *vegeç çoi!*
*jix-pogot çõt-oy*⁷⁹ *punçidet,*
⁷⁰ *çõt-oy-ötëç*⁸⁰ *vat-çar*⁸¹ *oçteja ëttidet*
*jianet ësem-tejet nag òmëst.*⁸²
*jianed-iva ëdëmdai,*⁸³ *pira keredet,*
çõt oyet jãvetmüdet, poloz taksidet,
jãstöt: «tudenat ot jatçepte!»⁸⁴
⁷⁵ *pira keredidet tuvu çõtëda. —*
tu-piç kïmet jix-pogot ëuçidet.
jianet çüdëndidetna
sauliç, pauliç sei saçidet:
kïmet jix-pogot juvidet.
⁸⁰ *tu jianet nãra tumët(ta*⁸⁵) *òmëst.*
jianed-iva ëdëmdai, poloz taksët,
çõt oyet jãetmüdet:
*çõt oyet kered-iva*⁸⁶ *kïm kernçõt.*
kïmet jix-pogot pira keredet. —
⁸⁵ *çütmet jix-pogot ëuçidet.*
jianet çüdëndidet,
terad'-oya çüdëndidet:
sauliç, pauliç sei saçidet.
tu jix-pogot juvidet.
⁹⁰ *jianet puçëda juvidet.*
jianëda joç tayçõt:
tu jianet nãra tumët(ta) òmëst.
jianed-iva ëdëmdai,
çõt oyet jãetmüdet, pira poloz taksët.
⁹⁵ *çõtëda pira keredet;*
*çõt oyet serakedat*⁸⁸ *kïm kernçõt. —*
netmet jix-pogot ëuçidet,
jianet puçëda juvidet:

⁷⁸ «einen mann hast du dir erworben»: ÉO. *çolëmtal-*, *çolëmtl-* «bekommen, erlangen, erwerben» (A.). — ⁷⁹ «tür»: *oy* «mündung, öffnung» (C.), ÉO. *ou*, *ovi* «tür, mündung eines flusses» = ÉV. *ãwi*, KV. *ou* «ajtó». — ⁸⁰ *ötëç* = ÉV. *auliç* «végen, szélen levő»; IO. *odeç*, SO. *ãleç*, *aleç* «das äusserste, erste» (C.). — ⁸¹ «das bett»; *vat* nyilván a zürjén *vol* «rentierhaut zum schlafen, pelzdecke»; *çar* = vog. *çar* «valaminek a felülete», *mã-çar* «a föld színe». — ⁸² «mit entblösster brust sitzt die schwester da»: ÉO. *ësem-tai* «brustwarze» (A.); tehát a 3. szem. birtokosraggal való *ësem-tejet* mellett a *nag-nak* kell az «entblösst» jelentést tartalmaznia. Ezzel egybehangzó: or. *haroi* «nackt». — ⁸³ *ëdëmdai* «er schämte sich»: v. ö. ÉO. *jëlem* «scham, schande», *jëlem-laj-* «sich schämen» (A.). — ⁸⁴ «damit schrecke uns nicht»; *tudenat* tdk. «azoddal, azon dolgoddal», *ot* = vog. *ul* «ne!»; *jatçepte* más forrásból nem

- Férjet szereztél, erős férjet!»
 Bátyja a ház ajtaját kinyitja,
 70 a házajtó végében levő ágy színére tekint:
 Húga csecsbimbója meztelenül áll (ül).
 Elszégyenkezik hűgától, visszafordul,
 a ház ajtaját becsapja, kiköp
 s [így] szólt vala: «oly (azon) dolggal ne ijessz!»
 75 Visszafordul a maga házába. —
 Azután a második bátyja lépeget.
 A mint húga hallgatózik,
 robogó, dobogó zaj hallik:
 második bátyja jődögél.
 80 Az ő húga csupasz meztelen ül.
 Hűgától elszégyenkezik, kiköp,
 a ház ajtaját becsapja:
 a ház ajtaja vasából kifordult.
 Második bátyja haza tér. —
 85 Harmadik bátyja lépdegél.
 Húga hallgatózik,
 az ablaknyílás felé hallgatózik:
 robogó, dobogó zaj hallik.
 Az ő bátyja jődögél,
 90 hűgához jődögél.
 Hűgához bement:
 az ő húga csupasz meztelen ül.
 Hűgától elszégyenkezik,
 a ház ajtaját becsapja, visszafelé kiköp.
 95 Házába visszatér;
 háza ajtaja sarkával kifordult. —
 Negyedik bátyja lépdegél,
 hűgához jődögél:

igazolható, de előfordul alább is (263. s.): *jadoxindöt*. —
⁸⁵ *ñara tũmetta õmest* «sitzt nackt da»: vogulul *ñar lqmtel*
ũnli «meztelen (tdk. meztelen darabbal) ül»; ÉO. *lõm, lõmõt*
 «kleidung, kleider», *lõmõtla, lõmõtla* «ohne kleider, nackt» (A.). —
⁸⁶ *kered-iva* «aus den angeln»: v. ö. vog. *kēr* «vas», mely egyéb-
 ként nincs meg az osztjákban (helyette: *vax, vox*). — ⁸⁷ *kerõt*
 «fiel»: IO. *ker-, ker-*, SO. *korg-* «fallen» (C.), ÉO. *kerel-, keril-*
 «fallen, umfallen» (A.). — ⁸⁸ «sammt der wand»: itt a közlõt
 nyilván CASTRÉN «*seràk wand*» adata vezette fordításában, mely
 azonban hibás; v. ö. zürjén *serög* «ecke, winkel», ÉO. *sèri, siri*
 «türangel», magy. *sark, sarok*. Itt is tehát csak a sarka fordult ki
 az ajtónak, nem pedig az egész fal; a 102. sor megfelelő *suŋ* szava
 is «ecke, ende» (C.) jelentésű.

- jianet nara tūmit(ta) ōmest.
 100 jix-pogot ēdēmdāi, polox takset,
 pira keredet tuvu χōteda;
 χōt oyet sunedat rāχnōt.⁸⁹ —
 tu-piš vētmet jix-pox jāstōt:
 «met-sir tis-sir jianem?!»
 105 χoi χotēmdōt, vegey χoi;
 tēgde ent jit jianem:
 man mendam jianem puveda!»
 jianeda joχ tapōt.
 jianed-īva ēdēmdāi,
 110 pira keredet tuvu χōteda. —
 tu-piš χōdamet jix-pogot kēnmāi:
 «vōr jigtap-estap jianeu ūstan!
 χoi χotēmden kedat,⁹⁰
 muγ puveda ent jiden, ent χūdēnttan:
 115 tam-χāt K. m. s. ū. jōkta χara⁹¹ juvay!»

*

- K. m. s. ū. jāstet:
 «tāgār, kēže en taidam.»
 iges⁹² tu tātmīdet⁹³ unded⁹⁴-īva.
 tu-piš K. m. s. ū. čužitta pīdōt:
 120 mānejīdet⁹⁵ tābet pus.⁹⁶
 «veγ, veγ, ūura kēdat mija mendan?
 man nuγat tāgār, kēžeat⁹⁷ tūdum!»
 tīda jāstīdet pīrīs tať-ayet.
 tāgār, kēže juχtuptet,
 125 K. m. s. ū. oχteja taksidōt.⁹⁸
 tu-piš čužot tēg puveda,
 jīrtīdat⁹⁹ puveda juχtīdet.
 jāstīdet: «med-oje¹⁰⁰ vāgitta?»

⁸⁹ «fiel heraus»: ÉO. rōχaūt-, roχnemal- «einstürzen»; v. ö. vog. rāγi, rāγāti «összerogy, leesik». — ⁹⁰ «gelang es dir einen mann zu erwerben»: mit jeleni a kedat szó (mely nem kēdat «kézzel»)? — ⁹¹ jāntta χar, jākta χar «játsszótér, tánczó tér» (Tip. Osztj. Bogat. 43.) = vog. jonrēnē χar, mely «játsszótér» jelentésében tulajdonképpen ép úgy, mint az osztják «táncz-tér» e helyt «küzdőtér»-re vonatkozik. — ⁹² iges «einmal», az i «egy» szóhoz csatlakozó utórészre nézve v. ö. KV. nē-sōu ke = nē-sōu por «hányszor». — ⁹³ tātmīdet «seufzte er»: ÉO. lāltmals «seufzen», ebből: lālt-, lāleml- «atmen». — ⁹⁴ «aus seinem innern»: SO. ont «das innere» (C.), ÉO. unt «bauch» (A.). — ⁹⁵ «es bogen sich»: māned-, mēned-, mend- «biegen» (C.), ÉO. mentl-, men-

- húga csupasz meztelen ül.
 100 Bátyja elszégyenkezik, kiköp,
 visszatér a maga házába.
 A háza ajtaja szögletével összeomlott. —
 Azután az ötödik bátya szólt:
 «Miféle (micsoda efféle) az én húgom?!
 105 Férjet szerzett, erős férjet;
 ide nem jön az én húgom:
 [bát] én megyek húgomhoz!»
 Húgához bement.
 Hugától elszégyenkezik,
 110 visszafordul a maga házába. —
 Azután hatodik bátyja megharagszik:
 «Haszontalan húgunk vagy te!
 Férjet szerzél,
 mi hozzánk nem jössz, [reánk] nem hallgatsz:
 115 Jőjjön ma M. m. h. f. hős a küzdő (tánczó)lő térére!»

★

- M. m. f. hős szóla:
 «Pánczélingem, kardom nincsen.»
 Egyet sóhajtott kebléből.
 Azután M. m. h. f. hős lépdelni kezdett:
 120 hét deszkapadló hajlik meg [alatta].
 «Vő, vő, üres kézzel minek méssz?
 Én neked pánczélinget, kardot hozok!»
 Így szól öreg nagyanyja.
 Pánczélinget, kardot juttat [neki],
 125 M. m. h. f. hősre ráadta.
 Azután odalépett azokhoz,
 sógoraihoz érkezik.
 Szól: «mi jóért hívtatok?»

lal-, menetl- «biegen, krümmen», *menel-, minlal-* «sich biegen» (A.). — ⁹⁶ «bohle»: máshonnan nem igazolható. — ⁹⁷ *kézeat* instrum. raggal, mint a vogulban: *am nanén kasäjil totilém* «én neked kést hozok» (tdk. «késsel hozlak»). — ⁹⁸ *taksidöt* «legte an» (t. i. «a pánczélinget a hősre»); de *taks-* «speien» (C.), ÉO. *lak-sel-, lakl-* «spucken» (A.). Megérteti az ellenmondást talán az, hogy a vogul énekekben is az apró szemekből álló pánczélrühát a hős *nānχ-sāsiti* «felönti» magára, midőn felölti. — ⁹⁹ *jarti* «schwager», tehát a KV. *jors*, TV. *jurš* «ifjabb sógor», mely megint a tobolszki tatárból való, hol *jorzu* id. (BUDAGOV II: 372.). — ¹⁰⁰ «was riefet ihr mich?»: a *medoi* utórézsére nézve v. ö. ÉO. *oj* «glück; gut» (A.), *ai* id. (C.), tehát *med-oje* «mi jóra?» =

- tég jās̄t̄idet : «jōkta, jantta».
- 130 tuu jās̄t̄ōt : «asa, nējē jānġīdada,¹⁰¹
man sar ētt̄item, met-sira jōkteda!»
tég jās̄tedet : «pās¹⁰² vērdeu!
jēvet̄itta jideu¹⁰³ tābet keu ānket!»
tuvet pardet : «ētt̄ide sarge¹⁰⁴
- 135 xoda xoj̄tt̄edeu!¹⁰⁵»
tābet ūrt i jōroga tod̄idet,¹⁰⁶
nōt pan̄idet, jōgot tād̄et :
pās jēvet̄ta nērdet¹⁰⁷ tābet ūrt.
K. m. s. ū. nogek¹⁰⁸ nāurm̄idōt,¹⁰⁹
- 140 n̄ida xon-tet¹¹⁰ nox kunum̄id̄idōt.¹¹¹
«nun ser esapte¹¹² pās jēvet̄ta!»
tu jās̄t̄ēt : «jōgot en tāidam, nōt-pa en tāidam».
tu-piś jās̄t̄ēt : «tāidam kēsāna, jorod̄idem!¹¹³»
vōx-pād̄alē¹¹⁴ kēsā-īva nox-tād̄et,
- 145 vōx-pād̄alē kēt-pet̄eda pan̄idet,
kēdet kēt ox̄teja pān̄idet,
tu-piś nin̄zōt¹¹⁵ tābet ar̄šin xuvatteja.¹¹⁶
K. m. s. ū. jās̄t̄ēt :
«met-saḡat jēvet̄tem?»
- 150 tu-piś jās̄t̄ēt : «jēvet̄tem, nōtem est̄edem!»
K. m. s. ū. nōtet est̄et :
tābet ānket xobod̄ājet,¹¹⁷
porox̄tad¹¹⁸ ēva keu-ānkedet, vāx-ānkedet xobod̄ājet.
jirt̄et jās̄tedet : «īnge xōtena mena!»
- 155 K. m. s. ū. jugē čužōt,
K. m. s. ū. tu xōtet̄na xōd̄ōt.

*

«minek, mi végett?» — ¹⁰¹ *asa, nējē jānġīdada* «so versuchet ihr's zuerst!» — ¹⁰² *pās* «ziel»: «zeichnen» (C.), ÉO. *pos* «zeichnen, ziel» (A.). — ¹⁰³ «wollen wir»: CASTRÉN szerint: *jidem* «werden» a jövő idő segédigéje (pl. *xantēa jidem* «ich verde schreiben»: Ostj. Sprlehre 51. l.); nyilván az IO. *jūw-*, *jūw-* «kommen, werden, sollen» képzésével van itt dolgunk, mely a futurum szerkesztésére ép úgy alkalmas, mint a vogul *jūw-* «jönni» ige *jēm̄ti*, déli *inti* «lesz, válik» képzése. Meg is van alább (180. s.): *man sora jidem* «ich komme bald». — ¹⁰⁴ «du sieh mal hin»: v. ö. ÉV. *sar* «csak». — ¹⁰⁵ «wohin wir treffen werden»: ÉO. *xoil-*, *xoila!* «geraten, treffen»; ÉV. *xāji*, *xōji* «talál, érint»; *nālēl xājawē* «a nyíl éri». — ¹⁰⁶ «standen»: IO. *tōnd-*, *tođ-* «stehen», SO. *lud-* (C.), déli vog. *tun̄si* «áll», ÉO. *lois̄l-* «stellen, setzen» (A.). — ¹⁰⁷ «bereiten sich»: KV. *nāri* «erölködik». — ¹⁰⁸ a *nog*, *nox* «föl» határozóhoz itt csatlakozó végzetre nézve v. ö. a votják *-ik* nyomatékosító enklitikumot

- Ezek szólnak: «küzdeni (táncolni), játszani».
- 130 Ő szólt: «nohát, próbáljátok ti előbb,
én előbb megnézem, mi módon küzdtek ti!»
Ők szólnak: «Czéltablát állitunk (csinálunk)!
Hét kőoszlopra fogunk lövöldözni!»
Azt parancsolják neki: «Nézd csak
135 hová czélozgatunk!»
A hét hős egy oldalra áll,
nyilat tesznek [az ijyra], az ijjat meghúzták:
czélba löni igyekszik a hét hős.
M. m. h. f. hős fölfelé ugrott,
140 nyolecz királyi öl [magasságra] ugrott föl.
«Most próbálj te czélba löni!»
Ő szóla: «ijjam sincs, nyilam sincs.»
Azután szóla: «Van zsebemben, elfeledém!»
Vasgömböt húzott elő zsebéből,
145 a vasgömböt tenyerére helyezi,
[egyik] kezét [másik] kezére helyezi,
azután hét rőfnyi hosszúra nyúlt [a vasgömb].
M. m. h. f. hős szóla:
«Miképpen löjjek?»
150 Aztán szóla: «Lövök, nyilam elbocsátom!»
M. m. h. f. hős nyilat elbocsátá:
a hét oszlop földre dőlt,
a kőoszlopok, vasoszlopok tuskótöveikkel dőltek földre.
A sógorok mondják: «Most menj házádba!»
155 M. m. h. f. hős haza lépdelt,
M. m. h. f. hős a maga házában halt.

*

(pl. *oži-ik* «csakugyan úgy», *dun-ik* «igen szorosan»). — ¹⁰⁹ «sprang hinauf»: IO. *nāur-*, SO. *nīur-* «springen» (C.), ÉO. *navérl-*, *navérmal-* «springen, hüpfen». — ¹¹⁰ «volle (od. königliche) faden»: *χon* = ÉV. *χān* «király, császár, khán». — ¹¹¹ «sprang er hinauf»: más forrásból nem igazolható. — ¹¹² *esapte* «versuche du», ebből: tatár *ésäblä-* «megfontolni, meggondolni; akarni, szándékolni». — ¹¹³ «ich vergass es»: IO. *jarad-*, *järd-*, SO. *jorol-* «vergessen», ÉO. *joremäl-*, *joremäl-* «vergessen» (A.), vog. *joruli* «el-felejt». — ¹¹⁴ «klumpen»: ÉO. *podali* «stükchen» (A.), ÉV. *potali* «gömbölyű csomó, v. darab». — ¹¹⁵ «dehnte sich aus»: vog. *nūnsi*. ALV. *ñonsi* «nyúlik», PV. *nūnsli* «kinyújt»; ÉO. *nišl-* «sich dehnen» (A.). — ¹¹⁶ *χuvatteja* «(dehnte sich aus sieben arschin) lang»: végzetére nézve egyezik a megfelelő vogul *χasitūi'* ragjával. — ¹¹⁷ *χobodājet* «waren (aus der erde) herausgedreht»: v. ö. ÉO. *χombéltl-*, *χombéltal-* «umwerfen, abwerfen», *χombéltésäl-* «um-

- Kīmet xotna juvet us vāgittai,
kīmet xotna mendet jōkta xara.
tēg tābet ūrt, tu nīdamet.*
- 160 *īuret nūt-sōt vōi sōg-ēva vaŋgisājet,¹¹⁹
ānkleda tox-vērājet¹²⁰ īuret tābet tet.
tu-piš jāstedet: «kunumdāda!»
a tu jāstet: «man en vodem;
niŋi sīra esapteda!»*
- 165 *ētītem, metta-sagāt kunumdītēda!»
tēg jāstedet: «muŋa esaptedeu!»
kunumdīdōt i xojet,
kīmet xojet kunumdōt,
xūtmet, ūetmet, vētmet, xōdamet xojet kunumdōt.*
- 170 *tābetmet xojet kunumdōt.
«inge, jāstīdet, nuŋ armadesa!¹²¹
tu-piš K. m. s. ū. kunumdīdōt,
nogek vēt-xat-jay teta kunumdīdōt;
a tēg ūrdat ātmīdīdet:*
- 175 *kāt-xat-jay teta ātmīdet.
tēg jāstīdet: «tērmet,¹²² juŋ mena!»
tu menōt turu xōteda.*

★

- ādet pradet,¹²³ kīmet xotna jirtīdet jāstet:
«muŋ puŋdeva juva āi-tau untteda!»*
- 180 *tu jāstet: «man sora jīdem!»
tu-piš taŋ-aŋet jāstet:
«mīda mendan īuru kēdat? ot menā!
man nuŋat¹²⁴ medem xūdem ūeremat jem-vāx,
tu-piš xūdem ūeremat pētēr-vāx,*
- 185 *tu-piš xūdem ūeremat vāx,
man us medem kavejat vēt pudōp;
īnge čuža āi-tau untteda!»
K. m. s. ū. jirtīdet puŋēda juxtīdōt.
jāstet: «xotan āi-taveden untteda?»*
- 190 *tēg jāstedet: «xuranna, mena, katte!»
K. m. s. ū. jāstet: «tēge mejasen šermet!»*

geworfen werden» (A.), melyek egyazon tōbōl valók az ÉO. *xomla* «mit dem gesichte auf der erde», vog. *xqmī* id. határozókkal. — ¹¹⁸ «sammt der stammende»: IO. *parax* «das dicke ende eines balkens» (C.), ÉO. *pōrēx* «das dicke ende eines baumstammes» (A.), ÉV. *porēx* «derék, testtörzs», *jiu-porēx* «fatörzs». — ¹¹⁹ *vaŋgisajet* «haben sie (riemen) geschnitten»; ÉO. *voŋxl-* «behauen» (A.), déli vogul *vōŋxi*, *vanŋhi* «vág, üt»: adatunk tehát a magyar *vág* «schneiden» jelentésével találkozik. — ¹²⁰ *tox-vērājet* = EV.

- Másodnap ismét eljövének öt hívni,
 másodnap mennek a küzdő térre.
 Ők hét hős, ő a nyolczadik.
- 160 Nyolczvan jávorszarvas bőréből szijakat vágtak,
 hét öl [magasra] helyezték oda az oszlopokra [e szijakat].
 Azután mondják: «Ugorjál!»
 De ő szóla: «Én nem tudom [átugrani];
 ti próbáljátok meg előbb!
- 165 Megnézem, mikép ugortok ti!»
 Ők mondják: «Mi megpróbáljuk!»
 Az egy emberük ugrott,
 második emberük ugrott,
 harmadik, negyedik, ötödik, hatodik emberük ugrott,
 170 hetedik emberük ugrott.
 «Most, szólnak, kísértsd meg te!»
 Azután M. m. h. f. hős ugrott,
 tizenöt ölnyire ugrott föl;
 de ezek szijjaikat fölemelik:
 175 tizenkét ölnyire emelék föl.
 Ezek szólanak: «Elég, menj haza!»
 Ő elment a maga házába.

*

- Éjjele múlik, másnap szólának a sógorok:
 «Jer hozzánk csikót (kis lovat) szelidíteni (tanítani)!»
- 180 Ő szóla: «Én mindjárt jövök!»
 Azután nagyanyja szóla:
 «Minek méssz üres kézzel? Ne menj!
 Én neked három ezüstvesszőt adok,
 azután három rézvesszőt,
 185 azután három vasvesszőt,
 s még adok egy öt pudnyi kalapácsot;
 most pedig menj a csikót szelidíteni!»
 M. m. h. f. hős sógoraihoz érkezett.
 Szóla: «Hol van szelidítendő csikótok?»
- 190 Ők szólnak: «Az istállóban, menj, fogd meg!»
 M. m. h. f. hős szóla: «Adjatok féket ide!»

tū vārawēt «oda készítettnek». — ¹²¹ *armadesa* «mache dich auf!»: nyilván ÉV. *ārmēli*, KV. *ōrmi* «megkísért, próbál», (ÉO. *armatl-* «verstehen» (A.). — ¹²² *tērmēt* «genug!»: ugyanígy *tērmēt* «будеть, elég» PÁPAI adatai közt. V. ö. votják *tērmoz!* «elég lesz!», ebből *tērmī-*, *tērmē-* «megtelni» és ÉO. *tāremī-* «hinreichen», *tarmatiŋ* «satt, gesättigt» (A.). — ¹²³ *ādet pradet* «er verbrachte(?) die nacht»; *pradet* a közlőnek is ismeretlen szó: nem or. *продеть* (elmúlik)?

šermedat mejīdet, tu tāgeptet,¹²⁵
 kīmet šermedat mejīdet, tu tāgeptet,
 χūtmet, űetmet, vētmet, χōdamet šermedat mejīdet,
 tu tāgeptet;

- 195 tābetmet šermet tārēm, vejēt kēdeda.
 tu menējedōt āi-tau kattēda.
 K. m. s. ű. šermet juχ űgoda¹²⁶ panīdet,
 tavetna ātmāi totta juχna kēnža¹²⁷ kēršna.
 īn pēdēy īpena tavetna tūdai.
 200 tu, dāvai,¹²⁸ tavet senktai, űeremdat χordai.
 űeremdat χōttōt, čuba¹²⁹ mōrtīdet,¹³⁰
 sūχ kādñ-kuda¹³¹ sūidet.
 ār-jay űerem patlā χōttīdet.
 tu-piš tuu kavet noχ-tādōt,
 205 pēdet kādñ-kud-īva kavejat saűīttet.
 sūgēy mėg¹³² oχteja-tavet pātķīdōt.¹³³

*

K. m. s. ű. tu jōrχoda ēttīdet-na
 pēgde mėg-īda ēdemīdet.
 tu tēbara¹³⁴ ēttīdet:

- 210 tu jīχ-poχtat jīdet.
 K. m. s. ű. jīχ-poχtada űut¹³⁵ tōχnīdet;
 tu jīχ-poχtat nēr-nānk, nēr-χūt¹³⁶ cōn¹³⁷-oχtena tūdēt.
 jīχ-poχtadat podērdīdet.
 tēg jāstedet: «χoje nuűen šat?»¹³⁸
 215 a tu jāstet: «ēne jīrtēm šat.»
 tu-piš jāstedet: «mena juχ!
 juχ jūguttan, nuű χōten pāsāt vēre,

¹²⁴ E mondat vogulúl hasouló szerkezettel volna: *amanēn χūrēm űirēl mīlēm*. — ¹²⁵ «er zerriss ihn»: IO. *tāgapt-* «zum bersten bringen», *tāχn-* «bersten» (C.), ÉO. *tōχēnl-* «zerrissen werden, reissen», *tōχnēptal-* «reissen, zerreißen» (A.). — ¹²⁶ «(legte ihm den zügel) über den kopf»: a «fejére» jelentést maga az *ugod-* (ettől: IO. *ūχ, uχ* «kopf») tartalmazza, minélfogva az előtte álló *juχ* szó értelme előttem nem világos. — ¹²⁷ «(vom rosse wurde er emporgehoben) höher als der stehende wald»: az egyéb forrásokból nem igazolható *kēnža* itt aligha más, mint a tatár *kōjñžē* «-ként, gyanánt (pl. *timēr-k.* «mint a vas», *aclē k.* «éhesen»)). — ¹²⁸ or. *давай* «nosza, rajta»; az utána következő *senktai, χordai* infinitivusok oroszos szerkezetek: *давай бить*. — ¹²⁹ «in stücke»: v. ö. ÉO. *šup, šop* «die hälfte, in die quere»; *šuppa, šuppi* «in zwei teile», vog. *sup, šup, sup'* id. — ¹³⁰ «brach sie»: IO. *mūrt-* «brechen» (C.), ÉO. *moritl-* «brechen, zerstückeln». — ¹³¹ *sūχ*

A féket odaadják, ő szétszakította,
 második féket adnak, ő szétszakította,
 harmadik, negyedik, ötödik, hatodik féket adnak, ő
 szétszakította ;

- 195 a hetedik fék erős, kezébe vette.
 Elindult, hogy megfogja a csikót.
 M. m. h. f. hős a féket fejére teszi,
 a ló álló erdőnél magasabbra emeli.
 Most a felhő alatt viszi lova.
 200 Nosza, üti lovát, nyúzza a vesszőkkel.
 Vesszői elfogytak, ketté töredezőnek,
 [a ló] bőre közé dugta.
 A kilencz vesszőt mind elfogyasztja.
 Ezután kalapácsát húzta elő,
 205 a füle között ütögette a kalapácscsal.
 Lova a kerges földre hullott.

*

M. m. h. f. hős a maga hazája (tájéka) felé a mint tekint,
 [valami] fekete föld (értsd : porfelhő) módjára látszik.

Óalaposabban megnézi :

- 210 [hát] az ő bátyjai jönnek.
 M. m. h. f. hős bátyjaival összetalálkozik ;
 az ő bátyjai vörösfenyő-tuskókat, lúczfenyő-tuskókat
 Bátyjaival beszélget. [vivének vállaikon
 Ők mondják: «Ki iránt van sajnálatod?»
 215 Ő pedig szóla: «Idősb sógorom iránt van sajnálatom».
 Azután mondják: «Menj haza!
 [Ha] haza érkezel, tégy jegyet a magad házára,

kādn-kuda «unter die haut»: *kādn* «kettő», *kuda* «közé», t. i. «a két bőr közé»; ép így alább (205. s.): *pēdet kādn-kud-īva* «zwischen die ohren». — ¹³² «auf die häutige erde»: közönséges jelző a vogul énekekben: *sāt saqwēp saqwiy mā* «hét rétegű, réteges föld». — ¹³³ «fiel»: ÉO. *pitl-* «fallen, sinken», ÉV. *pat-*, déli *pāt-* id. — ¹³⁴ «er sah scharf hin»: *cebara* «gut» (C.); v. ö. csuvas *čeber*, votják *čeber* «gut, schön». — ¹³⁵ «mit seinen brüdern (traf er zusammen)»: itt nyilván a KV. *ñūtē, ñoutē* «einander, einer den andern» szóval van dolgunk, melyről l. NyK. 23: 344. l. — ¹³⁶ «lärchen und tannenkeulen»: IO. *nāŋk*, vog. *nāŋk*, *ñix* «lärchenbaum», IO. *χūt*, SO. *kōl*, ÉV. *χgut* «fichte, lúczfenyő», tehát *nēr* «keule» (v. ö. vog. *nor* «gerenda»). Szokatlan az összetétel jelző részének helyzete, mely egyébként a jelzett szó előtt szokott lenni. — ¹³⁷ «schulter»: SO. *vān* id. (C.), ÉV. *va'in* id. — ¹³⁸ «mit wem hast du mitleid!»: ÉV. *šāl*, or. жалъ, ÉO. *šāl* «mit-

- ješo jírten x̄ōtet pāsāt vēre !»
 tu-piš tu j̄ix-poxtat j̄āstet :
- 220 x̄ūtmet x̄atna muḡ j̄ūgotteu
 nuḡ puḡdena moiḡa !¹³⁹
 Vot¹⁴⁰ pira menegedōt K. m. s. ū.,
 pontij tau, tégēḡ tau pir-peta sōx̄tet āḡned¹⁴¹-īva.
 tu-piš K. m. s. ū. j̄āstet :
- 225 «tam met-sir tau ? ! ādem tau !»
 ješo j̄āstet : «vērd'-ot metta ūtt-ta, enda-li ?¹⁴²,
 tég j̄āstidet : «us vērd'-ot endam ;
 īn muḡ puḡdeva taja moiḡa !»
 K. m. s. ū. tēget tajōt.
- 230 tég pesan-ox̄tena ōmēst tābet butēlka vīnā,¹⁴³
 i¹⁴⁴ tābet stakan¹⁴⁵ čočumem ōmēst.
 ūrdet j̄āstedet : «jānǰa vīnā !»
 a tu j̄āstet : «man ādēt-saǰa¹⁴⁶ metta vīnā jānttem ?
 Man nēḡ tāidam, tuvat vāx̄ta mendam !»
- 235 tég j̄āstedet : «nerīda togōt sora !»
 tu neridōt, vāḡōt.
 nēḡet j̄āstet : «man sora j̄idem, sora veresittam ;¹⁴⁷
 nuḡ sar j̄āsta, man j̄idem !»
 tu-piš tu nerōt juḡ. sora nēḡet iuvōt.
- 240 egu ōmētken¹⁴⁸ i vōnet.
 j̄ix-poxtat vīnāgat mej̄idet,
 K. m. s. ū. vīnā jānǰidet ;
 vot i ōmēstet x̄ūdem x̄at, x̄ūdem āt.
 x̄ūtmet ātna menet juḡ.
- 245 juḡ j̄ūgotken, tu nēḡeda j̄āstet :
 «ūx̄ pane tāvet mēḡ suḡeda, x̄ōt mēḡ suḡeda !
 īnge teraǰet tox̄-tox̄re !
 it-vaida x̄amda, sēmen ot punǰīde !»
 *
- Sarēḡ āt, mārēḡ ātna tūrēm ent x̄uttet,
 250 ūptet¹⁴⁹ j̄ūx̄tet, j̄āstidet :

leid) (A.). — ¹³⁹ «zu gast» : ÉV. *muḡ*, KV. *moj* «vendég, vendég-ség», IO. *moi* «hochzeit» (C.), ÉO. *moi* «gastmal, hochzeit» (A.); tehát *moiḡa* = *mojiḡa* «vendégbelinek». — ¹⁴⁰ «nun» : or. *вотъ* (íme). — ¹⁴¹ «am zaume» : IO. *āḡen* «kinn» (C.). — ¹⁴² «habe ich noch was zu schaffen, oder nicht?» ; *vērd'-ot* = ÉV. *vārn'-ut* «tenni való (dolog)» ; *utt* = vog. *āli* «van» (IO. *ūd-*, SO. *vāl-* «leben, sein») ; *ta* «nun» (C.) ; *ēnda* = vog. *at* «nincs» ; *-li* = or. *-ли ?* (-e ?) — ¹⁴³ or. *бутылька вина* (üveg pálinka). — ¹⁴⁴ or. *и* (és). — ¹⁴⁵ *стаканъ* (pohár). — ¹⁴⁶ «ich allein» : v. ö. IO. *at* reflex. pron.: *atemnam* «ich selbst», *atennan* «du selbst» (C.) ; az *ādēt*

s még sógorod házára tégy jegyet!»
 Azután az ő bátyjai [így] szólának:
 220 «Harmadnapra mi megérkezünk
 hozzád vendégségbe!»
 M. m. h. f. hős most visszaindult,
 a szárnyas lovat, farkas lovat maga után állánál fogva
 vonszolta.

Azután M. m. h. f. hős [így] szóla:
 225 «Micsoda ló az ilyen?! Hitvány ló!»
 S még [azt] mondá: «Van-e még valami tennivalótok
 velem, avagy nincs?»

Ők szólának: «Több tenni való nincs;
 most jer hozzánk vendégségbe!»
 M. m. h. f. hős bement hozzájuk.

230 Az ő asztalukon hét üveg pálinka áll (ül),
 s hét pohár megtöltve áll.
 A hősök mondják: «Igyál pálinkát!»
 Ő azonban szóla: «En egymagam mikép igyak pálinkát?
 Nekem nóm van, megyek elhívni őt!»

235 Ők mondják: «Siess gyorsan oda!»
 Ő sietett, elhívta.
 Neje szóla: «En mindjárt jövök, mindjárt felöltöz-
 ködöm?»;

te csak mondd, [hogy] én jövök!»
 Azután ő visszasietett. Mindjárt eljött neje [is].
 240 Ezek ketten együvé ültek, váll váll mellett (egy vállal).
 Bátyjai pálinkájukat adogatják,
 M. m. h. f. hős pálinkát iddogál;
 s ím [így] is ültek három nap, három éjjel.
 Harmadik éjjel haza menének.

245 [Midőn] ők ketten hazaérkeztek, ő szóla nejének:
 «Hajts fejet a hét földtájék (földszöglet), a hat föld-
 tájék felé!

Most pedig zárd be az ablakokat!
 Feküdj le arcczal lefelé, szemed ki ne nyisd!»

*

A gyors éj, hosszadalmas éj alatt az ég még ki nem
 nappalodott

250 s az asszony idősb sógorai megjöttek, szólának:

utórésze talán *it* «eins». — ¹⁴⁷ «ich nehme mein gewand um»: egyéb forrásokból nem igazolható jelentés; v. ö. *jüre verusatti* *прикладъ кладите* (áldozatot hozzatok, tegyetek) PÁPAI adatai közt és *ÉO. versál-* «gemacht werden, werden» (A.). — ¹⁴⁸ «dicht aneinander setzten sie sich»; *ega* talán = vog. *akwäi'* «együvé». —

- «*jix-pox çou çodat āditteden?*¹⁵⁰»
tu-piš nēyet noç-kidōt, jāstōt:
 «*tōgōs, kāmēn sei sat,*¹⁵¹ *çajat podērdet!*»
 «*menā, jāstīdet, ūptan jūxtet.*»
 255 *nēyet tu-piš kīm lottōt,*¹⁵²
ūptet kēttad-iva kottēmen çōta taçettājet;
pesanet vērājet i davarai jāmjūtta;
pēgde jinket jāntta pīdet.
K. m. s. ū. jāstet:
- 260 «*mena, jānça sārada jiça!*»
tuu nēyet kīm lottōt,
sora keredet, togōt ēttīdet,
*ašma jadoçindot:*¹⁵³ *vōžet ēndam.*
*vōžet ōmsema taga pūmna ēdai.*¹⁵⁴
- 265 *tu-piš nēyet juç tūkōt,*¹⁵⁵
çōida jāstōt: «vōžeu çoda menōt?
tolko çeiğōt mīn çōtemen,
ješo ēne jix-pogem çōtet çeiğōt,
muy çōtteu: teje kāt çōt!»
- 270 *tu jix-poxtat jāstet:*
 «*muyça tageva mēdeu,*
muy çeiğā, çotān nēy vejen!
īnge tēt(te) ūda, muyeva īn tērmet;
muy mēdeu muyça tageva!»
- 275 *jāstet: «jim ūdēm,*¹⁵⁶ *jix-pox!»*

¹⁴⁹ «des mannes brüder»: IO. *ūp*, SO. *ōp* «schwiegervater» (C.), itt «a nőnek idősb sógorai». — ¹⁵⁰ «was ruhet ihr so lange?»: IO. *ād-*, frequ. *ādād-*, SO. *āl-*, *ōl-*, *ōl-* «schlafen» (C.), magy. *aluvstb.* — ¹⁵¹ «man hört»: ÉV. *suç suçti* «hang hallatszík», SO. *seçvel* «слышно, hallik» (P.). — ¹⁵² «gieng (auf die strasse) hinaus»: IO. *latt-* «ausgehen» (C.); v. ö. ÉV. *lakwi*, déli *lakwi* «odalép, odaugrik»; magy. *lép-*. — ¹⁵³ «erschrak sie»: l. fönt 84. jegyz. — ¹⁵⁴ «mit gras bewachsen»: olyforma kifejezés, mint vogul *pumne ne'ılawē* «fü jelentkezík rajta»; l. fönt a 77. jegyz. — ¹⁵⁵ «lief

- «Testvér, hogyan aludtok [oly] soká?»
 Azután neje fölkel s [így] szólott:
 «Barátom, künn zaj hallatszik, valaki beszélget».
 «Menj, mond [a férj], sógoraid megjöttek.»
- 255 Neje aztán kiment,
 Sógorait kezüknél fogván a házba bevezette;
 az asztalok fölszerelődtek s nosza az iváshoz (tdk. inni):
 a «fekete vizeket» (pálinkákat) inni kezdték.
 M. m. h. f. hős szóla:
- 260 «Menj, eredj a tengerhez vízért!»
 Az ő neje kiment,
 nem sokára visszatért, oda tekint,
 nagyon megijedt: városa nincs meg,
 Az a hely, hol városa állott, fűvel van benöve.
- 265 Azután neje bement,
 férjének szolt: «hova tűnt (ment) el városunk?
 Egyedül a mi házunk maradt meg.
 s még bátyám háza maradt meg;
 [csak] a mi házaink, ez a két ház!»
- 270 Az ő testvérei szólának:
 Mi a magunk hazájába (helyére) megyünk,
 Te maradj [ott], hol nőt szerzél (vevél)!
 Most már im itt élj, nekünk már elég [volt a bosszúból];
 mi megyünk a magunk hazájába!»
- 275 Szólának: «Jó életet, testvér!»

hinein»: *tūk*- úgy látszik az IO. *tan*-, ÉO. *loynl*- «eingehen» származéka (v. ö. KV. *tui*, *tujenti* «bemegey»). — ¹⁵⁶ «leb' wohl! vogulúl is mondják: *jamés ülém*, vagy *ás j. ű*. búcsúzaskor, mely szólásban az *ülém* nem jelenthet «álmot» (vog. *ülém*), de az *ül*-, *öl*- «lenni» igének sem lehet származéka. Minthogy az IO. *ūdēm*, éjszaki megfelelője *ulēm* «sein, dasein», a vogul szólás illető szavát osztjából eredt jövevénynek kell tekintenünk, melynek eredeti vogul mása ez lehetne: *ülēm*, *ölēm*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egy rejtelmes szó.

(Leubezes.)

«Temesvári Pelbárt élete és munkái»-nak nagy tudományú írója, SZILÁDY ÁRON összegyűjtötte mindazokat a magyar szavakat, a melyek a hangyaszorgalmú, latinul író PELBÁRT műveiben «vulgo in lingua nostra dicitur»-ral kapcsolatban előfordulnak. E magyar szavakról SZILÁDY többek közt ezeket írja: «Ha csak magyar pappak nem, hát kinek a számára szúrta közbe azon két magyar szót, melyek egyike a *gengyer*, . . . másika a *leubezes*? Ez utóbbi minden kezemen megfordult kiadásban így van nyomtatva. E szószátyárt jelentő szót vagy *böbeszes* = böbeszédűnek kell olvasnunk s akkor sajtóhibának kell vennünk, a mi PELBÁRTnál a legritkább esetek közé tartozik: vagy ragaszkodva a betűkhöz *lévbeszes*-nek, mintegy — ma is divatos kifejezés szerint — bö lére eresztett, bö levű beszédesnek. Különbönb pedig e szó is azt bizonyítja, hogy mai *beszéd* szavunk elébbeni alakja *besze* volt» (27, 26. l.). A *lévbeszes* szóról SZILÁDY említett művében más helyütt is megemlékezik, de itt *lévbeszés*-nek olvassa. A 71. lapon ugyanis ezt írja: «*Lévbeszés*. Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*. Serm. Quadrages. pars. II. serm. XXX. Bécsi- és Münchener-codexben: *beze*, példa *beze*».

SZILÁDY művének a megjelenése óta nyelvészeink többször meg-megemlégették a szót, de azért ma is aláírható SZARVAS-nak az az állítása, hogy a *lewzat*, *levzat*, *lewsagról* «csak annyit tudunk: «scandalum», a *leubezes*-ről pedig, hogy «scurra, leccator» a jelentése, se több, se kevesebb. Eredetét teljes homály fedi s a szófejtő még arra nézve se jöhet tisztába, hazai szó-e, vagy pedig jövevény, (Nyr. 20: 289). A teljesség szempontjából meg kell említenem, hogy SIMONYI a Nyr. 17: 9. lapján ezeket írta: «Egyébiránt meg-

találjuk a *lévzat*, *lévság* szónak alapszavát is, de megint csak egy forrásban, TEMESVÁRI PELBÁRTnak a XVI. század legelejéről fennmaradt latin szentbeszédeiben. Ott ugyanis azt olvassuk: «Scurra, leccator vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*» vagyis: a bolondozó, trágár beszédű embernek a mi nyelvünkön *lévbeszés* a neve. Ez tehát nyilván a. m. rút-beszédű, gyalázatos beszédű. Itt a *beszés* melléknév is unikum, mert sehol egyebütt nem találjuk; a beszédet jelentő *besze* főnév is csupán a Bécsi és Müncheni codex négy helyén maradt fenn, ott is csak tárgyraggal: *beszét*, úgy hogy a «beszédet» rövidítésének látszhatnék, ha ama *beszés* tanu nem bizonyítaná hiteles voltát».

Minden olyan adatot, mely valamely eddig csak egyszer előforduló alakot megerősít vagy hibás olvasatnak, sajtóhibának bizonyít, kétszeres örömmel kell fogadnunk. Hiszen az újabb felvilágosító adatok eloszlatják esetleg azt a homályt, a mely egy-egy hapax legomenon jelentésére és eredetére ráborúl. A mi már most a *leubezes*-t illeti, annyi bizonyos volt, hogy PELBÁRT Serm. Quadrages. kiadásainak mindegyikében *leubezes* áll. Magam is végignéztem a Serm. Quadrages. 1499, 1505, 1509, 1511, 1515, 1520-iki kiadásait, de mindenütt, minden egyes helyen *leubezes*-t találtam. A kérdéses hely teljes szövege az editio princeps-ben (1499) így áll: «Quarta filia est leccacitas. Gregorius dicit, scurrilitas quod idem est. Nam secundum Catholicon librum scurrilitas dicitur a scurra, quod est leccator. vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*. Proinde de hoc confitendum est» stb. PELBÁRT itt két könyvre hivatkozik; az egyik könyv «Moralia Sancti Gregorii», a másik egy Catholicon. Ismétlem, hogy valamennyi kiadásban *leubezes* áll. Ha tehát az editio princeps magyar szava sajtó-hiba lett volna, módjában lett volna PELBÁRTnak a hibát kijavítania, mivel az ő életében a Serm. Quadrages. négy kiadást értek (1499, 1500, 1501, 1502, v. ö. SZILÁDY, Temesvári Pelbárt 58). De hát nem javította ki s műveinek leg gondosabb átvizsgálója mondja, hogy PELBÁRTnál a sajtóhiba «a legkritkább esetek közé tartozik».

A M. T. Akadémia könyvtárában van egy latin-magyar szótártörödék, a mely JOHANNES BALBUS de JANUA «Summa que vocatur Catholicon» című műve 1487-diki velencei kiadásához van kötve (vö. Akad. Ért. IV. Hellebrant, Ősnyomtatványok 100). E terjedelmes latin-magyar szótártörödék nem sokára meg fog jelenni, azért

e helyen csak annyit említek meg, hogy a kézirat latin szavainak latin értelmezése részint BALBUS Catholiconából, részint CALEPINUS szótárának egy 1502—44 közt megjelent kiadásából, részint pedig PAPIAS vocabulista szótárának hihetőleg 1476-ik évi kiadásából van kiírva. E latin-magyar szótár tehát szerkesztett mű, s nyelvéből ítélve a XVI. század közepéről, a 30—40-es évekből való. A Gyöngy. Szót.-ban a következő fontos adatokat találjuk:

1. «Agapeta: vel: agapetes: lenocinator: *lybeszó*: qui cum mülieribus illicite conuersatur: *Chelchapo*: *ekteleny Nyayaskodo.*»
2. «Ambro: lector: vel, qui bene scit iudicare de sapore ciborum; *Lyboszó*: vel: *Joszagath* (olv. *szakács*), *ky Jo Iszűv eketh tud fűszny.*»
3. «Baratro lector *libezeo* lonocinator.»

A Gyöngy. Szót. *Agapeta* szava PAPIAS vocabulariumából van kiírva (v. ö. PAPIAS: Agapeta uel agapes: lenocinator: et qui cum foeminis illicite conuersatur), *ambro* pedig BALBUS Catholicon-ából (Ambro . . . leccator . . . qui bene scit iudicare de sapore ciborum). A Baratro alatti lonocinator tollhiba a Gyöngy. Szót.-ban lenocinator helyett.

A Gyöngy Szót. adataiból kitűnik, hogy a leccator és lenocinator magyar neve *libezeo* (olv. *libező*), *lyboszó* (olv. *liböző*), *lybeszó* (olv. *libező*) volt.

Említettem, hogy e szótár szerkesztett mű, latin szövege több középkori szótárból van összeillesztve. Ép ezért megesik, hogy egyegy latin szó kétszer is meg van magyarázva latinul, a szerint a mint a latin-magyar szótár szerkesztője az egyik vagy a másik forrásból írja ki a szótár cikkét. Mind az *ambro*, mind pedig a *baratro* szótárunkban kétszer fordul elő. Az első két esetben, a melyet fentebb közöltem, megtaláltuk a *libező*, *liböző*-t. A másik két cikk ez:

1. Ambro: deuorator: profusus: luxuriosus: glutto: con-sumptor patrimonij: *zabalo torkos: feslett: Bwya: bęlen-dős: Joszaganak el pusztityoia.*
2. Balatro: onis: clamoro rus ioculator *kyalto, yueolteó, chiuf* vel prodigij et Lectatores, *tykozlo.*

E két cikkre meg kell jegyeznem, hogy az *ambro* PAPIASból való (Ambro: deuorator, profusus, luxuriosus, glutto, con-sumptor

patrimonii, ganeo, popino), míg ellenben a *balatro* a Catholiconból (Balatro tronis, i. clamorosus: ioculator).

A Gyöngy. Szót. adatai a *leubezes* titokzatos alakját, s hiszem, jelentését is, teljes világitásba helyezik. A leccator (lectator) két ízben *libözö*, *libézö*-nek (olvasható *libészö*, *libözön*nek is), egy esetben pedig *tykozló*-nak (olv. *tikozló*) van fordítva, a mely utóbbi jelentés mellé oda tehető a «Jószágának elpusztítója». A harmadik *libézö*-nek (vagy *libészö*-nek) forrásunk szerint lenocinator az egyértékese.

Már most mi következik mind ebből? PELBÁRT a Sermones Quadragesimales idézett helyén azt mondja a többek közt, hogy «secundum Catholicon librum scurrilitas dicitur a scurra, quod est leccator, vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*.» Ez a Catholicon könyv csakis JOHANNES BALBUS de JANUA Catholicon lehet, a mely 1460-tól 1520-ig körülbelül husz kiadást ért (vö. GRAESSE 3: 451, PANZER 6: 65, HAIN 1: 286). Ilyen könyv nem lehetett ismeretlen a nagytudományú PELBART előtt, a ki fölhasználta valamely kiadását, a minthogy fölhasználták a Gyöngy. Szót. szerkesztői is e Catholiconnak az 1487-diki évi kiadását. PELBART nem ismerhette a Gyöngy. Szótárt már csak azért sem, mert e szótár másik forrása CALEPINUS szótárának egy 1502—44 közt megjelent kiadása, a mikor pedig már PELBÁRT rég nem élt († 1504).

Az adatok mérlegelésénél legelső gondolatom az volt, hogy a PELBART adata mégis csak sajtóhiba. Az első kiadás *leubezes*-ebeli s tulajdonkép *o* helyett áll s PELBÁRT nyomtatás alá adott kéziratában bizonyára *leubezeo* állt. Még jobban megerősített e hitemben a Serm. Quadrag. szövegének idevonatkozó helye, a hol, mint a már fentebb is közölt idézetből látható, ennyi áll: «... scurra, quod est leccator, vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*», SIMONYI is, SZARVAS is, SZILÁDY is csak a *leccator*-ra gondoltak, s ezért láttak benne melléknevet. Én magam is csak úgy értelmeztem a «vulgo in lingua nostra dicitur *leubezes*»-t, hogy a scurra, leccator-ra, mint a magyar szóhoz legközelebb esőkre gondoltam. Ezért hittem, hogy egy *leccator*nak inkább felelhet meg egy nom. ag. *ő*-képzővel, mint s-nom. possessoris, mikor a hozzá való alapszó különben is megfejtésre szorult.

Czikkemet meg is irtam ebben az értelemben s igyekeztem hihetővé tenni, hogy PELBÁRT *leubezes*-e tulajdonkép sajtóhiba *leubezeo* helyett. Az így megírt czikket szíves hozzászólás végett

elküldöttem SZILÁDY ÁRON-nak, mint a ki PELBÁRTtal a legbehatóbban foglalkozott s a nyelvészek figyelmét ép e titokzatos szóra reá irányította. SZILÁDY a Gyöngy. Szót. adatainak számbavételével újból átgondolta az egész helyet s lekötelező szivességgel a következőket írta meg: «PELBÁRT a *scurrilitas*-t fordította *leubezes*-nek. A *scurra* csak etymologizáláskép van említve. PELBÁRT ugyanis a hét halálos bűn ötödikéről, a torkosságról beszél s ennek a leányait számlálja elő: 1. ebrietas, 2. verbi multiloquium, 3. leticia inepta, 4. leccacitas. 5. abominanda immundicia. A leccacitas után mondja, hogy ezt N. GERGELY *scurrilitas*-nak írja, a mi egy. A *leubezes* után így folytatja: *proinde de hoc confitendum est stb. stb.* Ily formán részletezi a torkosság ágazatait a Virginia c. 9. lapja is; a nyelvnek bűnei közt a Nagyszomb. c. 356. lapján sok ide vehető kifejezés fordul elő, — de a *libező*, *libezes* távolról sem».

SZILÁDY ÁRON ez értelmezése nézetem szerint teljesen helyes. Nem kell sajtóhibának vennünk a *leubezes*-t; nem kell a legközelebb eső *leccator*-ra vonatkoztatnunk, hanem úgy kell felfognunk, hogy a *leubezes* a torkosság «*quarta filia*»-jának, a *leccacitas*-nak a magyar neve. Az eddigi értelmezésnek épen az volt a hibája, hogy egyedül a «*leccator*»-ra gondolt, s nem az egész czikkre, t. i. arra, hogy ez a *leccacitas* neve is lehet.

A Gyöngy. Szót. adatai ezt a nézetet teljesen megerősítik. Ebben a szótárban a *leccator* világosan *libező* (vagy *libező*, *liböző*), tehát nom. agentis. Mindkét szó igei származék; csak az a kérdés, mi volt az ige hangalakja. A Gyöngy. Szót. adatai alapján lehetett **libéz*- és *liböz*-, de lehetett *libéz*-, *liböz*- is. A PELBÁRT szava: *leubezes*. Az *eu* nem olvasható rövid *ö*-nek, mert az *eu* a hosszú *ő* jele a XV. század végén. Másrészt meg az is nagy baj a helyes olvasás megállapításánál, hogy a második szótag zárt közép *ë*-vel van a Gyöngy. Szót.-ban (*libező*, de *liböző*), s ez valószínűvé teszi azt, hogy a PELBÁRT szavának utolsó tagjai — *bézés*-nek olvasandók és semmi összefüggésben sincsenek a *beszéd* szóval.

Figyelembe véve azt, hogy PELBÁRTnál az első szótagban *eu* áll, míg ellenben a Gyöngy. Szótárban *i*, az adatok olvasását így állapíthatjuk meg: PELBÁRT *leubezes*-e = *lőbézés*, a Gyöngy. Szótár *lybeszó*, *lyboszó*, *libezeo* adata pedig *libező*, *liböző*. Ez a két adat azonban azt gyaníttatja velünk, hogy volt egy **lébéz* ige is, a mely-

nek a *lőbész*, *libező*, *liböző* olyan alakváltozatai, a milyen a *főkötő*, *fikető* a *fékötő*-nek (vö. ZOLNAI, Nyelvelméleink 14: *fikető*, *fikető*).

Az eredmény tehát ez: PELBÁRT *leubezes* szava főnév, egy **lőbész*-ni (s nem *lőbözni*) igéből; a Gyöngy. Szótáré pedig ugyanennek a folyócelevést jelentő igeneve. Alakilag a kettő közt ugyanaz a viszony van, a mi a *járás* és *járó* közt. A szó etymológiájáról egyelőre csak azt mondhatom, a mit SZARVAS említett cikkében: «Eredetét teljes homály födi» (Nyr. 20: 289).

MELICH JÁNOS.

Magyar-horvát glosszák. A magyar szókincsnek lehetőleg teljes egybegyűjtése szempontjából nagyon becsesek azok a glosszák is, a melyek egy-egy incunabulumban lapszéli jegyzetek alakjában előfordulnak. Az e fajta glosszák gyűjtéséhez járulok néhány adattal a következő sorokban. A gyöngyösi ferencziek könyvtárában JOHANNES BALBUS de JANUA: 'Summa que vocatur Catholicon' című könyvének 1490—1500 közt megjelent kiadásában a következő bejegyzés olvasható: «1550. Feria tertia in festo sancti dominici confessoris ego Nicolaus plebanus prescripte beati dominici ac prefectus castris Zelny hunc codicem concedo fratribus in Remethyncz degentibus, super quibus fidem facio per presentes.» A könyv tehát ugyanazoké a pálosrendű remetincezi (Zágráb m.) barátoké volt, a kiknek kéziratai közül valók a Németujvári Glosszák is. Az ajándékozó NICOLAUS plebanus a Catholicon szótári részében az egyes latin szavak mellé részint magyar, részint magyar és horvát, részint pedig csak horvát glosszákat írt. Egy helyütt (dilutus szónál) 1542 NP-ét írt, a mi világosan bizonyítja, hogy a glosszák ő tőle valók. A magyar-horvát glosszák a következők: 1. Merenda czikk mellett: *osona*: *ywsyn[a]*; 2. Auleum mellett: *Aulea genus cortinarum Regalium que alio nomine dicitur peripetasma et peristroma ulgo karpyth*; 3. Cementum mellett: *Mez wapno*; 4. Corbis mellett: *kossaar*; 5. Culponus mellett: *bochkor vel opanek*; 6. Dorsualia tegumenta quibus Equi et Boues teguntur *pokrowz*; 7. Ericius mellett: *Zyly dysno yesz*; 8. Tignum ulgo *Zaarwfa Rosnycza*; 9. Filatista mellett *prelya fono*. Ezek a szavakon kívül van még 42 horvát szó, a melyek mellett nincs magyar értelmezés. Ezeket más helyütt akarom közzétenni. Az itt közölt glosszák azonban nagyon figyelemre méltók, egyrészt mert Remetincez vidékéről valók (abban a kódexben, a melyben a Németujvári Glosszák vannak, tudvalevőleg ez áll beírva: «Iste liber concessus est loco Remetincez perpetue». FEJÉRPATAKY, Ném. Gl. 13), másrészt meg azért, mert kétnyelvűek. Ha ezt a kétnyelvűséget vesszük figyelembe, akkor a Németujvári Glosszák ez adatát: *meraz auag morehona* 303 másképp is értelmezhetjük, nemcsak úgy, mint azt eddig tettük (Nyr. 14: 308). De e pár sorral tisztán csak az volt a czélom, hogy a Catholicon gyöngyösi példányának magyar-horvát glosszáit közöljem. Nem a szavak ismeretlen volta, hanem a glosszák kétnyelvűsége a becses az idézett kilencz adatban.

M. J.

A török nyelv idegen elemei.

(Ötödik közlemény.)

Nador, a hódoltság korabeli török nyelvben gyakori szó a magyar *nádor* és *nádorispán* szó átvétele. Előfordul mint *nadorispan-oghlu* azaz nádorispán fia is.

nanaj, a póriasi nyelvben nemet jeleut; *mangiz nanaj*, pénz nincs; *šinanaj*, egyáltalában nincs, *hič jok*. Czigány nyelvi átvételnek tartják LUGAT.

nasade, HAMMERNél dunai hajó-féle jelentéssel fordul elő. MIKLOSICH közvetlen magyar átvételnek tartja a *naszád* szóból, mely egyébiránt egyes szláv nyelvekben is megvan.

navi, evezős és vitorlás nagy hajónak a neve; *grand bateau à rames et à voiles*. BARB. az olasz *navi* átvételének tartja. E hajó régebben *karavi* és *meliksa* neveken volt ismeretes.

navlun, hajósműszó; *location d'un navire pour le transport des marchandises* BARB. V. ő. *navlun ile tutmak* hajót kibérelni. Az új-görög *ναῦλον* átvétele.

nemče, *nemse*, német, osztrák; *autrichien et en général allemand*; *nemčeže* németül, *nemse memleketi*, Ausztria. A délszláv alakok mellett a görög illetve bizánczi *νέμτσι*, *νέμτσις* alakok is tekintetbe veendők.

nemes, a magyar nemes szóval azonos, *gentilhomme* ZEN. Hódoltság korabeli magyar átvétel, mely az egykorú török íróknál gyakrabban fordul elő.

nergiz, nárczis, narcisse. A görög *νάρκισσος* valószínűleg perzsa közvetítéssel került az oszmánliba. Több keleti nyelvben is meg van e kifejezés.

nilufer, lotusz virág, nénuphar; *ak nilufer* kék lotusz. Vul-

garis kiejtéssel *ulufer*-nek hangzik. E szót, melylyel néha a szultán-
nőket is megezimezik, görög eredetre vezetik vissza.

nota, jel, zene, jegyzék; *signe*, *note de musique*, *annotation*.
Mindhárom jelentésében az olasz *nota* átvételének látszik. Mint
diplomáciai jegyzék a francia *note* újabb átvétele.

numero, szám, *numéro*; *gazeta numero**szu*, újság szám; *ev
numeroszu*, házsám. Újabb francia átvétel.

Obus, *obus*; *obus topu*, *obusier*. A francia *obus* szó újabb
átvétele.

oka, *okka*, mérték, *poids ture* valant 400 dirhems; *okkalik*,
egy okkás. Az arabból kölcsönvett szót a görög *οὐγκια*-ból származ-
tatják.

olta, hajósműszó, jelenti a hajónak jobbra-balra való mozgá-
sát; *rouilis*, *bordée*; *olta vurmak*, ide-oda járni. BARB. az olasz
volta átvételének tartja.

ombre, terre d'ombre. Az olasz *ombria* átvétele, mely egyúttal
helységnév.

ombrela (*omrela*), napernyő, *parapluie*. Jus. Az olasz *ombrella*
újabb átvétele, mely az arab *šemsije*, *šemsije* rovására kezd
terjedni.

oraniča, hosszú keskeny dunai hajó ZEN. MIKLOSICH a bolgár
vranica, szerb *oranica* szókkal hozza etymologiai összeköttetésbe.

orča poža, l. *orsa*.

ordino, megrendelő lap, *billet à ordre*; arabos kifejezéssel
sipariš tahvili. Az olasz *ordino* újabb átvételének látszik.

orfan, árva, *orphelin*; *orfane*, cselédleány, fille *servante*
BARB. E ritka használatú szó, melynél sokkal szokottabb az *öksüz*
és *jetim*, a görög *ὀρφανός* átvétele.

orkinoz, egy hal neve, *poisson du genre dauphin* BARB.
AHMED VEFIK pasa Lehéje az olasz *orsa* görögösített átvételének
tartja. Az új-görögben *ὄρκοπος*-nak hangzik.

orsa, hajós műszó, jelenti a fedélzet egy részét, *babord*. V. ö.
orsa etmek *virer de bord sous le vent*; *orsa poža* (*orza poggia*)
louvoyer, *aller à l'aventure*. Ezen olasz eredetű kifejezésnek a
változata az *orča paža* is, mely mint hajósműszó, szintén ugyan-
azt jelenti BARB. Az olasz *orza* szóból különben még az *orsamalak*
ige is képződött 'virer sur babord' jelentéssel.

ortanča, virágnév, hortensia. Ez európai nevén kívül *zapon-gülü* vagyis japáni rózsának is nevezik a törökök.

ökse, madárpép, glu; *ökse cibuhu*, gliaux pour attraper les oiseaux. BARB. a görög *lész*-ből származtatja.

Pačuz, halfajta, poisson de la famille de muge. MEYER a görög *πατσός* szóval hozza összefüggésbe.

pagurja, halfajta, crabe de petite saille. Az új-görög *παγορί* többes számu alakjának átvétele; v. ö. ó-görög *πάγορος* egyes számú alakját.

palamar, hajósműszó, amarre, gros câble; *palamar* gözü, l'oeil de l'amarre. BARB. az olasz *paramarre* átvételének tartja. V. ö. BON. szerint ol. *palamara*.

palamud, halfajta, de la famille des scombéroïdes, thon; *cingene palamudu* thon de tzigane. Az új-görög *παλαμιδα* átvétele. — *Palamut*-nak hangzik egy tölgy-féle fa, gland, fruit de chêne, mely szintén idegen eredetű, az új-görög *βαλανιδι* átvétele BARB.

palanka, erődítés, petite fortification, palusade. A hódoltság korabeli török nyelvben *palank* alakban is előfordul. A magyar *palánk* átvételének látszik. V. ö. olasz *paranco*.

palanko (*palanka*), hajósműszó, a terhek emelésénél használják, pour enlever des fardeaux. V. ö. francia: *paran*. Az olasz *paranco* átvétele BARB.

palaserte, hajósműszó, madriers, porte-haubans. Az olasz illetve vel. *parasertie* átvétele BARB.

palaska, puskaportartó, poire à poudre; *suvari palaskasi*, a lovasok tüszője. BARB. a magyar *palaczk* átvételének mondja; noha tekintetbe veendő a délszláv nyelvi adalékok is.

palasturpa, hajósműszó, écouvillon. BARB. az olasz *palla stopaccio* átvételének mondja, a nélkül, hogy a hangtani nehézségekről számot tudna adni. Valószíűbb a BON. föltevése, a ki az olasz *palla a stoppa* alakot látja benne.

palatinos, nádor, palatin de Hongrie BIAN. A magyar nyelvi *palatinos*-nak hódoltsággkori átvétele, mely ma már nincs többé használatban.

palatir, ablak, fenêtre. E szót, mely a mai nyelvben ismeretlen, ZENKER a görög *παράθυρον* szótól származtatja.

paljos, tör, kétélű kard, petite épée à deux tranchants, poignard; *paljos gibi ikü jüzlü*, két arczú, mint a tör. MEYER a

magyar *pallos* szótól származtatja, noha a vele összefüggő *pala* szót török eredetűnek ismeri el.

palto, felöltő, surtout, paletot. BARB. a spanyol *paltoque* szóból származtatja, noha sokkal valószínűbb a francia *paletot* átvétele.

panajir, országos vásár, búcsú, assemblées foraines. Eredete a görög πανήγυρις szóra vezethető vissza, míg az új-görög πανορι a török szó visszavételének látszik. A török humor *jena-jer*-nek, azaz rossz helynek is gunyolja.

panaroma, vásári látványosság, panorama. Ujabb francia átvétel.

pandespan, tejes kalács, süteményféle. A francia pain d'Espagne (spanyol kenyér) átvétele.

pandul, zsandár; *pandul basi*, főzsandár. Azonos a magyar *pandur* szóval, mely egyébiránt egyéb balkán nyelvekben is megvan. Hódoltság korabeli átvétel lehetett.

pantalon, széles nadrág, európai salvár, pantalon à l'euro-péenne. BARB. Az olasz *pantalone* átvételének tartja, noha a francia átvétel még valószínűbb.

panukla, pestis, la peste. ZENKER a görög πανουκλα-ból eredeti e szót, mely egyébiránt a mai nyelvben ismeretlen.

panžur, függöny, ablakrostély, persienne, jalousie. A Lehče a francia *abat-jour* átvételét látja e szóban, noha a perzsa *penžere* szó még közelebb áll talán hozzá.

papa, pápa, pape; *rim papa*, római pápa, *papalik*, pápaság. Átvétel az európai nyelvekből.

papadia, növényféle, camomille. Az új-görög παπαδια átvétele. Ugyanígy nevezik még a görög papok feleségeit is.

papafingo, hajósműszó, voile du mât de perroquet. Az olasz illetve vel. *papafigo* átvétele.

papaz (*papas*), pap, szerzetes, prêtre, moine; *papaz-oghlu*, pap fia (szitok szó). A görög πάπας átvétele.

paraçol, hajósműszó, servent à réunir deux autres pièces. BARB. az olasz *bracciuolo* átvételének tartja.

parakan, *parkan*, a török hódoltság nyelvében gyakori használatu szó. Valószínűleg a magyar *párkány* átvételével van dolgunk.

paraket, hajósműszó, eszköz mellyel a hajó gyorsaságát

mérik, loch; *paraket oltasi*. Az olasz *barca* diminutivumának, a *barchetta* szónak az átvétele.

parlamento, parlament; újabb európai átvétel.

parlatorio, vizsgálati terem, *parloir*. Az olasz *parlatorio* átvétele.

parola, paranasszó, *mot d'ordre*, *mot de passe*. Olasz átvétel, mely a régibb török kifejezés rovására használatos.

partita, kereskedelmi műszó, *compte*, *compte-courant*; *partita aćmak*, folyó számlát nyitni. Az olasz *partita* átvétele BARB.

pasaport, útlevel, *passport*; v. ö. a törökösebb és még szintén használatos *jol tezkeresi* (útlevel) szót. Az olasz *passa porto*, fr. *passport* kettős átvétele, v. ö. *pasaporto* alakot is.

paskalja, husvét, *pâques*. V. ö. *bijük paskalja* husvét, *grande pâques*, *küçük paskalja* karácson, *noél*. A görög *πασχαλτα* átvétele.

pasta, édességféle, *mélange de farine de certains grains*. Az olasz *pasta* (fr. *pâte*) újabb átvétele.

pastav, egy darab kelme, *pièce de drap à bande étoilée*. BARB. a magyar *posztó* átvételének tartja. V. ö. még a *basta*, *postal* alakokat is ZENKERNÉL, és a délszláv egyezéseket.*)

pasteka, hajósműszó, *terme de marine*. BARB. az olasz *pastecca* alakot látja benne.

pastirma, sózott és füstölt hús, *viande salée et préparée avec des herbes*. MEYER a görög *πάστωμα* szóból származtatja, és az új-görög *παστουρής* alakot török visszavételnek tartja.

patante, *patent*, okmány, *patente*, *diplôme*, törökösen *berat*; *patenteli*, *pátenses*. Újabb olasz átvétel.

patates (*patate*), *krumpli*, *pomme de terre*, törökös szóval *jer elmasi*, földi alma. Igen elterjedt európai átvétel. A köznyelvben *potates*-nek hangzik.

patiska, vászonféle, *toile de lin ou de chauvre qui sert à faire des turbans*. Az olasz *batista* (fr. *batiste*) szó átvétele, v. ö. magyar *batiszt*.

patrik, *patriarkha*, a török birodalomban lakó, keresztény felekezetek fejei, *patriarche*; *patrik-hane*, a *patriarkha* lakó-székhelye. Az arab úton jött *batrik* szó kétségkívül bizanci eredetű.

patrona, *patruna*, régebben *vicze-admiralis*, vagyis *amiral*

*) V. ö. szb. *postav*: linteum.

száni. Az olasz *padrone* átvétele. Ugyanilyen alakja van egy hajós-műszónak is I. BARB.

peče (*beče*), fátyol, voile; *beče barlari*, fátyolkötő ZEN. A délszláv *peča*, *pečija* alakokon kívül MIKLOSICH az olasz *pezza* alakot is számba veszi.

pečeta, törülköző, asztalkendő, serviette de main et de table. BARB. az új-görög *πετσέτα* átvételének tartja.

pedavra, fazsindely, planchette de chène, petite planche. BARB. a görög *πέταρον* pluralisa átvételének mondja.

peksemet, kétszersült, biscuit, galette. Nyilván összefügg vele a *simid*, *simit* szó, mely czipót, perezet jelent és a melyet görög eredetűnek tartanak. A *peksemet* szó az arab nyelv révén jutott a törökbe.

pelanja, planirozásra szolgáló eszköz, outil. BARB. a görög *πλάνια* szó másának tartja, mely azonban szintén európai átvételnek látszik, v. ö. fr. *plane*.

pelankete, boulet barré ou ramé. Az olasz *planchetta* átvétele.

penez, magyar pénz, petite monnaie hongroise ZEN. Hódoltság korabeli magyar és délszláv átvétel.

pentafil, növénynev, pentafileoun. A görög *πενταφύλλον* átvétele.

perkende, kis kalauzhajó, petit brick des corsaires. BARB. az olasz *brigantino* szó másának tartja, mely valószínűleg arab úton jutott a törökségbe.

pero, ékszer, bijou, diamant en forme de poire; *pero küpe*, gyémánt fülbevaló; törökösebben *armudije*. Az olasz *pera* átvétele.

peruka, paróka, perruque. Ujabb európai átvétel.

piale, edény, csésze, coupe bowl BIAN. E perzsa úton átjött szó eredetét a görög *φιάλη* szóban keresik.

picin, kis majom, singe de petite taille. Valószínűleg az olasz *piccino* átvétele.

pide (*pite*), lepény, gâteau plat. A magyar *pité*-vel azonos szó. Eredetére nézve v. ö. az új-görög *πίτα* alakot, melynek ugyanilyen hangzású magyar változata is van.

pijango (*pijanko* Šak.), lutria, loterie. Az olasz *pianco* átvétele, mely nevet a játék olasz feltalálójától BIANCHI-tól vette I. MEY.

pijasa (*pijača*), a *piacz* szóval azonos jelentésű, place, mar-

ché, prix courants. Az olasz *piazza* átvétele. Ujabban főleg kereskedelmi műszóként használatos.

pijata, edény, tál, plat, assiette, törökös szóval *tabak*. Az olasz *piatto* átvétele.

pilaki, hal étel, matelotte de poisson, sorte de bouillabaisse.

BARB. a görög *πλακή* átvételének tartja. V. ö. *papas jahnisi*.

piliž, csirke, csibe, poulet. MIKLOSICH európai eredetűnek tartja, noha a délszláv alakok jó része (szerb *pilidž*) török átvételnek látszik.

pines, kagylóféle, espèce de moule, coquillage. BARB. a görög *πίννης* átvételének mondja, mely egy *πίσσα* szónak a genitivusa.

pinkošt, a pünkösöd szó török átírása, mely főleg a hódoltsági időkben divatozhatott.

pinte, mérték neme, pinte (measure de liquide) ZEN. A hódoltság idejében volt használatos, a midőn a magyar és délszláv nyelvek révén vált ismeretessé.

pirlanta (*pirlanti* BARB.), brillant, diamant taillé. Az olasz *brillante* átvétele.

pirnal (*pirnar*), faféle, houx, arbuste épineux; *pirnar* kömürü, e fának a szene. MEYER az úgörög *πρινάρι, πουρνάρι* átvételel látja benne.

pisi, halféle, turbot ou barbue. Az olasz *pesce*, illetve velencei *pesse* átvétele BARB.

piskopos, püspök, évêque; *piskoposluk*, püspökség. A görög *ἐπίσκοπος* átvétele. — A hódoltság nyelvében *pišbek* alakkal is előfordul e szó; ZENKER szótára egy *pisbog* alakot is említ. V. ö. magyar *püspök*.

pistov, pisztoly, pistolet; *žeb pištovu*, zsebpisztoly. BARB. az olasz *pistoiia* átvételének tartja, holott valószínűbb a magyar vagy délszláv alakok átvételi esete.

pořaća, sütemény, gâteau, galette. A Lehče a *bořaća* kifejtést tartja helyesebbnek és a török *bořu* szóból származtatja. Valószínűbb azonban, hogy az olasz *focaccia* változatával van dolgunk, és abból a nyelvből kerülhetett a törökbe, mely a magyar *pogácsát* is közvetítette.

pojraz, északi szél, borée, vent du nord-est; *pojraz jeli*, északi szél. A görög *βορέας* szó mássa.

police, váltó levél, lettre de change; *policeži*, uzsorás. Az olasz *polizza* átvétele.

polis, rendőrség, police; *polis zabiti*, rendőrtiszt. Ujabb francia átvétel, mely a régi *subasi* szót szorította ki.

pomata, hajkenőcs, pomade. Ujabb francia átvétel.

porkolab, a török hódoltság iróinál gyakran olvasható szó, mint a magyar *porkoláb* átvétele.

porlan, porcellán, porcelaine. Ujabb francia átvétel, a régiebb *čini* rovására.

portokal, narancs, orange. Nevét *Portugalia*-tól vette, mely az új-görögben is megvan mint *πορτοκάλι*. Valószínűleg görög átvétel.

posta (*pošta*), posta, poste, courrier; *šehir postasi*, helyi posta, *posta vaporu*, gyors hajó, *posta-hane*, postahivatal. Olasz átvétel.

postal, papucsféle, minőt a janicsárok viseltek; espèce de pantoufle. MIKL. délszláv alakokkal veti egybe, noha a görög és bolgár alakok török kölcsönvételeknek mutatkoznak.

pota, agyagedény, vase en terre. MEYER az olasz *potta* átvételének tartja, v. ö. fr. *pote*.

potur, ránczot vető ruha, vétement large; *potur šalvar*, bugyogó. MIKL. délszláv alakokkal veti egybe, a nélkül, hogy idegen voltát be is bizonyíthatná.

poža, hajósműszó, tribord; *orsa poža*, jobbra-balra, *požalamak*, *poža etmek*. Eredetét illetőleg l. az *orsa* szónál.

prama, kétevezős bárka, barque à deux rames. BARB. a görög *πέραμα* szót látja benne; v. ö. olasz *prama*, mely azonban másféle hajót jelent.

pranka (*pranga*), gályarabság, chaîne de galériens, galères. BARB. az olasz *branca* szót látja benne.

prasa, póréhgyma, poireau. Az ó-görög *πράσον* pluralisának átvétele, v. ö. az arab *ferasijun* ugyanilyen eredetű alakját.

pribek, a hódoltság nyelvében fogadott, többnyire keresztény zsoldosokat jelentett. Azonos a magyar *pribék* szóval. Népetymológiai változatban *piri-bek*-nek is hangzik.

prins, herczeg, prince. Ujabb francia átvétel. Népies és egyuttal népetymológikus kiejtése *pirinž*, mely egyuttal rizst is jelent.

protesto, protestation, protêt d'une lettre de change; *protesto kjādi*, acte de protêt. Az olasz *protesto* újabb átvétele. Mint kereskedelmi műszó használatos.

prova, próba, épreuve; *prova etmek*, megpróbálni. Az olasz *prova* újabb átvétele.

puluk, nehéz kocsi, grande et lourde charrue. BARB. a lengyel *plug* mását látja benne.

puntal, hajósműszó, charpente qui entoure le navire. Az olasz *pontuale* átvétele.

punza (*pumza*, *panza*), pierre-pouce, bimstein. Európai átvételnek látszik, v. ö. fr. *ponce*, ol. *pumice*, orosz *pemza* MEY.

pupa, a hajó hátsó része, arrière du navire. Az olasz *poppa* átvétele.

pupla, pehely, duvet, plumes fines. MEY. a görög πούπουλον szóval hozza összefüggésbe.

pusula, jegyzék, czédula, note, petit cahier; *kajd pusulasi*, anyakönyvi kivonat. Az olasz *bussola* átvételének látszik. Azonos a *boussole* jelentésű szóval is.

pusulan, agyag-féle, terre ferrugineuse. Az olasz *pozzolana* átvétele BARB.

Radikja, cichorium divaricatum. MEYER az új-görög ραδικα szónak pluralisát látja benne; v. ö. latin *radix*.

rafadan, lágyra főtt tojás, oeuf à la coque. E szót, mely az arab nyelv útján került a törökbe, az új-görög ρουφητόν-ból származtatják; v. ö. αῤῥὰ ρουφητά, lágyra főtt tojás.

rampa, hajósműszó, grapins d'abordage; *rampa etmek*, jeter le grapin. BARB. az olasz *rampini* változatának tartja.

raporto, jelentés, compte-rendu. A hivatalos nyelv elfogadott műszava. Újabb olaszosított átvétele a franczia *rapport* szónak.

raspa, ráspoly, brosse en métal; *raspa ile arka kašir*, ráspolylyal vakar hátat (közms.). Az olasz *raspa* átvétele.

raša, durva szövetkelme, étoffe commune, camelot, serge. BARB. a német *rasch* átvételét látja benne, noha közelebb áll hozzá az olasz *rascia*. V. ö. magyar *rása*.

ratin, résine. Az új-görög ρητίνη mássa, mely arab úton került a törökbe. Ma már alig van használatban.

ražun, ok, bizonyíték, raison, motif. Az olasz *ragione* újabb átvétele BARB.

recete, orvosi rendelvény, ordonnance de médecin; *recete juzmak*, rendelvényt írni. Az olasz *ricetta* újabb átvétele.

reçine, résine, baumharz, matière visqueuse du pin. Eredetére nézve azonos a *ratin* szóval. Szintén arab úton jutott a törökbe. Az új-görög *ρετινι* már török visszavételnek látszik.

rezaki, nagyszemű szőlőfaj, espèce de raisin à gros grains. Arab közvetítéssel jutott a törökbe. Eredetét MEYER az európai *rosaceus*-ban keresi.

reži, dohánymonopolium, a francia *régie* szó átvétele, mellyel az idegen kézben levő dohánymonopoliumot jelölik.

rial (*irjal*), spanyol pénznem, réal: *nemçe rial*, tallér, *fransiz riali*, francia pénz. A *real* szó európai átvétele.

riala (*rijala bej*), tengernagy, contre-admiral dans l'ancienne marine ottomane. Az olasz *reale* átvétele.

rif (*irif*), mérték, rőf. Hódoltság korabeli magyar átvétel, mely a mai használatból már kikopott.

rim, Róma, Rome; *rim papa*, római pápa. Főleg ez utóbbi kifejezéssel kapcsolatban használatos, valószínűleg *rim* kiejtéssel, mellyel a *róma* szót a *rum*-tól akarták megkülömböztetni.

ringa, hareng, *ringa tuzlusu*, sózott hering. V. ö. olasz *aringa*, új-görög *ἀπέριγα*, *πέριγα* alakokat.

roket, fegyver-nem, fusée à la roquette; *roket fişengi*, fusée de siège. Európai átvétel.

roman, regény, roman. Újabb francia átvétel, az irodalmi műfajjal egyetemben. Régebben a *hikjaje* pótolta.

ruba (*uruba*, *urba*), ruha, vêtements, robe. Az olasz *roba* átvétele. Ugyanezen szónak *ruha* kiejtése magyar, illetve délszláv kiejtésre vall.

Sabun, szappan, savon. Az arab nyelv révén került az európai nyelvekbeli szó a törökbe.

safra, hajómszó, lest de navire; *safra almak*, prendre du lus. Az olasz *zavorra* szónak arab közvetítéssel átkerült alakja.

safran, sáfrány, épice. Ez európai szó az arab *zayferan* útján került a törökségbe.

saksi, virágedény, vase de terre ou de porcelaine. A Lehče a *Saxe* (szász) szóból származtatja, az *i* arab melléknévképző, tehát szászországi.

salam, szalma, paille ZEN. A *saman*-nak e ma már ismeretlen alakját a szlovén *slama*, magyar *szalma* alakokkal veti egybe.

salamon, lazacz, lachs, salm ZEN. Az olasz *salamone* átvétele. Az új-görög *σολομών* török kölcsönzés.

salamura, halféle, saumure, salaisons. BARB. az olasz *salamora* (*salamoja*) átvételének tartja.

salas (*salaž*), sátor, zelt, hütte ZEN. E ma már használatban nem levő szót MIKLOSICH a magyar *szállás* és a hasonló hangzású délszláv alakokkal hozza összefüggésbe. Hódoltságkorabeli szó.

salata, saláta, salade; *salatalik*, salátaféle JUS. Az olasz *salata* mellett v. ö. új-görög *σαλάτα*.

salča, sauce, ragoût. BARB. az olasz *salza*, görög *σάλτσα* alakokkal hozza összefüggésbe.

salja (*saljar*), salive; *saljali*, bavard, sot. MEYER a görög *σάλιον* pluralisából képzettnek tartja; v. ö. *σαλιάρης* adj.

saljangoz, csiga, schnecke. MEYER az új-görög *σάλιαγκος* szóból származtatja; v. ö. görög *σάλιον*.

salon, terem, salon; törökösen *divan-hane*. Ujabb francia átvétel.

salta, hajósműszó, főleg ezen kifejezésben: *salta-marka*, jaquette de paysan. Az olasz *saltambarco* átvétele.

samovar, theafőző, samovár. A perzsák révén átkerült orosz kifejezés. Rendesen *semaver*-nek ejtik ki, a hogyan a perzsák is nevezik.

sandal, hosszú keskeny csónak, sandale. Nyilván összefügg vele a *sandalije* szó is, mely széket jelent: chaise, fauteuil. BARB. az indus eredetű *santal* fával hozza összefüggésbe, mint a melyből a szék készült.

santur, zeneszerszám, instrument de musique. Az arab *santur*-t, mely kölcsönzője a töröknek, a görög *σαλτήριον*-ra vezeti MEYER vissza.

saparna (*saparine*), orvosi szer, arbuste dont la racine est employée en médecine. BARB. az olasz *salsapariglia* mását látja benne.

saparta, elviselés, supporter, prendre patience. BARB. e ma már használaton kívüli szót az olasz *sopporto* neologismusának tartja.

sardela, sós hal, sardine; törökösen *ateş balığı*, tűzhal.

Az olasz *sardella* átvétele. V. ö. új-görög *σαρδέλλα*. A *sardelja*, mely szintén használatos, az új-görög alak pluralisából (*σαρδέλλα*) való.

sarpa, halféle, espèce de poisson Jus. Az olasz *sarpa* átvétele.

saz, erdélyi szász, Sachsen in Siebenbürgen ZEN. Hódoltságkorabeli átvétele a magyar *szász* szónak.

sedja, gyaloghintó, brancard, chaise à porteur. Az olasz *sedia* átvétele.

sekestro, *sikistro*, foglalás, sequestre; *sekestro etmek* foglalni. Általánosan elfogadott törvénykezési és kereskedelmi műszó. Az olasz *sequestro* átvétele.

semender, salamander. Úgy látszik, hogy valamely keleti nyelv közvetítésével átkerült szó, melynek alapja a görög *σαλαμάνδρα*-ban keresendő.

semer, nyereg, crochet de portefaix, bât; *semerlemek*, felnyergelni, báter. MEX. a görög *σαμάρι* szóval hozza etymologiai összefüggésbe.

setre, kabát, vêtement de drap; v. ö. *setri* BARB. A Lehce a francia *surtout* mását látja benne, és megemlíti a hasonló jelentésű *sürtuku* alakot is.

sihorta, biztosítás, garantie, assurance; *sihorta etmek*, biztosítani; *sihortalı mal*, biztosított vagyon. Az olasz *sicurta* átvétele.

sija, hajósműszó, cri de commandement; *sija etmek*, virer. Az olasz *scia* (fr. *scie*) átvétele.

silistra, hajósműszó, sifflet de manoeuvre. BARB. az új-görög *σπίστρα* átvételének tartja.

simit, l. *peksemet*.

simsar, ügynök, censal, courtier. Az arab úton ájtött szó az olasz *censale* kifejezésen alapszik.

sinarit, sorte de requin Jus. A görög *συναγρίδα* átvételét látja benne MEX.

sinir, határ, frontière, limite. MEX. a bizancki *σύνορον* alakot látja benne, noha a *sinir* kiejtést nem tudja belőle megmagyarázni.

sinjor, európai úr, monsieur. Az olasz *signore* szónak, főleg a spanyol zsidók révén elterjedt használata. Ujabban főleg ezekre alkalmazzák, míg az európaiaknak *mosju* (monsieur) a címök.

sinkunta, népies kiejtése az *isconta* szónak, mely az olasz *sconto* átvétele.

sintina, épületrész, az olasz *sentina* átvétele.

sirto, egy görög táncznak és dallamnak a neve, espèce de danse légère. Új-görög átvétel, v. ö. σαρτός.

sistra, asztalos kés, espèce de râpe, instrument de menuiserie. BARB, a görög ξόστρα átvételének tartja.

sitara, czitera-féle eszköz, espèce de cithare à trois cordes JUS. A francia *cithare* szónak görög közvetítéssel átkerült alakja.

sito, szita, sieb. MIKLOSICH a délszláv *sito*, új-görög σίτα alakokkal veti egybe; v. ö. magyar *szita*. A mai használatból kikopott.

sizil, törvénykezési műszó, registres des tribunaux. Az arab nyelv révén ájtött szót MEYER bizanczi eredetűnek tartja, v. ö. σιγλλον.

sifir, zérus, nulla, chiffre. Az arab nyelv útján ájtött szó a fr. *chiffre*, magyar *czifra* szókkal azonos eredetre vall.

sinavíz, növényfaj, cynoglosse ZEN. MEYER a görög κινόβλωσσον szóból magyarázza.

sirma, aranyfonál, hímzés, fil de métal fin; *sirmali*, aranyhímzéses. MEYER a görög σόρμα szóval akarja összefüggésbe hozni.

soba, kályha, poël, fourneau ZEN. A MIKLOSICH említette délszláv alakok valószínűleg török átvételek, noha a szoba szó kétségtelenül idegen eredetű, v. ö. *izba*.

sofu, fanatikus, dévots. BARB. az arab *sof*-ből származtatja, mely biz. kelmét, szövetet jelent, MEY. ellenben a görög σοφός-szal veti egybe.

sofra, asztal, table à manger. Európai eredetűnek látszik.

soltat, jelenti főleg az európai módon felszerelt katonát, les fusiliers des milices. BARB. A francia *soldat* szót látja benne, noha valószínűbb a német *soldat* átvétele.

sülta, tengeri kagylóféle, petit coquillage de mer. Görög eredetű szónak látszik.

sülügen, zinober, vermillon. MEYER a perzsa nyelv útján ájtött görög szónak (σουλκόν) tartja.

sülümen (*sülmen*), higanyból készült festőanyag. MEY. a *sublimatum* szót ismeri fel benne, a nélkül, hogy a közvetített nyelvről számot tudna adni.

sünger, spongya, éponge. MEYER az új-görög σφουγγάρι alak-
kal hozza összefüggésbe.

šajka, sajka, barque en usage chez les riverains du Danube ;
bâtiment à trois mâts. Hódoltságkorabeli átvétele a magyar *sajka*
szónak; v. ö. a megfelelő délszláv alakokat.

šale, kioszk, kastély; *šale köškü*, a szultán egy kis kastélyának
a neve. Ujabb átvétele a francia *chalet* szónak.

šampanja, champagnei bor; *šampanja šarabi*, pezsgő bor.
Ujabb francia átvétel.

šapka, kalap, sapka; chapeau européen; *šapkali*, európai,
vagyis sapkát viselő, ellentétben a *fezli*-vel, azaz fezt viselővel.
MEYER szláv átvételnek tartja.

šantav, sánta (Boszniában használatos). Valószínűleg magyar,
illetve szerb átvétel.

šarampoj (*šaranpol* ŠAK.), sorompó, barrière, palissade. Hó-
doltság korabeli átvétele a magyar *sorompó* szónak. Az *l*-es végű
alak délszláv közvetítésre vall.

šato, kastély, chateau. Ujabb francia átvétel.

šertunje, keresztény egyházi műszó, imposition des mains
dans la consécration des évêques. ZENKER a görög χειροτονία átvé-
telének tartja.

šifra, titkos írás jele, chiffre; *šifra ile jazmak*, écrire en
chiffres, *šifralamak*, ugyanazon jelentéssel. BARB. az olasz *cifera*
átvételének tartja.

šik, *šik bej*, divatos, divatos urfi; *šiklik*, divatosság. Ujabb
igen elterjedt francia átvétel.

šimindifer, vasút, chemin de fer. Ujabb és használatos átvé-
tele a francia *chemin de fer*-nek, mely a török *demir jolu* (vasút)
kifejezést majdnem kiszorította.

šindere, zszindely, bardeau. MEYER a németből származtatja,
v. ö. szerb *šindra*, magyar *zszindely*.

šinil, köpönyegféle, sorte de capote à l'europeenne. MEY. a
francia *chenille* szót látja benne.

širinga, locsoló, seringue, clystère. BARB. az olasz *sciringa*
szóból származtatja; v. ö. görög σφρυγίς.

šose, nagy út, országút, chaussée; *šose žaddesi* országút.
Ujabb, igen elterjedt átvétele a francia *chaussée* szónak.

tabaka, dohányzacskó, boîte dans laquelle on conserve la tabac. Az olasz *tabacco* újabb átvétele.

tabla, asztal, table à manger. Az olasz *tavola* átvétele. Ugyancsak olasz eredetű a *tavla*, *taula* nevű kockajáték is, table de damier ou d'échiquier.

taks, ritus, cérémonial chez les chrétiens d'Orient. BARB. a görög τάξις átvételének tartja.

talaz, tenger hulláma, vague de la mer; *talazlanmak*, être agité, *talazlık*, tenger hánykódása. BARB. a görög θάλασσα átvételének tartja.

talika, kétkerekű kocsis, voiture turque. Homályos eredetű átvétel. Úgy látszik, hogy hódoltság korabeli szó; v. ö. a magyar *taliga* és a többi balkán nyelvekbeli alakokat.

talja, befejezett, tökéletes; parfait, complet. BARB. a görög τέλεια átvételének mondja.

tanta, vászonsátor, tente, banne; *tanta açmak*, ouvrir la banne. Az olasz *tenda* átvétele.

tapa, dugó, bouchon, tampon; *tapa burgusu*, dugóhúzó Jus. Az olasz *tappo* átvétele MEX.

tarhana, tarhonya, espèce de conserve faite de farine et de lait caillé. V. ö. magyar *tarhonya*, továbbá új-görög ταραχάνα szót.

tarhun, növénynév, plante aromatique (estragon). BARB. a görög δρακόντιον átvételének mondja.

tarım, kupola, édifice à soit rond ou voûté, coupole. MIKL. a görög τέρεμνον, magyar *terem*, ószl. trēm szókkal veti egybe.

tavla, l. *tabla*.

tavolun, hajóműszó, madriers, bordages du pont. BARB. az olasz *tavolone* átvételét látja benne.

tavus (*taus*), páva, paon; *taus kušu*, páva madár. Közvetlen a perzsa nyelvből való, eredetileg azonban a görög ταώς szóval függ össze.

telgraf, sürgöny; *telgraf-hane*, sürgönyhivatal; *telgraf çekmekmek*, sürgönyözni. Mint népetymologiai változat meg van a rövidített *tel* alak is, mely a fonalat jelentő *tel* szóval van összezavarva; v. ö. *tel vurmak*, sürgönyözni.

temel, alap, base, fondement; *temel atmak*, jeter les bases. BARB. a görög τεμέλιον változatát látja benne.

teransit, kereskedelmi műszó: *teransit resmi*, droit de tran-

sit. A francia *transit* ujjabb átvétele. Használatos még e mellett az olaszos *transito* kifejezés is.

teransport, főleg mint lithografiai műszó használatos. A francia *transport* ujjabb átvétele BARB.

teravers, *travers*, *pièce de bois sur l'aquelle reposent les rails*. A francia *travers* ujjabb átvétele.

terementin (*tereminti*, *tiriminti* BARB.), *térébenthine*, *arbre de la famille des Ter.*; *tereminti ağacı*, *térébinthe*. BARB. a görög *τέρμιδος* átvételének mondja.

teren (*tren*), *vonat*, *train de chemin de fer*. Elterjedt neologismus a törökösebb *katar* (ar.) helyett. Használják még az olaszosított *treno* alakot is; v. ö. fr. *train*.

termometro, *időmérő*, arabosan *hararet terazisi*, *hőség mérője*. Ujjabb olasz átvétel.

terpane, *halféle*, *poisson de la famille des Sélaciens*. BARB. a görög *δρέπανι* alakból eredteti.

tersane, *arsenal*. E szót BARB. az olasz *darsina* alak átvételének tartja. Maga az olasz kifejezés azonban nem egyéb, mint az arab *dar-es-sana'a* (a mesterségek kapuja) mása, mely több európai nyelvbe is átmént.

tiatoro, *színház*, *théâtre*; *tiatoro ojunu*, *színháték*. Az olasz *teatro* ujjabb átvétele.

tifo, *tífuszbetegség*, *maladie typhus*. Az olasz *tifo* ujjabb átvétele.

tiranti, *bretelles*. BARB. az olasz *tirante* átvételének tartja.

tirfil, *lóhere*, *chlee*. MEYER az új-görög *τριφόλλι* átvételének tartja.

tirinket, *hajóműszó*, *mât de misaine*, *voile de misaine*. Az olasz *trinchetto* átvétele. A *tirinketin*, mely ugyanezen fogalomkörhöz tartozik, a *trinchettina* kölcsönvétele BARB.

tirhos, *szardella*, *sardelle*. MEYER a görög *τριχός* szóból eredteti, v. ö. ó-gör. *τριχίς*.

tirjak, *ópium*, *thériaque*. A perzsa *terjak* közvotított átvétele, melyből továbbképzéssel *terjaki*, *ópiumélvező*, *adonné à l'opium*. A görög *θηριακή* átvétele.

titre, *czédrusfa*, *résine de cédre*. V. ö. *kitre* Jus. A görög *κεδρία* átvétele MEY.

tílisim, talizmán, sortilège, amulette. BARB. a görög τέλεσμα szóból eredeti, mely több keleti nyelvbe is eljutott.

tíraγis, espèce de gruaux. BARB. az új-görög τράγος átvételének tartja.

tírapeza, asztal, table à manger. Az új-görög τράπεζα átvétele. Használatos *trapeze* alakban is.

tírpan, vágóeszköz, instrument pour couper l'herbe; *tírpanzī*, faucheur; *tírpanlamak*, faucher. A görög δρεπάνι átvétele.

tirtír, borkő, tartre: *tirtíri*, tartrique Jus. Eredetére nézve v. ö. olasz *tartaro*, görög τάρταρος alakokat.

toka, érintés, trinquer; *toka etmek*, keczintani. Az olasz *toccare* ige imperativusi alakjának átvétele.

tolvaj, rabló, räuber; v. ö. *dulvaj* ZEN. Valószínűleg hódoltság korabeli szó, v. ö. magyar *tolvaj*, szlov. *tolovaj* és gör. τούλβα alakokat MIKL.

tomar, göngyöleg, rouleau; *kjād tomarī*, registre. BARB. a görög τομάριον (τομάρι) alakot látja benne.

tonilata, tengeri hordó, tonneau de mer. Az olasz *tonnellata* átvétele.

torina, delfin-féle hal, poisson du genre dauphin. Eredetére nézve v. ö. olasz *tonnina*, gör. τουνίνα MEY.

tömbeki, perzsa dohány, melyet a *nargilé*-hoz használnak. BONELLI olasz eredetű szónak vallja, noha a török nyelvbe perzsa révén jutott.

trahonja, halféle, poisson de la famille des Scombéroïdes. MEYER a görög δράκαινα szóval veti egybe.

tramola, hajósműszó, az olasz *tira molla* átvétele.

trampa, csere, échange, troc; *trampažī*, brocanteur; *trampa etmek* elcsereálni. BARB. az olasz *tramuta* átvételének tartja.

trampet (*trempet*, *tirempet*, *trampeta*), trombita, trompette; *trampetažī*, trombitás; *trempet čalmak*, trombitálni. Az olasz *trombeta* átvétele.

tramve (*tiramve*, *tramva*), lóvasút, tramway. Ujabb európai átvétel; v. ö. *tramve arabasi*, lóvasút kocsija.

transi, bárkaféle, espèce de barque pour la navigation du Danube. BARB. oláh átvételnek tartja.

tugla, téglá, brique cuite. MEY. az új-görög τούβουλον átvéte-

lének tartja, noha tekintetbe veendő a többi európai nyelvű szók is, melyek a török alakkal azonos eredetűeknek látszanak.

tulumba, szivattyú, pompe; *tulumbaži*, tűzoltó, szószerint szivattyús. Bon. olasz eredetű szónak tartja.

turfanda, korai gyümölcs vagy főzelék, primeur en fruits et en légumes. Az új-görög τροφαντό török átvételnek látszik. Közvetlenül perzsa átvétel.

tün, halféle, thunfisch. A görög θύνος szónak arab közvetítéssel átvett alakja.

tünel (*tonel*), alagút. Az angol *tunnel* szónak újabbkori átvétele.

türvin, törvény, der ungrische reichstag ZEN. Hódoltság korabeli átvétele a magyar *törvény* szónak.

Ugur, szerencsés találkozás, chance favorable; *uğurlar ola*, rövidítve *ūrola*, köszöntés, *uğursuz*, szerencsétlen. A latin *augur* szóval függ nyilván össze.

ulufer, l. *nilufer*.

uniforma (*uniforme*, *üniforme*), egyenruha, uniforme; *büjük* *uniforma*, díszruha ŠAK. Ujabb francia vagy olasz átvétel.

uruba, l. *ruba*.

urus (*rus*), orosz, russe; gyakoribb használatú a *moskov* szó. Ellenben *rusija*, Oroszország, *rusijali*, oroszországi.

uskumru (*skumri*), halféle. Az új-görög σκομπρί átvétele.

ustuliča, zsámoly, tabouret à trois pieds. Hódoltság korabeli szó, a bolgár *stolica* átvétele.

üsküf, süvegféle, bonnet, coiffure ancienne. Eredetere nézve v. ö. olasz *scuffia*, újgör. σκούφια.

Vaftis, keresztelés, baptême; *vaftis etmek*, baptiser. BARB. a görög βάπτισμα átvételének tartja.

vagon, vasúti kocs, *šimindifer vagonu*, vasút vagonja. Ujabbkori francia átvétel.

vakansa, szünidő, vacances ZEN. Az olasz *vacanze* újabb átvétele.

vamži, vámhivatalnok, emin. Hódoltságkori átvétele a magyar *vám* szónak, mely a török melléknévi ži képzővel van ellátva.

vapor, gőzhajó, bateau à vapeur; *posta vaporu*, gyorshajó,

paquebot **ŠAK**. A *vapore* olasz átvétele, mely a nép ajkán *papor*, *papur*, *pampur*-nak is hangzik.

varda, vigyázz, prenez-garde. Az olasz *guarda* átvétele. Ugyanez a szó még sok hajósműszóiban is szerepel, így p. *varda-sole*, ol. *guarda sole*; *varda-mana*, ol. *guardamani*; *varda-kosta*, olv. *guarda coste*; továbbá: *varda-geri*, *poste-vigie*, *vardazi* *vigie* stb.

vardijan, őr, őrizet, gardien, garde. **BARB.** az olasz *guardiono* újabb átvételének tartja.

varga, mint hódoltságkorabeli magyar átvétel gyakran fordul elő az egykorú iratokban; v. ö. *varga-baši*, *varga*-czéhmaster.

varil, tonna, baril, petite barrique; *varil resmi*, droit de tonnage. Eredetére nézve v. ö. olasz *barile*, francia *baril* szókat. Ujabb átvétel.

varios, kalapácsféle, marteau à l'usage des casseurs de pierre. **BARB.** a görög *βαράος* átvételének tartja.

varoš (*varuš*), város, faubourg fortifié. Hódoltság korabeli átvétele a magyar *város* szónak. **ZENKERNÉL** *baruš* alakban is előfordul.

vatoz, czethalféle, poisson de la famille des Sélaciens. Eredetére nézve v. ö. új-görög *βάτος*.

vatur, koesi, voiture. Ujabbkori átvétele a francia *voiture* szónak, törökösebben: *araba*.

vazo, váza, vase. **BARB.** az olasz *vaso* átvételének tartja.

vedre, mértékféle, baquet pour la traite du lait. **MIKL.** a szláv *vedro*, magy. *veder* szókkal veti egybe.

velence (*velense*), takaróféle, wolldecke **ZEN.** Nem lehetetlen, hogy a magyar *velenczé*-vel azonos szóval van dolgunk.

veranika, növényféle, az olasz *veronica* átvétele; v. ö. görög *βερονίκη*.

videla, fiatal borjú, jeune veau. Jelent borjúbőrt is, cuir pour chaussure. **MEYER** az olasz *vitello*, illetve velencei *videlo* átvételének tartja. Az új-görög *βιδέλο* török átvételnek látszik.

višne, meggy, griotte. **MIKL.** a délszláv *višnja* alakokkal veti egybe, melyek azonban török átvételek is lehetnek. V. ö. görög *βουσσινιά* **MEX.**

vizita, *vizite* látogatás, visite, főleg orvosi látogatás; *vizite*

etmek, meglátogatni; *vizite kartasi*, névjegy. Az olasz *visita* újabb átvétele.

vojnak (*vojnak*, *bojnuk*), harcász, guerrier. Hódoltság korabeli átvétele a délszláv *vojniki* szónak.

vojvoda, helytartó, vaivode; *vojvodalik*, vajdai méltóság ZEN. Hódoltság korabeli átvétel a balkán nyelvekből.

volkán, tűzhányó hegy, vulcan ZEN. Az olasz *volcano* újabbkori átvétele.

votka, ital. szesz ital, boisson. Átvétel az orosz nyelvből, de nem közvetlen úton. LUGAT.

Zafra, hajómszó, lest de navire; *zafra almak*, charger du lest. BARB. az olasz *zavorra* (lat. *saburra*) átvételének tartja.

zaganos, sólyomféle madár, oiseau de chasse. BARB. görög átvételnek tartja. — Ugyanígy hangzik a *čaganos* szó népies kiejtése is.

zargana, halféle, espèce de poisson, congre Jus. V. ö. újgörög *σαργῶνος*, *σαργῶνη* alakokat.

zernik, mérgefélé, mélange d'arsenic et de soufre. A perzsa átvétel az *arsenic* szóval van összefüggésben, v. ö. görög *ἀρσενικός*.

zevž, férj, mari; *zevže*, nő, épouse. Az arab *zevž* szót MEYER a görög *ζευγος*-ból származtatja.

zofa, növényféle, hysope, plante officinale. BARB. a görög *ῥωπῶν* szóból eredtetni; v. ö. *zofa šarabi*.

zolota, régi ezüst pénz, ancienne monnaie d'argent. Erdetére nézve v. ö. a délszláv *zolota* alakot, továbbá a hasonló nevű lengyel pénznemet.

zümrüd, smaragd, émeraude. A perzsa átvétel a görög *σμάραγδος*, *σμάραγδα* szókkal függ össze.

zünnar, barátöv, ceinture de moine. BARB. a görög *ζωνάριον* átvételének tartja.

žarrafija, földrajz, géographie. Ujabbkori átvétele a francia *géographie* szónak.

žaket, kabát, jaquet. Ujabbkori francia átvétel, v. ö. *palto*, *setre*, *pantolon*, *manto* szókat.

žandarma, zsendár, gendarme. Ujabb átvétele a francia *gendarme* szónak.

žanfes, selyemszövet, étoffe de soie légère; v. ö. *žanfes salvar*, BONELLI olasz eredetű szónak tartja.

žendere, sajtó, pressoir, cylindre. BARB. a görög κλινδρος, olasz *cilindro* szókkal veti egybe.

ženeral, tábornok, général; *liva ženeralì*, général de brigade. Ujabb francia átvétel. Használatos még a *konsolos ženeral* is, a consul général átvételeképp.

ženeviz, e szó, mint egy törökországi régi nép elnevezése gyakori használatú. Eredetére nézve nem más, mint az olasz *genuese* (genuai) átvétele.

žimnastik, testgyakorlat. Ujabbkori átvétele a francia *gimnastique* szónak.

žirante, kereskedelmi műszó, endosseur. Az olasz *girante* átvétele.

žiro, kereskedelmi műszó, endossement d'un effet de commerce; *žiro etmek*, forgatni, endosser; *žiro ile havale etmek* ŠAK. Az olasz *giro* átvétele.

živata, szegféle, espèce de clou plat. BARB. az olasz *chiavetta* átvételének tartja. V. ö. *živatalik*: bűjük ekter ŠAK.

župpe, hosszú ruhaféle, vétement long et étroit. Az olasz *giuppa* az arab eredetű *župpe* átvételének látszik.

KÚNOS IGNÁCZ.

Pozsár. A MTsz. legújabb füzete Szatmár-megyéből a többi közt ezeket közli: «*pozsár*: gazból rakott tűz, a mellyel a tarlót égetik». Ugyanezen mutató szó alatt Szolnok-Doboka megyéből pedig ezt a mondatot olvassuk: «Mind *pozsár* az egisz domb». Nekem úgy tetszik, hogy e mondatban a *pozsár* azt a területet jelenti, a melyet a «gazból rakott tűz» elpusztított. Támogatja e feltevést a szó etymológiája is. BRANDL «Glossarium illustrans bohemicomoravicæ historiæ fontes» című könyvében olvassuk a következőket: *Požár* 1. Der Brand. 2. Die Brandstätte, wo nach dem Brande Fristler angesiedelt wurden: o lhotniky vnově na požáry se osazujíci stb. Az ilyen területre költözködő telepest *požárník*-nak is hívták. A magyar *pozsár*-nak szerintem két jelentése van vagy volt: 1. tűz; 2. tűzpusztította terület. A szó szláv eredetű a magyarban, s etymologiailag egy a *zsarátnok*-kal, a mennyiben mind a két szó a szláv *žer*-gyökérszóból való (v. ö. MIKL. EtymWb. *žer*-, és *zsarátnok* Nyr. 11: 567.).

M. J.

Mondattani tanulmányok.*)

I.

I. Az olyan 'kihagyásos' összetett mondatok, a melyeknek egyik mondatában a közös rész nincs ismételve.

Az afféle összetett mondatok, minők: *Isten mindent tud, tehát még legtökösabb gondolatainkat is, meg: Úgy él, mint valamely herczeg* (GYURITS nyelvt.) régibb német nyelvtanokban, és nálunk is egyesekben újabban is, a közönségesen ismert összevont mondatokkal együtt, a legtöbbször minden megkülönböztetés nélkül, szintén összevont mondatokként vannak ismertetve. Illetőleg ha nem is ezzel v. az összevonás kifejezéssel illetve, kihagyásos, rövidített, csonka, hiányos, nem teljes stb. kifejezésekkel különböztetvék meg, a mik ugyanazt jelentenék, mint az összevont mondat kifejezés, csupán egy-egy kevés árnyalatkülönbséget juttathatnának kifejezésre. — Ha ugyan eljönnek e mondatok és meg is különböztetvék. Mert csak ritkábban jönnek elé (nálunk pl. SIMONYI pár művén kívül inkább csak GYURITS, TORKOS, BODNÁR, KALMÁR nyelvt.), és még ritkábban megkülönböztetve. A németeknél pl. inkább csak WILMANNSNÁL; nálunk meg pl. TORKOSNÁL. T. i. ezek és a közönségesen ismert összevont mondat közt, a mely két mondatcsoportot mint különböző csoportokat kell odaállítanunk (és állítottam oda én is mint I. és II. csoportot, még mielőtt pl. WILMANN és TORKOS különbségtevéseit ismertem volna), sok esetben nem lehet oly éles megkülönböztetést tenni. Ezeket amazoktól tán úgy különböztethetők meg, hogy míg amazoknál általában szorosabban kapcsolódó és többnyire kisebb terjedelmű tagokkal találkozunk; addig ennél a csoportnál önnállóbbaknak érezhető és ejtendő tagok kapcsolódnak, a melyek többnyire hosszabbak is. V. ö. pl. az efféléket: *A nappal és éjjel váltakozik*, sőt még tán az effélé-

*) V. ö. szerzőnek *Az összevont mondat* cím alatt e folyóiratban megjelent értekezésével.

ket is: *Nappal is, világosság is van* — az effélékkel: *Nappal van, és világosság*; *Nappal is van, világosság is*. Az utóbbiak ime mintegy mondatértékű mellérendelt tagokkal bíró és természetesebben pótolható mondatok, melyek azért máskép is érzékeltethetők, mint az affélék, az I. csoportba vehetők. Központozásuk is részben más: az és előtt is többször vesszővel.

De ismétlem, ezek is azzal az elmélettel találhatók, mint amazok. Sőt pl. WILMANN szerint az effélék illethetők összevont mondat névvel az affélékkel szemben: *Letette kalapját és köpenyét* — tehát az I. csoportba vehető összev. mondatokkal szemben. És KERN szerint is már az afféle mondatok, a melyekben verbum finitum hiányzik, mint pl. ez: *Te Párisban voltál vele, én pedig Londonban, v e h e t ő k* összevontaknak, illetőleg rövidítetteknek; így az ilyen hasonlító mondat is: *én nagyobb vagyok, mint te*. (Satzl.² 170 és 123). Nálunk is pl. KALMÁR inkább olyanokat ad összevont mondatként, mint KERN első példája. Hadd lássuk itt is a tényt!

E mondatok összevont voltának tana ugyanazokra a formális logikai szempontokra vihető vissza, mint az I. csoportbelieké (V. ö. *Az összev. m. II. közl.*) Tulajdonképen ilyen alapon beszélhet nálunk idevonatkozólag pl. már VAJDA PÉTER f o g y a l t m o n d á s ról, ezt mondva: az ily beszélek: *szereti, mint fiát*, két mondat rejtenek magukban, egyet teljeset, egyet fogyaltat: *szereti, mint fiát szereti* (Nyelvtud. 95. l.). Tiszta logikai és lélektani alapon igaz-e itt is az efféle tan? Mondhatjuk-e, hogy ezek a mondatok összevontak, illetőleg kihagyásosak, hiányosak stb?

Ezen mondatok közül már többet természetesebben mondhatni olyan bővebb szerkezettel. Pl. az idézett példákon kívül: *Sírt a király, de még jobban a királyné* — *de még jobban s í r t a királyné. Hazaért az apja országába, annak is a rezidenciájába* — *annak is a rezidenciájába ért* (KALMÁR). Ezt pl. igei kiegészítéseknél a laikus is érzi. Így az olyan szerkezetekre, a melyek könnyen és nagyobb értelmi különbség nélkül olyan hosszabb szerkezettel is mondhatók és hallhatók is: inkább mondhatók összevont mondatnak abban az egyszerű értelemben, hogy a helyett, hogy úgy hosszabban és ismétléssel volnának mondva, rövidebb, ismétlés nélküli szerkezetek.

Azonban vajjon miért mondom így és feltételesen? Mert vajjon e mondatcsoportról is érzékeltethetni-e tulajdonképen és mint a legtöbbször tették, csak úgy minden megjegyzés nélkül, hogy olyan teljesebb szerkezetek helyett valók? És tulajdonképen úgy érzékíthetni-e e mondatokat, mint eddig tették? Beszélhetni-e pl. csak úgy, hogy e mondatok: *ő röviden ír, de értelmesen*; *ő úgy ír, mint Aristoteles*, ilyen két mondat értékűek: *ő röviden ír, de értelmesen*

ir; ő úgy ír, mint Aristoteles ír (VATER)? Vagy nálunk is szintén minden megjegyzés nélkül, pl. GYURITSNÁL: *Isten mindent tud, tehát (Isten tudja) még legtitikosabb gondolatainkat is. Ő ritkán szól de okosan (szól). Ugy él, mint valamely hercege (szokott élni).* Vagy pl. IMRE S. is csak egyszerűen formalisan, kihagyottaknak jelezve a zárjelben levő kifejezéseket: *Szép (dolog van), hogy megtartád (te), bár nagy bajjal is (te megtartád) szavadat. István nagyobb, mint Péter (nagy). Oly erős (ő), mint valaha (erős volt).* Ezek a teljes változatok, nemde, ha mai közönséges nyelvérzékünkkel megfigyeljük, itt is vagy csak nyomatékkal volnának úgy mondhatók, esetleg kissé furcsán, és ekkor már más árnyalatuk lenne és tulajdonképp más mondatok volnának; vagy felesleges ismétlés, sőt nehézkes szerkezet lenne bennük; vagy kissé önkényes, sőt épen erőszakolt lenne az az érzékeltetés?!

És valóban mondhatni-e, hogy pl. ez a mondat: *A felhőből foly az áldás, omlik az eső* (HEYSE és WILMANN)S) összevont mondat volna? Hiszen mint már KERN megjegyezte, a költőnek nem kellett a második mondatban ismételnie azt, a mit az elsőben mondott, ha nem lehetett kétségben a felől, hogy azt olvasói a másodikba kiegészíthetik (Zur Reform. 41.). De hát mondatrészek szerint nézve mondatainkat, itt a határozó közös. Így pl. itt is: *Ki sirt, ki dühöngött a lealáztatás miatt* (KIRÁLY nyt.). És itt ismételhők-e azt a határozót? Ugy-e bár csak furcsán, illetőleg nem?! Hát ha az alanyt nézzük, ezekben a mondatokban: *Megörvend a fekete király, s mondja; A király urfi meg is ígerte s azzal elindult hazafelé* tulajdonképpen két-két mondat van-e: *Megörvend a fekete király, s mondja a fekete király; A király urfi meg is ígerte, s azzal elindult a király urfi hazafelé* (KALMÁR)? Bizony — nemde? — csak furcsán és esetleg csak figyelemkeltés végett vagy nyomatékkal lehetne így beszélni?! Vagy pl. v. ö. a névmás-alany ismétlődését: *te láttad és te tudod.* Közönséges hanghordozás mellett még a németben is csak névmás áll az afféle mondatok második mondatában vagy semmi (V. ö. KERN: Zust. u. G. 70.); az utóbbi, a névmásalanyval álló szerkezetekben pedig semmi. Amott is a névmás csak formai alany, mint az effélékben: *ich bin.* Aztán formailag is kifejezésre jut az alany az igen, és odaérthető, épen úgy, mint mikor egy olvasmányban a cím mint alany szintén odaérthető s csak újabb figyelemkeltésnél és távolabb ismétlendő, sőt ismételhető. Az állítmányt már inkább ismételhetni, kivált az igei állítmányt. Pl. a már idézett és itt is összevethető példákon kívül a hasonlító mellékmondatokban, az effélékben: *én úgy láttam, mint ő; én jobban láttam, mint ő.* Azonban SIMONYI szerint is csak feleslegesen, és csak nyomósság czéljával vagy a beszédbeli numerus vagy a versbeli ritmus kedvéért ismételjük néha az azoneygeialakot is; pl. *valamint a halak megfogattatnak a gonosz hálóban;*

azonképen megfogattak az emberek a gonosznak idején. Különben ilyenkor, sőt nem ritkán oly esetben is, mikor más alakban kellene ismételni (más személyben, módban, időben stb.), ismételnünk kellene-e tulajdonkép; sőt például az első esetben ismételnök-e? V. ö. pl. *egészség adaték ő neki, mint az másiknak — adaték; úgy ír neki, valamint egy idegennek ír; bárcsak meg lehetne ifjodni, mint a sasnak (meg lehet ifjodni), ha kígyót eszik. Megverek valakit, vagy engem valaki (megver). Köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha nem (szólítottál volna annak), egészen bényellek vala.* (V. ö. SIMONYI MKöt. III. 160—163; NyK. 25: 8—). Pedig ezekben az esetekben mintha éreznők is az összehonást, persze inkább csak után gondolva és ha tanultunk₂nyelvtant! Aztán a névszó-állítmányt is igével és a «milyen» névmással még ismételhetni, pl. *Ő jobb, mint a milyen jó én vagyok*, ezzel szemben: *Ő jobb, mint én*; de hát az olyan szerkezet is nyomatékosabb. — A tárgyat és a jelzőt pedig már nem is igen ismételnök, pl. *Feladatát megcsinálta, de (feladatát) nem mutatta be. Atyám szíve kész az áldozatra, csak (atyám) zsebe nem bírja.* Avagy itt azt vethetnők ellen, hogy a részek azért nem ismételnök, mert egyik a tárgyas igeragozásnál, másik a birtokos személyragozásnál fogva odaérthető, mint pl. a latin és a német nyelvben a névmásból érthetnők oda, illetőleg a latinban esetleg csak az összefüggésből? De hát hiszen ha tulajdonképen olyan teljesebb szerkezetek helyett állanának, akkor tán úgy is mondhatnók?

Hát az afféle példákkal hogy áll a dolog itt is, a melyekre nézve azt mondják némely nyelvtanírók, hogy bár lehetséges összehonásuk, mégis úgy maradnak nyomaték, világosság vagy jó hangzás kedvéért?! Ilyenek idevehetőleg pl. HEYSENÉL: *Sie hat Unrecht, aber er hat auch Unrecht*, (magyarul mondjuk: annak a nőnek nincs igaza, de annak a férfinak sincs igaza); *Der Mensch ist durch seinen Willen sehend, aber auch durch seinen Willen blind* (Az ember, ha tetszik lát, ha tetszik nem lát). BECKERNEL: *Er erinnert Nichts dawieder, er billigt sie also.* (Ő nem említ semmit az ellen, tehát ő helyesli). Bizony ha e szerkezeteket megfigyeljük, mint az I. csoportnál az efféle szerkezetekre láttuk, ezeket sem összehonatlan, hanem inkább szétvont szerkezeteknek tekinthetjük, a melyek legalább is kissé más árnyalatuak, mint a rövidebbek volnának: Annak a nőnek nincs igaza, de annak a férfinak sincs; az ember, ha tetszik, lát is, nem is; nem említ semmit az ellen, tehát helyesli. Amazok és az affélék nemde nyomaték, szemléltetés, ritmus következtében vagy egyéb okból, esetleg csak kevésbé jelentős szóismétlés folytán lépnek, persze a legtöbbször önkénytelenül, az egyszerűbb hanghordozás mellett szokásos szerkezetek helyébe?! V. ö. idevonatkozólag pl. ezeket is: mert *te általad* valljuk a Krisztust atyánkfiaúl, *te általad* valljuk

örökségül a menyországot es; kiktől nemcsak prófétáknak könyvöket *tanulá meg*, de még idvességnek módját es *megtanulá*. Ezek csakugyan rövidebben is mondhatók, de így kissé nyomatékosabbak. Tehát így (v. ö. SIMONYI MKöt. I. 22.) Különben is épen prédikációk kódexekből idézvék, és így szónoki példák! Effélék a nép nyelvében is jönnek elé, még pedig nagy számmal: bizony komám kopó az, még pedig két kopó; nyöszörgést hall, sírást is hall; szép is vagyok, jó is vagyok; a hogy lehet, csak úgy lehet. (MKöt.) Nállunk jó újság vagyon, de neköd rosz vagyon, Mett Kádár Katának immár vége vagyon. Egyiköt temették ótár eleibe, Másikot temették ótár háta mögi. Elérnek (a báránykák) egy nagy rétre; azon a nagy réten olyan nagy volt a fű (Népm.). Az élibe es van, s a fokába es van (Hszk. Köz.). Aztán a gyermeknyelvben és stílusban is: Az egyik északra foly, a másik délre foly (II. gymn.). A tanulóknak ismét be kell menniök, és ismét csak el kell kezdeniök a tanulást. Eleinte nehezen megy a tanulás, míg a karácsonyi szünet örömeit elfelejtik, azután könnyebben megy. Vacsora után igen sokáig fennmaradtunk, csak a két kis öcsém feküdt le mindjárt vacsora után. Stb. (V. gymn. dolgozataiban; elég nagy számmal.) De ezek a legtöbbször felesleges ismétlésű szerkezetek a gyermek nyelvérzéke szerint is, és így az ismétlés nélküli szerkezetekkel szemben, a melyek ott is szokásosabbak, amott sem vehetők alapul. Így nem azok sem, a melyekben csakugyan ismétlendő volna a mi nyelvérzékünk szerint ez vagy amaz, — a mi különösen a gyermek és a nép nyelvében szintén eléjön. Különben v. ö. ezekre pl. a Nyrben közölt beszédtörödeléket és népmeséket is; és próbáld sok idevehető példánál mindenüvé betenni azt a közös részt!

De hát olyan szerkezetek is vannak, a melyekben csakugyan ismétlendő volna valami a közönséges nyelvhasználat szerint! Igen, kivált mikor kissé más alakban kellene azt a részt ismételnünk. És itt már inkább szólhatnánk összevonásról a szó értelmében is. (1) Vagy (b) legalább is inkább érezhetnénk affélet pl. a közönségestől eltérő szórend miatt. a) V. ö. az efféléket: Was wir, wussten sie schon lange (HERLING), közönségesen nemde: Was wir wussten, wussten sie . . . ? Er war, weil gut, auch des Lobes werth. Er ist einflussreich, weil Freund des Fürsten. (U. o.) b) Szép, mert virágos a tavasz ruhája (KIRÁLY nyt.) v. ö.: Szép a tavasz ruhája, mert virágos. Ilyen értelemben már inkább beszélhetünk összevont mellékmondatokról az effélékben: én is gyűlölöm azt a férfit, hisz épen örült is volnék, ha nem (gyűlölném) (ARANY). Azon tünődött, hogy ki mászkálhat ott, ha csak maga az öreg nem () (VAS GEREBEN.) Ha valaha (), most érzem magam is. (KAZ.) Hideg éjszaka volt, de én csípősséget ha máskor (éreztem is), de akkor nem éreztem. (VITK.) (MKöt. III. 116.) Ezekben a mellékmondat a közönséges nyelvhasználat szerint nemde úgy kissé bővebben hangzanék?!

V. ö. p. ezt is : Harczoltak az ígért s kétszerezett béréért, Mintha csak a honért vagy az édes béréért (ARANY.) (MKöt. III. 193.) T. i. harczoltak volna. (De ez csak egyszer s nem kétszer téve oda, mint a hogy SIMONYI egészíti ki!) V. ö. a többi példákat is a most i. h. és láss még másokat is a NyK. 9:10. — De ezek és az effélék általában inkább az írói nyelvben jönnek elé és a közönséges nyelvhasználat szerint szintén csak eltérések.

A kifejezetteket összegezve, ezek a mondatok inkább mondhatók összevontaknak abban az egyszerűbb értelemben, hogy ha nem is mindig azt a tartalmat, s ha többnyire kissé más árnyalattal is, rövidebb alakban juttatják kifejezésre a gondolatot. De ezt itt is csak az olyan mondatokra érzékeltethetni, a melyek bővebb szerkezettel is mondhatók. Mert mint láttuk, nem minden ilyen mondat volna úgy bővebben mondható; itt is csaknem a legtöbb csak fuicsán, vagy épen nem. Azért itt sem mondhatnók tulajdonképen, hogy olyan teljesebb szerkezetek helyett valók, s ha olyanokkal érzékeltethetjük, csak azt érzékithetjük némileg, hogy bizonyos mondatrész vagy mondat részlet a két vagy több formailag megkülönböztetett mondathoz közösen tartozik, és így csak egyszer tevődik oda, a más v. a többi mondathoz odaérthető. — Ellenben, minthogy a rövidebb szerkezetek átlag mindig mondhatók, és minthogy azokat érezhetjük természetesebbeknek: tulajdonkép azokat vehetnők alapul és ha bővebb szerkezetek állíthatók oda, akár nyomatékosabbak azok, akár nem, lelki alapon nem annyira összevontatlanságról, mint inkább szétvonásról, illetőleg ismétlésről, nyomatékos v. csak felesleges ismétlésről, és effélékről szólhatunk, és így idevonatkozólag nem annyira összevontatlan, mint inkább szétvont mondatról. Illetőleg a rövidebb szerkezeteket inkább csak negative mondhatnók összevontaknak; csak úgy, hogy ezekben nincs ismétlés, szószaporítás, tehát inkább: szétnevont mondatok. A bővebb szerkezetek pedig ismétlések, alapjában különböző árnyalattal; természetesen nem mindig különbözve értelmileg feltűnően, úgy hogy a két szerkezet egyszerűen egymás mellett is állhat, miután a nyelvben különben sem lehet a legtöbbször olyan szoros értelmű helyettesítésről szó, mint a számtanban, Hogy a bővebb szerkezeteknél inkább szétvonásról lehet szó, érezhetjük az efféle mondatokból is: Ne *menj* mindig görbe léptekben, hanem egyenes irányban *haladj* (latin meséből). T. i. itt bár mintegy az ismétlés elkerülése végett más szóval van kifejezve a menés fogalma a második mondatban, úgy is feleslegesnek érezzük ott, és annak érzi a gyermek is. (Igy pl. egyik tanítványom.) — Azoknál a mondatoknál is, a melyeket a mindennapi nyelvérzékkel csakugyan rövidebbeknek érezhetünk, inkább csak negative beszélhetünk összevonásról,

(«nincs odatéve», illetőleg, «nem közönséges a szórend»!) és természetesen, nem olyan érzéki értelemben ott sem.

Ilyen értelemben csak tudatos mondatcsinálásnál, már ki-gondolt, sőt papírra tett bővebb szerkezet rövidítésénél, vagy fordításnál, rövidebb szerkezettel való fordításnál lehetne szó. V. ö. p. ezeket: *Manete in me, et ego in vobis manebo: la k o z z a t o k én bennem, én meg ti bennetek.* Sylvester. (MKöt. I. 83.) *Multæ res uni gratae sunt, alteri in gratae:* Sok dolog egynek kedves, másnak nem. Stb. (II. gymn. dolg.) Persze, ime, ilyenkor is legalább is kissé más árnyalatu mondat jön létre.

Igy kihagyásról, elhagyásról (ellipsisről), közös részek egybevonásáról is csak a vázolt értelemben szólhatunk, és az efféle kifejezések: ki- v. elhagyjuk, elszoktuk hagyni, valamint a nem teljes mondatkapcsolat (pl. Burghausernél is), a hiányos, illetőleg rövidített mellékmondat (Kern-nél) kifejezés és az effélék: elhallgatjuk, lappang, hiányzik, sőt a pótlásra, kiegészítésre vonatkozó kifejezések is csak formálisan használhatók, a külön kitett részekkel odaállítható, vagy oda sem állítható bővebb szerkezetekhez, az u. n. «teljes» mondatokhoz viszonyítva, és nem a szó igazibb értelmében. Mert lelki alapon tulajdonképen a szó eredeti értelmében nem beszélhetnénk effélékről, és így nem kihagyásról, különösen azokra a mondatokra nézve, a melyekbe az a rész nem is képzelhető bele. Itt erről épen úgy nem lehet szó, mint pl. a névszó-állítmánynyal bíró mondatokra nézve nyelvünkben csakugyan nem beszélhetni a van *hiányáról, kihagyásáról* stb., a mint erre az utóbbi esetre vonatkozólag csakugyan igazat adhatunk VERESS IGNÁCZNAK BRASSAIVAL szemben is. (V. ö. VERESS: Phil. Közl. II. pótköt., BRASSAI: i. f. 1897.) Ha nem mondhatni oda abban az esetben a van-t, hogy beszélhetni kihagyásáról, még ha 1. és 2. személyben ott van is? Épen így (a mire különben függetlenül már VERESS cikkének ismerete előtt rájöttem), hogy lehessen beszélni kihagyásról e szerkezetekre is, kivált, ha nem lehet szó betehetésről? Arról tulajdonképen csak fordításnál vagy olyan átalakításnál lehetne szó. És még az effélékre is: *Csak úgy virág* (t. i. a virág), *ha tarka* — nem kell kihagyásról beszélnünk, BRASSAI-val sem (v. ö. Phil. Közl. 1897. decz.). A nem teljes és a hiányos mondat kifejezéseket meg természetesen csak formálisan érthetjük, mint már ZOLNAI rámutatott (NyK. 23:115), és a mint idevonatkozólag Simonyi is helyesebben szólt csak látszólag hiányos mondatról (NyK. XXV). Csönkulásról még formálisabban! De így kitévésről sem beszélhetni a szó eredetibb értelmében (mint pl. KALMÁR), hanem csak a kifejezés h. átv. értelemben, és csak úgy, hogy az a rész ott nincs külön kitéve. Kimondásról, csak egyszeri kimondásról

(ugyancsak Kalmár) még kevésbé beszélhetni. Így ismét nem abból a szerkezetből indulhatunk ki, a mely a legtöbbször csak mintegy metaphisikailag volna adható; hanem a rövidebből, a mely adva van és adható, és úgy fejezhetnők ki magunkat, hogy nem ismételjük azt a részt, vagy: ott nincs külön kifejezve (mint SZINNYEI nyt.). Aztán a «kitesz» helyett az «oda tesz» kifejezést használhatnók (grammatikától be nem folyásolt nyelvérték kifejezéséből; e mondatok érzése után puhatólózva halottam): nincsen oda v. idetéve külön itt is, elég ha egyszerűdateszi stb., mert önkényt odaérthető. Így különösen szó lehet hozzáértésről (SIMONYI, VERESS, BRASSAI, stb.), sőt átértésről is (VERESS J.), meg ráértésről (pl. KULCSÁR E.), és: csak ha a világosság úgy kívánja, vagy éppen felesleges ismétléssel tevődnek oda (de nem: ki!) újból v. olyan más alakban is.

Ezek a kifejezések már minden ilyen mondatra találnának, nem csak azokra, a melyek bővebben is mondhatók. És ezzel tulajdonképp egyszerűsíthetnők e mondatok felfogását, mert amúgy — nemde — több kihagyásról kellene szólni és több kihagyást kellene érzékeltetni, pl. egy mondatban is, ha az halmozottabb volna? Pl. csak ebben is: *Apja, anyja elejébe szaladnak, () nyakába borulnak, () kérdezősködnek* (Kalmár nyt.), nemde a jelölt helyekre ismét és ismét oda volna képzelendő az alany? (V. ö. pl. Kalmár I. 18, 24.) Pedig úgy, nemde, mily furcsa volna? Hát még aztán hányszor kellene oda képzelni azt a részt pl. egy szakaszba, vagy éppen egy egész olvasmányba, a mely arról a tárgyról szól és azt csak ritkábban ismétli. Hány helyt kellene kihagyást jeleznünk, a hol tulajdonképp betehetésről nem lehetne szó vagy csak furcsán?! Bizony, bizony, így sok kihagyásos mondat volna az én értekezésemben is; pedig inkább bővítéses! Valóban nemde egyszerűbb az adottból és az adhatóból indulni ki!? Aztán mint látni fogjuk, maga az egyszerűbb lélektani felvétel is e mellett szólhat. E mellett a gyermek és a nép nyelvén tehető megfigyelés is; és a nyelv fejlődésével is ez a felfogás, a bővülés, halmozás stb. egyezik meg.

Hát ez hogyan? Minő lelki okon alapulhatnak e mondatok?

JOH. MATTH. GESSNER 18. századi tudós szerint az *ἀπὸ τοῦ οὐδὲν* (így főképp efféle mondatoknál) a beszéd nem tart egyenlő lépést azzal a szárnyas gyorsasággal, melylyel a szemléletek a lélekben előretolulnak (v. ö. ZIEMER: Junggr. Streifz. 49 l.). ZIEMER szerint pedig az ellipsiseknek (így ezeknek a mondatoknak is) a lélektani magyarázó oka a beszéd gyorsaságában keresendő. (I. m. 48 l.) Nálunk pl. SIMONYI úglátszik, az egyhangúság elkerülésére való törekvést hangsúlyozná (v. ö. NyTK. 25:8). KIRÁLY PÁL is effélet. TÓTH ALBIN a beszéd- és a mondatrövidítésre nézve főképp a takarékoságot hangsúlyozza, a melynél fogva beszédünkben a fölösle-

ges, magától érthető részek elmaradhatnak, ha elmaradásuk nem esik az értelem rovására. Ennélfogva maradhat ki az alany, ha az előzményekből kiérezhető és ha igen könnyen odaérthető (Nyr. 24:106). — Szerintem az a sietség csak ritkább esetben jöhet tekintetbe. Arra, hogy az egyhangúságot igyekszünk kerülni, így a szép iránt való érzésünkre, már inkább hivatkozhatunk, csak hogy ez inkább csak a tudatos mondatesinálásra nézve jöhet szóba. A takarékosagra való törekvés meg éppen vajmi kevésbé volna hangsúlyozható; hisz mint tapasztalhatni, inkább szószaporitást találhatni mindennapi beszédünkben. Az önkénytelen beszédben, és általában mindig, azon a lelki tényezőn épülnek fel e mondatok, a melyet már mások is éreztek, de nem juttattak eléggé kifejezésre. Ezt a tényezőt a *r á é r t é s* névvel is illelhetném, de inkább *o d a é r t h e t é s n e k*, *ö n y k é n y t é r t h e t é s n e k* nevezem, és azt a lelki sajátságot értem alatta, a melynélfogva beszédünkben azt, a mi több dologra közösen vonatkozik, ha már egyszer kifejezést nyert, vagy ha nem is nyert, de nyer, többször nem, vagy csak ritkábban teszszük oda, minthogy önkényt érthető továbbra is, vagy előre is; csak, ha nyomatékosan ismételni akarjuk, vagy ha öntudatlanul is mintegy szemléltetni kívánunk, vagy ha már mintegy megelégedtünk róla, csak akkor ismételjük. E mellett azok a más tényezők csak másodlagosak szerintem. Ez a főtényező a «beszéd rövidítés»-nél, a «hiányos mondatok»-nál és az itt szóban levő mondatok «összszevont», illetőleg «szét nem vont» szerkezetének felépülésénél.

Ennélfogva egy tárgyhoz, személyhez v. dologhoz egyszerre több szemlélet v. képzet is fűződhetik, a nélkül, hogy azt a tárgyat, személyt v. dolgot többször kellene odaképzelnünk. Viszont egy szemlélet egyszerre két v. több tárgyról, személyről v. dologról is keletkezhetik. Így azt a tárgyat, illetőleg azt a szemléletet kifejezni is csak egyszer fejezzük ki közönséges hanghordozás mellett. Ezekben a mondatokban is ilyen eset van, mint az I. csoportba vehető összszevont mondatoknál is. És amint ott ama mondatok is történeti alapon éppen az odaértésen épülhettek fel, (pl. a *hanem* kötőszós szerkezetek!) ezek még inkább érzékeltethetők ilyenformán. T. i. annál a lelki lehetőségnél fogva az egyik mondatban kifejezett alanyt, tárgyat, stb. a másik mondatba is odaérthetjük effélékben is: *megnézte a csöp vért s ízlelte, hogy édes*: tehát ragos nevekből is (v. ö. ide, ilyen példákra is: Veress I. Phil. Kézl. II. pótk, 153 és XVI. k. 638.). Ez a hozzáérthetés a nyelvérzék alapján adva van, és segítségére jöhet egy-egy kötőszó is (Veress a Pótk.), t. i. azzal, hogy szorosabb összetartozást jelez. Aztán emlékeztethet arra a részre, pl. az alanyra, a személyrag, a névszó-állítmánynál a nembeli egyezés. Sőt ragtalanság esetében maga a ragtalanság is (v. ö. VERESS: Phil. K. XVI. és BRASSAI: Phil. K. 1897. 877.) Így a tárgyra is (v. ö. BRASSAI is i. h. 879) a tárgyas, a birtokos jelzőre is a birtok-

kos személyrag, (pl. abban: Atyám szíve kész az áldozatra, csak zsebe nem bírja). Persze, hogy ha az a szerkezet járja, mert mint tudhatjuk, különböző nyelvekben különbözőképp jut v. nem jut ez a hozzáérthetés, ez az összefüggés kifejezésre s így különbözőképp lehet a mondat értelme biztosítva (V. ö. VERESS és BRASSAI id. helyeit is!) így mintegy formailag is. Csupán az igei állítmány hozzáértésére nem emlékeztet mintegy formailag is semmi, s mivel az állítmány különben is hangsúlyosabb mindig, azért ismétелhetni ezt inkább. Aztán az odaérthetés annyival könnyebben történhetik itt is, mivel ha lazábban ejthető tagok kapcsolódnak is, ezek egymással kapcsolatos mondatok (mint SIMONYI is: NyK. 25.). Ennél az odaérthetésnél fogva pedig még önállóbb mondatokban is beszélhetni így. Pl. *Főczéлом a ráció volt. A szerkezet értése, a formák aesthetikai elvei.* (T. i. volt főczéлом.) *S mindent oly egyszerűen adni (ismét ideérthető), a mint csak lehet.* (Négyesy: M. verst.) Így mivel a beszéd általában összefüggő és a mondat relativ fogalom és nem olyan, a milyenek eddig odaállították, az odaérthetésnél fogva sokszor több soron keresztül sem kell újból meg újból odatennünk azt a dolgot. (Pl. abban az esetben, mikor az olvasmány címében kifejezett dolgot egy darabig nem ismétljük). Különben ennél a lelki oknál fogva olyan külön mondatokba is odaérthetjük, pl. az állítmányt, a minőket VERESS IGNÁCZ a Phil. Közl. II. pótk. 129. l. hoz fel. És ezen épülnek fel azok a SANCTIUS óta divatos ellipticus szerkezetek általában, sőt a szorosabban kapcsolódó mellérendelt és az alárendelt mondatok is, szóval az egész beszéd, a miről majd másutt részletesebben! Ennél a lelki lehetőségénél fogva csak nyomtaték, világosság s más efféle okból s csak távolabb ismétелhetni azt a részt természetesebben. Persze ez az odaérthetés különböző lehet. Így a léleknek mintegy az emlékező, megtartó képességéhez képest közelebbre vagy távolabbra ható. (Távolabbira ld. pl. GYULAI: Krisztus és a madarak: *Krisztus őket megátkozta; A fürjet. . . A bibiczet. . . stb.*) A gyermek és a nép beszédében és a pongyolább mindennapi nyelvben inkább csak közelebbre ható. Részben innen, hogy itt gyakoribb az ismétlés. Aztán, bár ritkábban, előre is (elől álló mondatba is) odaérthetni azt a közös részt, nemcsak hátra. Pl. TÓTH KÁLMÁN «Előre» című költeményében: *Nem volt abban a halálról* (t. i. szó), *Nem volt abban megadásról* (szintén): *Csak egy szó volt, Hogy előre!* Végül ez az érthetés az egyén és a nyelvek szerint is különböző lehet s ugyanazon nyelv keretén belül is kisebb v. nagyobb, pl. a költői nyelvben. De ezekről s úgy a beszédnek erről az összefűző kapcsáról, a melyet tán nem hiába állíthat-tam oda, itt minek többet?

Ennél a lelki tényezőnél, az odaérthetésnél fogva a történeti nyelvre nézve sem kell azt gondolnunk itt sem, még a

primitívebb korra nézve sem, hogy legalább olyan esetben, a mikor értelemkülönbség nélkül is lehetséges lett volna, olyan összevontan, illetőleg ismétléses szerkezetek kellett hogy járják az összevontak helyett. Tehát pl. az efféle szerkezetekre nézve sem kell azt vélnünk: *ez a folyó erre foly, amaz arra*. Ugyanis, mint már érintettem, a gyermek és a nép nyelvében és így az egyszerűbb lelkű ember beszédében többször tevődik oda még egyszer az a rész és így többször ismétlődik; azonban a legtöbbször nem tevődik oda itt sem s ha ott van, tulajdonképen kissé más színezete van a mondatnak, vagy legalább kissé más okra vihetni vissza ezt a szerkezetet, pl. önkénytelen szemléltetésre, felbontásra stb. Aztán ezzel szemben ott is van igazibb összevonás is, a melynél már elhagyásról is beszélhetni,* és az is, meg az ismétlés is már bizonyos fokig magasabb vonás. De meg mindkettővel szemben már az alig pár éves gyermek beszédében is hallhatni efféle szerkezetet, mint a minő itt szóban van, pl. *Ott mēn a vonat, füstöl*. (BALASSA: A gyermek nyelvének fejlődése, NyK. 23:70.) PREYER gyermeke is a 33. hónapban is csak így, egy képeskönyvben levő kakasra: *Das ist der Hahn — komt immer — das ganze Stück fortneht — von der Hand — und läuft fort*. (Die Seele des Kindes, 1884, 387.) Aztán 389: die Blume. . .) Saját megfigyeléseim szerint is így, kivált kezdetben, minél kevesebb szóval. Pedig tudom, hogy a gyermeknyelv, ha a nyelv első fejlődésére nem is vonhatunk belőle biztos következtetést (v. ö. a Természettudom. Közl. III. THEWREWK és BRASSAI cikkeit), idevonatkozólag épen tekintetbe veendő a népies nyelvvel együtt. Aztán ugyancsak a természethez közelebb eső gondolatritmusokban is efféle szerkezeteknél csak egyszer van kifejezve az a közös rész, ha nem hangsúlyozódik külön is, s csak ha hangsúlyozódik, akkor ismétlődik. Pl. *Csöpögjön tanításom, mint az eső. S hulljon szelíden, mint harmat, szavam . . .* (Mózes V. Arany J. után, Négyesy verst.) Ellenben: *Megunta két lábam már a követ nyomni. Megunta két kezem már a lánczot húzni . . .* (Nd., Riedl poetikájában). Annyi bizonyos, hogy a műveltek kimértebb beszédében és különösen írásukban nagyobb számmal jönnek elé az u. n. összevont szerkezetek, mint a gyermeki és a népies nyelvben; és az is bizonyos, hogy e mondatok szorosabban csatlakozó alakjukban későbbi nyelvfejlődés eredményei. Azonban azért egyszerűbb példák már a történetelőtti korban előjöhetnek, mint még lazábban összefüggő mellérendelt mondatok, és ama lelki tényezőnél fogva, ismétlem, akkor sem kellett olyan külön kitett részekkel birniok.

*) Afféle beszédre célzok, mikor pl. az egyik székely azt kérdi a másiktól: *Mit kér az ökrét, bátya?* — és a másik azt feleli pl. hogy *hatvanat* (két- vagy háromszázhatvanat, azt érteni kell a másiknak!) *igérének érte*. — Az efféle beszédet már sokszor nem értjük meg előre.

És így idevonatkozólag sem állna, hogy eredetileg olyan teljesebb mondatok járták volna helyettük s csak azután vonták volna össze ezeket is. Hisz a mellett, hogy mint meggyőződhattunk, a bővebb szerkezetet sokszor itt sem lehet elképzelni, a kétféle szerkezetnek már kezdettől fogva meg kellett lennie a maga rendeltetésének. Így egyik nem igen volna mondható eredetibbnek a másiknál, vagy akkor is a rövidebb a bővebbel szemben. És ha pl. az efféle összehasonlító szerkezetnek: *ő tőle jobban félek, mintsem atyámtól*, a legegyszerűbb kapcsolata az volna is, a mi pl. a mosquitóban található: *ő tőle jobban félek, atyámtól nem félek* (MKöt. II. 102), és ha így ebben még egyszer ki lenne is téve az ige, nem úgy kellene gondolnunk, hogy idevonatkozólag az efféle volna az eredeti szerkezet. Itt a második ige nyomatéből is állhat ott, nemcsak felesleges ismétlésből. És csakugyan pl. a mi nyelvünk történetében, régi nyelvemlékeinkben is az efféle hasonlítás a legtöbbször ilyen alakban lép föl: *ő tőle jobban félek, hogy nem atyámtól* (MKöt. II. 101.): ismétlés nélkül.

Aztán legalább a mi nyelvünk történetében, a mennyire visszamehetünk, már a H. B.-ben is: *Haragovék Isten és vetévé út ez monkás világbelé, és lön halálnék és pokolnek fészé és ménd ő nemének*. (Az elsőben az *isten*, a másodikban *fészé* nincs ismételve.) V. ö. továbbá itt is az ellenmondásos, a *hanem* kötőszós szerkezeteket, itt nyelvünkben és a latinban, és itt is abból a szempontból, hogy mint a kötőszó összetétele után indulhatni, ez a kötőszó a nevezett nyelvekben, maga tett ki egy mondatot (SIMONYI) és így a következő mondatok itt sem állottak külön kitett részekből, hanem e (formai módon szólva) «hiányos» mondatnak a tagadásához csak hozzá volt értve, a mit már az első mondat tagadott. Effélék a nép nyelvében ma is: *Mondtam, hogy menjenek el, mert ha nem* (ha nem mennek), a kántor megvirgáztatja (MKöt. III. 115), és: *Köszönd, hogy apádnak szólítottál, mert ha nem, egészen bényel-lek vala*. (NyK. 25:10.) Aztán v. ö. pl. a MKöt. II. 103. a *hagynem, hogy-nem-mint, hogysem* stb. ktszóval álló szerkezeteket, az a) alatt. Az affélékben: *hamarabb megérnek egy hazug embert, hogysem egy sánta embert* és: *valakinek kevesebb hite vagyon, hogysem az ördögnek, annak kevesebb megigazulása vagyon, hogysem az ördögnek*, az ismétlés afféle okokból, mint fent a MKöt. I. 22-ről idézett példákra jeleztem. Ellenben a latinban is csak így: *ego scirem melius respondere, quam tu*. Ezek mellett ismét a nép nyelvében (tehát az egyszerűbb emberében): *Úgy megesett rajta a szívem, hogy nagyon. Akkorát ütött rá, hogy csak nagyot*. Stb. Stb.

Így ezeknél a mondatoknál is történeti alapon sem volna rövidítés abban az értelemben, hogy tulajdonkép olyan teljesebb mondatok helyett állanának és azokból rövidítetténe meg. Csak annyiban összevontak, hogy nincs bennük ismétlés; tehát csak

nemlegesén. De így csak ilyenformán foghatni fel az efféle szerkezeteket is, s nem úgy, mint pl. az elébbi következményes mondatokra nézve Simonyi formai kifejezése alapján gondolhatnók, hogy ezekben teljesebb mellékmondatokból maradt csak annyi: hogy nagyon, hogy nagyot stb. (V. ö. MKöt. II. 139.) Tehát nem: csak annyi maradt, hanem: csak annyi van oda mondva. Illetőleg itt lelki alapon nem is rövidítést, de bővülést érzékeltethetnénk. T. i. itt az ige határozója hatóság kedvéért mellékmondatba került (v. ö. Lehr, u. o. jegyz.)

De hát hogy is képzelhető e szerkezetek fejlődése a nyelvtörténetben annál az odaérthetésnél fogva? A mellérendelt viszonyú szerkezetekre v. ö. pl. *Kis kunyhó áll az erdő közepén, Falai durva kövekből vannak rakva* — és: *Atyám szíve kész az áldozatra, csak zsebe nem bírja.* (Ugyanúgy, csak összebb ejtve!) Az alárendelt mondatoknál ugyanolyan jelenséggel, mint az előbbieknél: itt is mellérendelt mondatok, de itt sem mind külön kitett részekből állók egy mondatba kerülve. Itt legalább is három, a mennyiben a kötőszók is tulajdonképp mondatoknak vehetők, még pedig kérdő vagy kijelentő mondatoknak. V. ö. ad notam «*csodálkozom, mert nem jön.**) *csodálkozom; miért? nem jön*» (Simonyi MKöt.), pl. ezt: *békót tettem kesely lovam lábára, mért nem hallgat a gazdája szavára.* Azoknak a később kötőszóvá vált mondatoknak mondatértéke és ezzel ejtése is megváltozván, az egymás mellett állt mondatok közt, mint a mellékmondatoknál általában, hol kisebb, hol nagyobb összeejtés jöhetett létre. Ez pl. nyelvjárásaink és a köznyelv összevetése alapján is többé-kevésbé szemlélhető és elképzelhető. Pl. az összeforradás még nem történt meg egészen azokban a, hanem'-mel állt példákban. (Fennebb: *Mondtam, hogy...*) Mutathatja a vessző! Így ezeknél a szerkezeteknél is a hanghordozás szintén más lehetett kissé az idő folyamán, gyorsabb és egy részüknél abban a tekintetben is változhatott, hogy kérdőből kijelentővé vált. Aztán természetesen az az alapszerkezet létrejövén, inkább az analógia működött, s ha a szó-, illetőleg a mondatrend

*) V. ö. ide SIMONYINAK egyes kötőszókra vonatkozó példáit is és szép fejtegetéseit a MKöt. II. 16, 58 c), 59, 113, 152 és különösen a III. 231—233. l. Azután ZOLNAI Mt. buv. is: NyK. 23: 167, 168, 169. — Természetesen ezeken a helyeken az ide találó szerkezetek nem érintve külön. Aztán ha a hangsúlyozás és az ejtés érintetik is, nincsen külön jelezve, hogy ez mikép változhatott az alapszerkezetben, és így, behatóbban hogy képzelhető el az alárendelt mondatok fejlődése. Úgy hiszem, világosabban állhat előttünk ez, ha azt az ejtészváltozhatást is hangsúlyozzuk, és ha most azt a nevezetes lelki tényezőt — a melynél fogva több nyelvi jelenség lesz megoldható — odaállítjuk és azt is jelezzük, hogy az a rész, a mely a kötőszó után áll, annál az odaérthetésnél fogva ismétlés nélkül pusztán és közvetlenül odatehető volt a később kötőszóvá vált kérdő, illetőleg jelentő mondat után.

változhatott is, alapjában csak olyan ismétlésnélküli mondatokból épülhettek fel e mondataink is. És így nyelvtörténeti alapon is még csak mondatok összeállítására érthetnők az összevonást itt is.

De tovább menve helybenhagyhatni-e tudományosan az összetettség-re vonatkozó tant is ezeknél a mondatoknál is abban az alakjában, a melyben általában járja!? Mondatokból állanak-e ezek a mondatok is (mint KALMÁR I. 24.) s így mondatkapcsolatok-e, mint a hogy említi őket BURGHAEUSER is? Vagy csak inkább olyanformán szólhatni, mint pl. WILMANN: önállóbban ejtett mondatértékű egynemű tagokról (V. ö. Kern. Zur Reform 40,42 l.)?! Avagy egy újabb magyar-nyelvtanítóval, GULYÁS ISTVÁN-nal (Rendsz. nyt. 175. l.) ezeket is meg kell különböztetnünk a mellérendelt mondatoktól és valójában csak több alanyú és több állítmányú egyszerű mondatoknak kell tekintenünk; rájuk vonatkozólag is csak mondatrészekről, mellérendelt mondatrészekről szólhatunk, mint az I. csoportbelieknél pl. HALÁSZ?

E kérdésekre vonatkozólag (a melyekről már GULYÁS nyelv-tanának megjelenése előtt gondolkoztam, és érdekes, olyan forma eredményre jutottam, mint ő) a következőket. Ezek a mondatok mai nyelvérzékünk szerint ismét egységes mondatok. Ha nem is annyira, mint az I. csoportbeliek: de ezek is oly egységesek, hogy pl. a hasonló mondatokban a mellékmondat elé sokszor nem is teszünk vesszőt. Pedig az ezen csoportba tartozó mondatok is nyelvtörténeti alapon, mint láttuk, tulajdonképp önállóbb mondatokból épültek fel. Azután ha van is különbség ezek és az I. csoportbeli mondatok közt alakilag is meg árnyalat dolgában is, ezek amazokkal meglehetősen érintkeznek, és a közönségesebb nyelvérzék szerint az ezen csoportba vett mondatok még jobban hangzanak I. csoportbeli alakban. (Tanítványaim szerint ez: *az egyik északra foly, a másik délre*, jobb így: *az egyik északra, a másik délre foly*. Már pedig ez csak úgy lehetséges, ha értelem dolgában e mondatok is szorosan összetartoznak magukban. S pedig hogy ez így áll, pl. KERN nyelvérzéke is bizonyíthatja, a ki efféle mondatokban a második gondolatot az elsőhöz tartozónak és magában nem teljesnek jelzi. (Gr. d. d. Satzl.³ 32.) És valóban a mellérendeltek s köztük is az effélék, mint *Aus der Wolke quillt der Segen, strömt der Regen*, meg: *Ki sírt, ki dühöngött a lealáztatás miatt*, annyira egységesek és annyira összetartozó gondolatot foglalnak magukban, hogy részeit egymásra nézve nem is mondhatnók külön mondatoknak. De meg az effélékben: *Sírt a király, de még jobban a királyné*, a második mondat tanítványaim szerint sem állhatna meg magára. Így itt most már a BURGHAEUSER congruentiája sem számít. Tulajdonképp mondatokról is csak formálisan beszélhetni. Lelki alapon helyesen itt sem ezekről,

hanem vagy csak mondatrészekről szólhatnánk, mint GULYÁS; vagy mondasokról, a mint én szólnék. Így ezek a mondatok is csak mondasokból volnának összetettek, mint a logikában is csak ítéletekből és nem ítéletekből, és így olyan részekből, a melyek viszonylagosan még nem bevégzett egészek, mert velük külön még nem mondtuk meg azt, a mit akartunk. És így itt is, mint különben általában az összes összetett mondatoknál, még a mellérendeltek túlnyomó részénél is, csak olyanformán érzékeltethetők ezeket a részeket, mint, a hogy látom, érzékelteti az összetett mondat részeit NÉGYESY is kitünő és ritka nyelvérzékre valló verstanában. (Ismét utólag látom, és érdekes, itt épen egyezünk.)

De így tulajdonképen még formálisabb az, ha e mondatoknál, arról a mondatról, a mely a formai nyelvtan szerint, nem teljes, mintegy külön beszélünk. Lelki alapon a maguk egészében kell néznünk e mondatokat is, és mai nyelvérzéssel egyszerű mondatoknak is mondhatnók GULYÁS-sal, ha az egyszerű mondatot abban az értelemben vennők, hogy egyes és egységes mondat, és nem abban a ma divatos formai értelemben, hogy ha a mondatban két vagy több alany áll (ha csak formailag szólhatunk is úgy, mint pl. az I. csoportnál), már a mondat összetett mondat. De hát a formális érzékeltetés tekintetéből, és aztán a már látott történeti fejlődés alapján, s mert mégis önállóbbaknak érezzük azokat a részeket: mai nyelvérzéssel is mondhatjuk összetetteknek, csak hogy úgy fogjuk fel őket s ha mondatokról beszélünk, úgy érzékeltessük, mint látók. Így ezeknél már mondatrészeiről is többről szólhatni, tehát több alanyról, több állítmányról stb., és itt ezt lelki alapon is tehetjük.

★

Ha visszatekintünk a kifejtettekre, a) ezek a mondatok inkább volnának összevontaknak mondhatók, azonban csak úgy, a mint láttuk. b) Helyeselhetőbb szempontból olyan összetett mondatok, a melyeknek egyik vagy több egyszerű mondatában (ezt tulajdonképen mondas-nak érve) az az odaérthető rész nincs újból kifejezve, és így ismételve. Ennek az újabb és tán helyesebb elméletnek megfelelően már csak az eddigi igen formális érzékeltetés elkerülése céljából is új elnevezéssel kellene illetnünk e mondatokat is. És ez szükséges már csak azért is, mert az «összevont mondat», mint tapasztalhattuk, relativ fogalom, így is érthetni, úgy is. Meg aztán nem volna eléggé érzékeltető e csoportra, és mint látni fogjuk, e névvel más mondatokat is illethetnénk, és jogosabban, mint az itt szóban levőket. Körülírás nélküli elnevezést találni kissé nehéz. Az, a mit a csoport élére emlékeztető czímként írtam, érzékeltetőbb mint az összevont mondat kifejezés: de hossz-

szadalmas is és részben formai beszéd. A «hiányos», «nem teljes», «csonka» stb. kifejezések nemcsak, hogy igen formaiak, de mondatinkat nem is érzékeltetnék más, szintén efféle névvel található mondatoktól megkülönböztetve. De «mellérendelt mondatrészekkel bírók»-nak sem érzékeltethetnők GULYÁS-sal, már csak azért sem, mivel így nem volnának megkülönböztetve az I. csoportbeliektől. Így inkább úgy érzékíthetnők e mondatokat, hogy összetett mondatok, a melyeknek egyik mondatában az a közös rész nincs ismételve, hanem odaérthető a másik mondatból. Lelki alapon ráértéses vagy odaértéses összetett mondatok volnának, a melyeknél az egyik mondatból a másikba is odaérthető az a rész. (Hogy a tanításban melyik nevet vagy minő kifejezést, arról majd külön.)

A nyelvtanban vagy a mellé- és alárendelt mondatok tárgyalása közben szólhatunk róluk a «teljesek»-kel szembe állítva, vagy pedig külön fejezetben, mintegy átmenetül a stilisztikához.

ERDÉLYI LAJOS.

Soltész : scultetus, libertinus, freigelassener. A mi az erdélyi szászoknál a *grēf* és a *hān* volt, az volt a felsőmagyarországi középnémeteknél a név gyakoriságából ítélve a *schultheiss* (v. ö. KRONES, Zur Geschichte des d. volksthums im Karpathenlande 5. l.). E jogi elnevezés a középnémetektől magával az intézménnyel együtt átment a tótokhoz, a hol *šoltys*-oknak, *šultajs*-oknak gyakran az urasági és egyházközségi vagyoni kezelőit is hívták (v. ö. DOBŠINSKY, Prostonárodnie obyčaje 73.). Ez a *soltész* szó megvan a magyar nyelvben is, még családnevekben is. Eredete ez : A kfn. *schulthei3ze* gyengüléssel *schulthe3*. A magyar alak megfejtésénél ez utóbbiból kell kiindulnunk. A *schulthe3* összetett szónak az *u* hangja a középnémet dialektusokban *u* és *o* között változik (v. ö. RÜCKERT Entwurf einer system. Darstellung der schles. Ma. im Mittelalter 38 : *schultiss* ; HÖFER, Hessener Urkunden 3 : 1433 : *scholtesz* ; BUSCH in ZACHERS Z. 10 : 293 : *schoultisse* és WEINHOLD Mhd. Gramm. §. 63, 64, 71.). A Szepességen a tulajdonnév ma *Scholz*, a mi az idézett *scholthez*-re megy vissza. A magyar és a tót alak a maga *o*-jával középnémet területről, a felsőmagyarországi, valószínűen szepesi nyelvből való. Megemlítem még, hogy ugyane gyökérszóból való a latinizált *Skultetius*, *Skultéty* családnev is.

LUMTZER V. hagyatékából.

Ismeretlen nyelvemlékek

a XVI. század első feléből.

A M. N. Múzeum könyvtárának levéltári anyaga a mult év szeptemberében új beosztás alá kerülvén, ezen alkalommal a munkálatot végző tisztársam két magyar nyelvű régi iratra tett figyelmessé. Mind a kettő azonos tartalmú s a királyhoz intézett levél alakjában van szerkesztve, de rajtuk sem évszám, sem névalírás nincs, a miből korukat meg lehetne állapítanunk. Elolvasásuk után azonban rögtön azon meggyőződésre jutottam, hogy a szerencsés véletlen két olyan nyelvemléket szolgáltatott kezeim közé, a mely minden valószínűség szerint a XVI. század első feléből származik. Irásuk — a mennyiben a palaeographia segítségével megállapíthatjuk — szintén ezen század első felére vall.

Azon reményben kutattam tovább, hogy talán még több hasonló régi iratnak jöhetnek nyomára. Az 1501—1530. évi időközre terjedő kutatásom eredménye az lón, hogy még egy nyelvemléket sikerült a nagy anyagalmazból kikeresnem. Ez az 1510. évből származik s egy Boly helységbe¹⁾ (Bolba) való ismeretlennek kára bevallását tartalmazza a leleszi konvent előtt.

Ezt a három nyelvemléket akarom most röviden ismertetni.

Időrend szerint a *Leleszi bevalló levéllel* kezdem, mivel ez a másik kettőnél valamivel régibb. Ez a levél eredetileg félív alakú volt; később azonban keresztben is, hosszában is ketté metszette valamely kiméletlen kéz, s ma csak a két — újabban összeragasztott — felső darabja van meg, az alsó fele pedig hiányzik. Ennek megfelelőleg a szövegnek is csak az eleje és másik oldalán a vége látható. Írása kis folyó latin betűkből (minuscula cursiva) áll, a melyek kemény, vastag papirosra vannak vetve.

Írásbeli sajátosságaiból ki kell emelnem, hogy a magánhangzók közül csak az *e*-nek jelöli meg a hosszúságát, de csupán ezen egy szóban :

*) L. CSÁNKI D. Magyarország. tört. földrajza. I. 345. l. — E helységet már 1232-ben említik az oklevelek.

meeges (mégis). Az *ö* és *ő* hang jegye: *o* pl. *gorg, tottem* (1), *ezen* (10), *totték* (14), *ennekom* (15), *zerzok* (21) stb. A *ty* hang jele fölülpon-
tozott *t*.

A másik két nyelvemlék szintén kemény, vastag papirosra van írva, s az írásuk is ugyanolyan jellegű, mint az előbbié. Külsőjüket illetőleg az egyik hosszan vágott negyedív alakú, mindkét oldalán sűrűn teleírva, a másik ellenben alacsony félfvnyi nagyságú, s az első oldala egészen, a második pedig csak alig a feléig van beírva. Az írás mindakettőben ugyanegy kézre vall, csak hogy a kisebbikét az idő viszontagságai már egészen megsárgították, a nagyobbiké ellenben még most is elég sötét, de a közbeszúrt javítások ebben is ép olyan sárgultak, mint az előbbinek egész írása. A negyedívalakú tartalmának terjedelmét tekintve is jóval rövidebb a másikkal, s alig van benne néhány szónyi javítás; a félfv alakú azonban tartalmilag is bővebb, tele van törlésekkel és javítgatásokkal, s úgy látszik, valamivel utóbb készült, mint a kisebbik; a tartalma különben mind a kettőnek azonos.

A helyesírás mind a két nyelvemlékben ugyanaz. A hangzók hosszúságát az író rendszeren nem jelöli, csak az *ees* (és, is) szóban találjuk az *e-t* mindig megkettőztetve, s a *dee* (de) és *leen* (lén = lón) szóban egyszer, és a *reegj* (régi) szóban kétszer. Egyéb írásbeli sajátosságai pedig meg-
egyeznek az ezen korbeli más nyelvemlékek helyesírásával.

E két nyelvemlékünk kelet nélküli levélfogalmazvány, s így mindenekelőtt azt az időt kell meghatározoznunk, a mikor keletkezhettek. Erre vonatkozólag a második levél szolgál némi útmutatással, s épen ezért koruk meghatározása céljából ki kell emelnem ennek a tartalmából a következőket.

1. E levelet a királyhoz egy névtelen levélíró intézi ura nevében, a ki helyett már más nádor választatott (*loco domini nostri iam alius palatinus praefectus*, B. 15.), s panaszát azon kéréssel kezdi, hogy ne vegye el tőle ő felsége azon pört, a mely egy bizonyos herczeg jószágá miatt ő előtte kezdetett volt meg.

2. Fölemlíti aztán a levél, hogy e volt nádorispánon a hatvani gyűlésben, mely ő felsége akaratjának és parancsolatjának ellene lön, nagy törvénytenség és erőszak esett; s hogy ő békességes volt és ellen nem szegült, ezt csak a király biztonsága érdekében cselekedte.

3. A levél további részében erősen hangsúlyozva van, hogy azon egyén, a ki e volt nádorispán helyébe jött, az ő felsége akaratja ellen összehívott hatvani gyűlésben «nyilvánvaló pártolkodással és erőszakkal» választatott meg; s a levélíró itt is, meg az első levélben is tiltakozik az ellen, hogy az így választott nádor a «herczeg úr jószágáról való pert» megítélje és bármiféle nádori tisztbe magát beleártsa.

A levélnek e részleteit olvasva lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson WERBŐCZI szereplése és sorsa.

A történelemből eléggé ismeretes, hogy az 1525. év májusában a Rákoson tartott országgyűlés, miután a következő gyűlést keresztelő Sz. János napjára Hatvanba kitűzte, még ugyanazon hó 22-én eredménytelenül oszlott szét. A főnemesek s a gyermek-király gonosz tanácsadói hiába igyekeztek ezen országgyűlésnek útját vágni, a köznemesség tizen- négyezer főnyi számban a kitűzött időre Hatvanba gyülekezett, a hova díszes küldöttséggel hívták meg a királyt. Ennek tanácsosai jónak látták a fegyveres köznemességgel többé nem ellenkezni s a királylyal együtt ők is majdnem mindnyájan megjelentek a gyűlésen. A királyt a köznemesség a legnagyobb tisztelettel fogadta, de midőn július 4-én a gyűlésben tanácsosaival együtt megjelent, ezek ellen rögtön kitört a vihar, s különösen BATHORI ISTVÁN nádort a legkegyetlenebb szavakkal támadták meg, s midőn ÁRTÁNDI PÁL új nádor választására tett indítványt, az egész gyűlés helyeselte, s azt kiáltozták, hogy «BATHORI ISTVÁN menjen ki, az országban visszavonást ne tegyen; ha nem akar menni, szállásán konczoljuk föl».*) A nádor csakugyan még azon éjjel elmenekült SÁRKÁNY AMBRUS országbíróval együtt s a következő napon WERBŐCZT választották meg nádorrá, a kit aztán e méltóságában a király is megerősített.

E rövid történeti vázlatból minden kétséget kizárólag az tűnik ki, hogy azon férfiú, a ki Hatvanba «gyülekezést hirdetett», s a ki ezen «ő felsége akarátja ellen lett gyülekezetben nyilvánvaló pártolkodással» nádorrá választatott: WERBŐCZI ISTVÁN volt, s a levelet, jelen nyelvemlékünköt, a volt nádor, a sánta BATHORI ISTVÁN intézte ellene II. Lajos királyhoz, következkép e nyelvemlékünk minden- esetre a hatvani gyűlés utáni időből származik. Ezzel azonban még csak az egyik időpontot határoztuk meg, a melyen innen nyelvemlékünk nem keletkezhetett. De megállapíthatjuk a másik időpontot is.

A levél erősen panaszkodik a miatt is, hogy valami herczeg jószágáról való pörben, a mely a volt nádor előtt indíttatott meg, más (t. i. WERBŐCZI) akar ítélni, holott ennek ahhoz semmi joga nincs, mert a király és hívei között csak a nádorispán tehet törvényt, WERBŐCZI pedig nem törvény szerint, hanem «pártolkodással» lett nádorrá.

Azon pör ez, a melyről CAMPEGGIO biboros és BURGIO pápai követ jelentései szólnak az 1525—26. évekből. UJLAKI LŐRINCZ herczeg ugyanis még fiatal korában kölcsönös örökösödési szerződésre lépett SZAPOLYAI ISTVÁNNAL. Később azonban UJLAKIT a lázadása miatt jószágvesztésre ítélték s csak azon föltétel alatt kapott kegyelmet, hogy halála után birtokai a

*) A m. nemz. története. IV. 469. l.

koronára szálljanak. 1524-ben magtalanul elhalálozván, birtokait a király a leányági rész kivételével egyes kedveltjeinek ajándékozta el. De a SZAPOLYAIK is előállottak szerződés-biztosította követelésükkel, s az ügyet a kir. törvényszék 1525 tavaszán ezek javára döntötte el. A korona ügyésze azonban pörújítással élvén, 1526 februárjában WERBŐCZI nádor elnöklete alatt a törvényszék az örökösödési szerződést érvénytelennek nyilvánította s a herceg javait a koronának ítélte oda.

Kétségkívül ugyanezen pörről szól a mi jelen nyelvemlékünk is, mert a történelem ezen időből más hasonló hercegi jószágpöört egyáltalán nem említ, de egyéb körülmények is: a hatvani gyűlés s ezen az új nádor megválasztása és ennek a pörben kifogásolt szereplése, mind azt bizonyítják, hogy nyelvemlékünkben az UJLAKI herceg hagyatékának elintézéséről van szó. BÁTHORI azonban még mit sem tud azon ítéletről, a melyet ez ügyben 1526 februárjában a törvényszék WERBŐCZI elnöklete alatt meghozott, s csak annyit ír, hogy «az herceg vram jozagaról walo perth ky ew elethe kezdetheth wolth, ew fellege maffal akarna elwegezthethny». BÁTHORINAK ezen levele tehát mindenesetre 1526 februárja előtt s azon időtájt keletkezett, mikor a pör tárgyalása másod ízben az új nádor vezetése alatt kezdetét vette s így a legnagyobb valószínűség szerint az 1525. év őszéről származik.

*

Az alábbiakban e három nyelvemlékünket betűszerinti átírásban közlöm s a szokatlanabb alakokhoz és kifejezésekhez néhány magyarázó megjegyzést is csatoltam. Az átírára vonatkozólag felvilágosításul meg kell jegyeznem, hogy a szöveg közé tett pontok (. . .) a *Leleszi bevalló levélben* a levágott hiányzó részt, a *II. Lajoshoz írt levélben* pedig az elolvashatatlan helyeket jelzik, míg a gömbölyü rekeszjelbe tett részek (—) a rövidítések feloldását, a szögletes rekeszjelek között levők pedig [—] a levélirótól származó törléseket tartalmazzák. A fölül-pontos *t* (=ty) helyett a *ť* jelt használom.

1. A leleszi bevalló levél.

fen fent gorg napyan en tottem*) tvdoma(n)t¹) lelezt²) az ko(n)ventbe, hog ez el mvlzt eztendobe fent Balint nap tayan az paezenyak³) az týtztartog akarattyá val iottek vot falvmra es hazamra [hatalmaf kezzel] Bolba hatalmokval fegverok (s) kezvel, eg iobagomat el výttek, kynek neve zonoky janos, ky nekem tartozot zaz negvenket forintal es tot

*) A szó kezdő *t* betű helyén molyrágás van.

¹) bizonyágot. — ²) Leleszen. — ³) Szláv szó, pásztor-félét jelent. —

peter fyanak andrafnak dýaval. ezen⁴⁾ nem elegendven, hanem hazamra iovenek, aytomat feg(v)eref kezvel allottak,⁵⁾ maýor hazamnak⁶⁾ [ablakat letortek] közvel allottak, vdvaromrol zekeret es egebet, valamit akartak, mind azt [töttek] el výttek, ennekom karomra es bozzvlagomra, kýt en nem akartam vona az adoffagnal kyl es az hatalo(m)nal⁷⁾ kyl ket zaz forintert. Mind ezoket zepeffý espan vram akaraffabol iamborok zerzeflevel,⁸⁾ tvdný mint⁹⁾ Bekeý marton es zemertený crystof zerzeflevel zerzok meg LXXXII forintba, vg hog revýd napon¹⁰⁾ meg aggak, kýt az týztartok zepeffý espan vram akaraffa val napot hattak vona, hog ennekom ez hog nekom telleffegvel meg aggak. akort¹¹⁾ sem allak meg¹²⁾ az zerzelt, mert en kez votam fel vennem az [vtan] fölöl mondot napokon, sent gorg napýan menek lelezze¹³⁾ az vtan nemy dolgom ert, hat ot vagon czekehazý albert es ragaldý maffaf, kenalnak vala engemet az penznek nemý rezevel, az tobýt kerýk vala sent mýhal napýara, kyt en nem akarek, hadon¹⁴⁾ azert az hagot¹⁵⁾ napok mind o raytok mvltak el, de mýert¹⁶⁾ en zepeffý espan vramnak [valo] zolgalný akaroc, meeges fel vezem vala, ha mind meg aggak vala, de [az zerzelt mind o raytok] ok nem akarak meg adný, azert az zerzes mind o raytok mvlekel ez az tvdoman tetel.¹⁷⁾ sent gorg napýan, anno 1510.

2. Báthori István nádor levele II. Lajos királyhoz.

A.

Kegelmes wrwnk the felfegednek a mý wrwnk ezth izený. Emlekezthethýk ew felfege, en kegelmes wram, mýnemew hathalom¹⁾ ees therwenthelen walo nyomorwlag effek en raytham ew fel(fege): kýralý melthofaganak ees orzaganak reegý zabadfaganak ellene, mellýeth zenwetthem en az ew felfege feýenek zabadwlafaerth ees meg maradafaerth, kýerth soha nem felthethem wolna, mýkepen maft sem felthenem elethemeth ees el wezthenem, merth sok ýo atthýamfýaýwal ees barathýmal thamazthatham²⁾ wolna en ees az en igaz dolgomath, de mýn³⁾ az ew fel(fege): feýe meg maradafa alloth en elethem, welem wala azth ees, hogh mýwel az maffel⁴⁾ ees ezenn ew fel(fegehez): walv zerethethewl ees hýwfegebwl mýwelne azth, hogh ezen thýzthemben arthana magath, wartham kedýglen, hogh ezth thettemenýewel⁵⁾ ees meg mwthathna,

4) Ezzel. — 2) t. i. el. — 6) Hibásan -hoz helyett; az utána következő birtokszó kitörlése után maradt meg. — 7) Erőszak, erőhatalom. — 8) Szerződés, egyezés (pactum). — 9) Tudniillik. — 10) Rövid idő alatt. — 11) Akkor. — 12) Tarták meg. — 13) Leleszre. — 14) Hanem; tollhiba lehet. — 15) Meghatározott kitézőtt. — 16) Mert. — 17) Tanúság-tétel, bizonyság-tétel.

1) Erőszak. — 2) Támogathattam. — 3) Mindig; a második szótag a tollban maradt. — 4) Másik fél. — 5) A palócz nyelvjárásban ma is: vak-

azaz hogh ennek wthanna az en thyzthemben magath ne bochatha wolna, demaga immar lathom, hogh egyeb okaerth mýwelthewolth, ký igen nýlwan wagyon, merth mýndeben, ký azen thyzthemeth illethý, akarýa magath bochathný, ýelesben maft holoth erthem azth, hogh az herczeg wram jozagarol walo parth, ký en elethem indwlthathoth,⁶⁾ meg akarýa ithelný ees el wegezný. Mýerth⁷⁾ kedýglen mýnden therwen zerenth walo býronak mas býro elewl myndennemew therwenth igaz okall illýk magara zalloythanýa, [en kedýglen] wagh eleýben wenný, en kedýglen ennek semmýnemew okoth nem attham, kýwel ez perth, egýebekethees en elelem ew eleýben wethethne, ha igaz therwen zerenth walo býro wolna ees, de mýwel az, hogh ew fel(fege): en kegýelmes wra(m)nak, kýralý melthofag(a)nak, ees egez orzaganak therwenýeenth⁸⁾ walo zokafanak ees zabadfaganak ellen letth, nagýal⁹⁾ inkább ezth igazlag zerenth ezth nem mýwelhethý, merth ammýnth az ewangelýomban wagyon, a ký az aýthon nem megýen be, thwggýa ew fel(fege): en kegýelmes wram, kýchoda az. Azerth thýlthýa ewtheth az mý wrwnk the fel(feged): elewth ees mýnd ez wrak elewth, hogh semmýbe magath ne bochaffa,¹⁰⁾ mýnth ký a the fel(feged): kýralý melthofaganak ees egez orzagodnak therwenýenek, zabadfaganak ees regý zokafanak ellene letth.

B.

Kegýelmes wrwnk, felfeges kýral, a mý wrwnk the felfegednek mýnth alazathos zolgað hýwfeges zolgalatthýath izený, mýnth ke(gyelmes): wranak, the fel(fegednek): leweleth ees kýldewth.

Kegýelmes wrwnk erthwen ezth a mý wrwnk, hogh az herczeg wram jozagarol walo perth, ký ew elethe kezdetheth wolth, the fel(feged): maffal akarna el wegezthethný, azerth kenýereg the fel(fegednek):, hogh the fel(feged): az the kýralý melthofagod zerenth ees igazlagod zerenth, ezzel ne nýomoroythanad, hic si dixerit maiestas fua non posse secus fieri, quia loco domini nostri iam alius palatinus præfectus effet, extunc debet recitari nuntium nobis iniunctum per ista verba.

Kegýelmes wrwnk thowaba amý wrwnk the fel(fegednek): ezth izený. Emlkezhethýk ew fel(fege): en kegýelmes wram az hathwaný ghýwlekezesben, ký ew fel(fege): akaratthý(a)nak ees parancsolatthýanak ellene leen, mýnemew hathalom ees therwenthelen walo nýomorwlag effek en raytham ew fel(fege): kýralý melthofaganak ees orzagod zabadfaganak, therwenýenek ees regý zokaffanak ellen, mellýeth en zenwetthem az ew fel(fege): feýenek zabadwlaffaerth ees meg mara-

merő tétemény = v. tett. — ⁶⁾ Indittatott. — ⁷⁾ Mivel. — ⁸⁾ Törvénye szerint. — ⁹⁾ Sokkal. — ¹⁰⁾ Ne ártsa bele.

daffaerth, kyerth soha nem felhetthem wolna, mykepen maft fem felthenem el wezthenem elethemeth ees, merth enees [akoron] sok yo atthyamfyaýwal ees barathymal thamazthhatham wolna azon igaz dolgomath, dee en az ew fel(fege): feýe meg maradafaerth bekefege woltham, kyth ew fel(fege): jol thwd.

Kegelmes wrwnk nylwan wagyon az ees the fel(fege) elewth: hogh the fel(seged) kewzewth ees orzagodbelý hyweýd kewzeth nadrespannak kell therwenth thenny, az kedýglen, a ky azon thýzthembe a(r)thoththa magath, nem [therwen zerenth leth, merth ammynth az ewangelýomba wagyon, walaky az aython nem megýen be, azth ew fel(fege): en kegýelmes wram thwggýa kyhoda] orzagodnak therwenye zerenth walo zokaf zerenth leth, merth az ew fel(fege): akarathya ellen leth ghýwlekezethben nylwan walo partholkodaffal¹⁾ walo hathalommal leth, [merth ew neký ez zokasa] jol leheth kegýelmes wram egýeb [okaerth] okall wetthewala fel az en wraymath ees atthyamfyaýth, az nemefsegnek yo rezeth, hogh walamellýewnknek thýzthýth kywannya. Thahath otthan ghýwlekezeth hyrdeth, ezth kedýglen mynemew zyn alath zoktha legýen, azth ew maga thwggýa nylwaban, demaga ezth e hathwaný ghýwlekezeth az en wraymath ees atthyamfyaýth, ez nemefsegnek egh rezeth ewel wethe wolth fel, hogh otth thenne wyonna az magyarok nemefse(ge)th?); ezthees montha otth nylwan, hogh abol az ghýwlekezethbawl ez orzagnak jawa jwene, hogh nem lenne thowaba zykeg egh haz jobagyw(n)kath ees meg ronwnk [ez] ees ezen felewl hazwnkath ees ezewthel bellenewk meg, azerth amy wrwnk thýlthya ewtheth the fel(fege): elewth ees mynd az wrak elewth, hogh femmybe magath bele ne bochaffa, mynth ky [nadrefpan ky] a the kyraly melthofagodnak ees [ez] egez orzagodnak regy zabadfaganak therweny(en)ek ees zokasanak ellene leth.

Thowaba kedýg kenýereg az my wrwnk the fel(fege)nek): hogh az the kyraly melthofagod zerenth, ees orzagodnak regy zabadfaga zerenth, kynek meg tharthafara felfege tharthozyk mynthewl kysfeb nemesember gyermekenek ees ez orzagba, zabadoycha meg the fel(fege): ewtheth ees az ew reegy yo nemzethfegeth, ky az orzagnak sok hallalokall ees werewk hwllafawal ez orzagnak ne legh felfeges wrwnk a kyral, hogh mondhaffak azth jewendebe the fel(fege)nek): a woth a kyral, ky ideyebe az magyarý parazth jobaghfagnak [ely] rendýnek feye ees eleý, ez nemes thýzth, az nadrefpanfag meg romloth, ne mennyen ew ees az ew koporsoyaba ezzel, hogh ew edeýeben therthenth ez nemes thýzthnek romlassa, merth az my wrwnk semmynek okoth nem adoth.

BARTHA JÓZSEF.

¹⁾ Pártoskodással. — ²⁾ Újjá.

A magyar tagadó.

A tagadó használatának kutatása közben nyelvünknek néhány sajátosságára akadtam, a melyeket meg nem állapítani és nyelvtanosaink figyelmébe nem ajánlani mulasztás volna. Ilyenek a kétszeres és többszörös tagadó használata az egyszerűnek értelmében, az igekötők elválasztása és kitérése a tagadó elől, az egyszavú *nincs* (*sincs*) sajátosságai s még egyebek.

Tapasztalataimat közvetlenül az élő és az írott nyelvből merítettem. S ha nem is bírnának az eredetiség értékével, mégis figyelemre méltók lesznek jövőndő nyelvtanosaink előtt: észre fogják venni ismétlését más jelesebb kutatók hasonló eredményének, a melyet bizonyára értékesebbé tesznek az utánzást kizáró tapasztalataim.

A tagadást, mely egyaránt vonatkozik cselekvésre, szenvedésre úgy mint tulajdonságra, a magyar a *nem* határozó s ennek rokonai segítségével fejezi ki. A *-talan* képző pedig csak tulajdonságneveket képez főnevekből. Míg *nem* egyszerű tagadása az állításnak, a képző (*-talan*) a tulajdonság hiányát jelöli, mely azon fölül tagadott is lehet: *nem* magtalan, *nem* korlátlan, *nem* szintelen.

Nem legközelebbi rokona *sem* egy előző tagadáshoz csatol egy mást; *nincs* a *van* értelmének tagadása, a melyhez *sincs* egy másikat csatol. Tiltólag használatos *ne* és a tiltást tetéző *se*.

A *sem* előtagú határozatlan és általános*) névmások (*senki, sehol, soha* stb.) szereplését a mondatban alább alkalmilag fogjuk tárgyalni.

SIMONYI alapvető munkáiban (A magyar kötőszók, A magyar határozókról és kötőszókról. Egygyel azonban túmentünk rajta: hozzá vettük a *nincs* (*sincs*) tagadó igét, mely természetesen sem a kötők, sem a határozók közt e jeles munkákban helyet nem találhatott, ép oly kevésbé, mint jelen értekezésemben a kétszeres tagadásnál hasonlóan számba vett *senki* (*semmi*). Esetleges eltérésekre SIMONYI műveitől külön fogunk a maga helyén figyelmeztetni.

A) *Nem* tagadó használata.

Nem, mint minden határozó, első sorban az állítmányt illeti, de nem idegenkedik a többi mondatrészeztől sem, a minők az alany, a tárgy, a ragviszonyos vagy névutós név s a határozó szó. Kutatni fogjuk

*) L. SZINNYEI, Rendsz. m. nyelvtan⁵ 56.

helyi viszonyát a mondatrészekkel szemben, hatását más mondatrészekre és jelentését.

I. *Nem* helyi viszonya az állítmányhoz.

E határozó a legszorosabb közelségbe lép az állítmánynyal és közvetlenül előtte foglal helyet. A tagadott állítmány lehet ige, lehet névszó; mind a kettőt megelőzi e tagadó. De minthogy az igének összetett ideje két részből (szóból) áll, a név-állítmány pedig (pl. a multban) igét vesz segítségül, a tagadónak az állítmány előtti helye is e szerint változik. Tekinteni fogjuk tehát a tagadó helyét az igeállítmány előtt, másodsor a névállítmány előtt.

1) *Nem* az igeállítmány előtt. — A tagadó *nem* az ige minden egyszerű ideje elé helyezkedik. Pl. Én itt *nem* látok (*n. láték, n. láttam, n. látnék*) más embert, csak téged.

Az összetett idő részei közül a személyragos elé helyezkedik a *nem* (*ne*), pl. *Nem* fogok (*fogsz, fogunk stb.*) elmenni, látni *nem* fogod (*foglak*), *nem* hallotta volt (*volna*). — Az alanyi ragozásbeli 3. szem. *fog* raghiányos alakjával is maga mellé veszi a tagadót, pl. *Nem* fog jönni.

Összetett időben az ige név elé tenni a *nem*-et tiszta nyelvérzéknek nem felel meg, így: *Nem* látni, csak hallani fogom. Mert az ellentét eléggé ki van fejezve, így is: *Nem* fogom látni, csak hallani, vagy: *Látni* *nem* fogom, csak hallani. — A tagadónak igenév elé helyezése nem népies, csak magyarázó vagy szónokló ember szájában vált szokássá. L. alább is.

Az összetett idők mintájára fogadják az igeneves igék, azaz mindig a személyragos állítmányi igék a *nem* határozót maguk elé, a minők

1. a mozgó igék: megy, jó, indul, jár, rohan, siet (*sétálni, enni stb.*)

2. az óhajtók; akar, óhajt, tetszik, kíván, vágy, remél, szeret, fél, szégyel;

3. az erőt kifejtők: győ, erőtet, bír, mer, enged, hagy;

4. az érzékelők és nyilatkozók: hall, lát, talál, tanít, tanul, tud, vél, felel, tilt;

5. az időt módosítók: kezd, fog, szokott;

6. a személytelen igék: kell, lehet, illik, szabad.

Eltérő az igenév tagadása, ha az igenév *nem* az állítmány kiegészítője, hanem ama név pótlása, melyre ez az állítmány hat. L. alább.

A személytelen igék ragtalanok ugyan, de épen e ragtalanossággal lépnek fel az e. 3. személyben mint személytelenek.

A személytelenek szerint viszonyul *nem*-hez a névállítmányos mondat, melyben az igenév az alany. Pl. Kár *nem* beszélned.

Az önálló igenév más igétől függetlenül rendelkezik a tagadóval: *Nem* tudni, hova lett. *Nem* látni itt senkit.

2) *Nem* a névállítmány előtt. — Ilyennek kínálkozik legelőször a melléknév, pl. *Nem* kedves neki minden ajándék. *Nem* bizonyos, milyen lesz az időjárás. *Nem* szabad meghalnod.

Az állítmányi melléknév helyett állhat más név is; így:

a) főnév, pl. Mária földi leány, *nem* angyal. Réz ez a pénz, *nem* arany. Ez *nem* férjem;

b) melléknévi igenév, pl. Az ő kora már nem viruló. Kabátom még nem kopott. Akaratom nem változandó;

c) névmás, pl. Ez nem olyan. Leányod már nem a tied;

d) számnév, pl. kétszer kettő nem öt.

Az állítmányi néven mit sem változtat, ha az általános ige (*van*) jelen időbeli első v. második személye v. valamely más ideje járul a névhez. De változtat a tagadó *nem* helyén, a mennyiben a név előtti helyet elhagyja és az ige elé járul. Pl. ez az ember boldog, tagadva: Ez az ember nem boldog, más időben v. más személyben: Ez az ember boldog nem volt, n. lesz b. Én boldog n. vagyok, valék, voltam, leszek, lehetek stb). Ez nem volt jó tréfa. — Rossz volna: Ez az ember volt nem boldog, vagy: Ez az ember nem boldog volt. Hallani ugyan: Ez nem jó tréfa volt, e helyett: Ez nem volt jó tréfa. De az ige itt is, mint a melléknévi állítmánynál, a tagadót magának követeli. Csak ha a tagadó a név előtt névbeli ellentétet követel, állhat meg a módosult *van* állítmány fellépése ellenére a név előtt a tagadó. Pl. Toldi György Miklósnak nem öcsese volt, hanem bátyja. Nem is madár dalolása volt ez, hanem szívök dobogása. PERÓFI-nél egyszer így is: Hm, biz a nem tréfa volna.

3) A tagadós név általában. — Az állítmány akár ige, akár név volt, tagadva mindig tevőleges állítást rejt. Ha azt hallom pl. valakiről, hogy nem eszik: ellentétül hozzá képzem a jól lakást; ha azt, hogy nem ül: ellentétül a járást vagy a fekvést; ha nem énekel: a beszélést vagy a hallgatást. Nem szükséges, hogy ezekkel az igebeli tagadásokkal ellentétül egy kizárólagos más igét képzeljek; mert ha nem eszik, lehet, hogy jól lakott, de lehet, hogy iszik; ha nem ül, lehet, hogy jár, fekszik, de lehet, hogy áll; ha nem énekel, lehet, hogy beszél vagy hallgat, de lehet, hogy bög. Ellenben ha névleg fejezem ki a tagadást, annak rendesen egy ellentéte van: ha nem fehér, hát fekete; ha nem jó, hát rossz; ha nem kicsi, hát nagy; ha nem hideg, hát meleg; s így vagyunk még sok névvel, mint: egészséges beteg, szomorú víg, ép csonka stb. A tagadott ige nem sürgeti az állító értelmét vagy, ha igen, ennek több tevőleges értelméből válogathatunk. A nevek tagadva az ellentétet csaknem követelik; ha az alma nem jó, hát rossz; ha a fiu nem szorgalmas, akkor rest; ha az apa nem egészséges, akkor beteg; ha teste nem ép, akkor csonka stb. És ha a tagadott nevet akár ragtalanul (mint alanyt) akár ragozva (mint tárgyat vagy sajátlan határozót) találjuk, ellentétes értelmét vagy mindjárt kiteszszük (ha nem, csak) vagy az ő kizárólagosának hozzá értésére kényszerülünk.

Mint a névvel, úgy állunk a valódi határozószókkal: Nem ma, hanem holnap (v. tegnap); nem most, hanem a jövőben (v. a múltban); nem itt, hanem ott, nem így, hanem úgy. A tagadott ige ellentéte korlátlan, a névé kizárólagos; a tagadott igéé tetszőleges, a névé követelt.

a) A tagadós névszó (főnév, melléknév, névmás) ragtalanul (mint alany) és ragosan (vagy névutósan). Pl. Nem boszu űzi őt, hanem szerelem. Nem te vagy az, ki nekem halált hoz. Te hagytál el, nem én téged. Nem az az, a mit én kívántam. Csak multadat illeti s nem a elent e vád. Nem anyától lettél, rózsafán termettél. Te nem

magadnak születél, de a hazának. Elbúcsuzánk nem szóval, szemekkel. Nem abban keresi a boldogságot. Nem a szív fölött uralodik a mester, hanem az ész fölött. Az után, nem az előtt voltam én nálatok.

b) A személyragos névragok és névutók. Pl. Nem nekünk készült ez. Nem velünk harczoltak ők, hanem ellenünk. Nem előtéd állt ő, hanem utánad.

c) A tagados jelző: Nem rút szemében könnyek fakadtak. Szót fogadott a kis bíró, bár nem nagy örömmel. Szél támadt, még pedig nem gyöngé. Szerencséjével nem törődő férfi volt ő. Nem múltó babérokat szerzett. Meg nem ijedt hangon ily módon felelt. Keress nem veszendő kincseket.

d) A tagadó határozó: Nem úgy verik a cigányt. Nem mindig pap sajtja. Atyám nem messze lakik. Lett eső nem soká. Itt lesz ő is nem sokára. Itt voltak ők nem rég. Nem régiben tolongva járt itt a nép. Nem igen sokáig hivatták magukat. Gazd' uram nem a legszebben bánt velem. Az út nem nagyon mulatságos. Ő nem ekképen cselekedett velünk. A rendelet nem most jelent meg. Halált nem ismerve élnek boldogságnak. Tekintetem nem lelve gátot, mérföldekre szállt. Nem hallván jól a szót, közelebb mentem hozzá.

Az igenévben pusztá nevet és nem az állítmány kiegészítőjét (l. elébb I, 1) alatti) nézve látjuk el tagadóval, mint az ellentétes nevet. Nem inni, hanem mulatni jövünk ide. A gyűlésben sokan nem szólni, csak hallgatni jelennek meg.

4) A kicsinyítés (litotes). — Viszonylagos melléznevek előtt: mint nagy, kicsi, rég, hosszú, rövid; különösen számjelentők előtt, mint minden, sok, kevés, egy; s határozók előtt, mint: igen, nagyon, sokszor, ritkán, egyszer áll nem kicsinyítő (litotes) értelemben: A szép lány nem minden bokorban terem. Nem sok katona, állja ki ezt a bajt. Nem egyszer tanácsolta neked a mérséklelet. Ők nem igen szeretik egymást.

II. *Nem* viszonya az igekötős állítmányhoz.

Az igekötő kitér a tagadó vagy tiltó elől és elváltan igéjétől vagy megelőzi, vagy követi.

1. Előtétes igekötő: A fűzér át nem érné szerelmemet. El nem veszett élete. Föl nem tápázkodhatott. A házból ki nem eresztette. Ajkait le nem pecsétli a csodálkozás. A farkastól meg nem ijedt.

2. Utántétes igekötő: Te nem hagyta el őt. Ezt nem felejtí el. Nem kelt föl titeket a szózat. Nem érdemelted meg a dicséretet.

Az igekötőre nagyobb nyomaték esik, ha előtétben áll, mint ha utántétben. L. SIMONYI M. nyelvt. 183. l.

A tagadó *nem* az igekötőt nemcsak írásbelileg választja el igéjétől, hanem az ige elől ki is téríti, hogy magának csináljon ott helyet. Már régi nyelvemlékekben: Soha valamely lelkest meg nem sértés. Leleket meg nem ölhet. Ehr. c. 146. Nem érzük fel elménkkal. P. P. bibl. Ki ezeket teszi, el nem vész. Keszth. c. 23.

A tagadó *nem* tehát háromféle változást mível az igekötős igében :

1. elválasztja az igekötőt az igéjétől, 2. az elválasztott igekötőt előtétbe, 3. utántétbe helyezi. A költőknél azonban így is : Nem megmondta,

Angyal Bandi? (PET.) Nem kitalálna-e azokból valamit az ember. (JÓKAI.) Nem kiment belőle, benn szorult a pára. (ARANY.) Az igekötő csökönössége a *nem*-mel szemben nem terjedt; és ha költőink mint különösséget el nem sajátítanak, mint nyelvelenest kárhoztatnunk kellene.

A valódi igekötő elválását *nem*-mel követik a sajátlan igekötők, mint észre (vesz), a gyon (üt), abban (hagy), bele (köt), neki (megy). Mint a valódiak, úgy állanak ezek is hol előtétben, hol utántétben.

A kérdő *mi* és ragos alakjai (*miért, mikor*), valamint *hol, (hová, honnan)* és *hogya* szintén makacsul ragaszkodnak az állítmány közelségéhez; de a tagadó elől mindig kitérnek: Mi történt meg ebből? tagadva: Mi nem történt meg ebből? Mit vitt el a tolvaj? tagadva: Mit nem vitt el a tolvaj? Ó mért maradt el a többtől? tagadva: Ó mért nem maradt el a többtől? — De a költő (PERŐFI) így is: Miért el nem hagyá kínos helyét? Ó szív, ha kővé válni nem tudsz, miért meg nem hasadsz? Mért élek még? mért meg nem halok?

III. A tagadó hatása más mondatrészekre.

A határozatlan valaki és minden vala-összetételű névmás meg határozó kizárja a tagadást. E határozatlanok tagadó mondatokban a tagadáshoz simulnak, tagadás szint öltenek összhangzásba jutnak a tagadós állítmánnyal, így: senki, semmi, sehol stb. Ebből a következő szabály támadt: A tagadós állítmánynak az alanya is tagadós, tárgy a és egyéb névviszonyítása; hasonlóan tagadós ennek térbeli, időbeli és módbeli határozója, ha eme ragos v. ragtalan név v. határozószó határozatlan. Ennélfogva a tagadós állítmány alanyaként nem a határozatlan valaki v. valami, sem a határozatlan valahol, valaha v. valahogy szerepel, hanem senki, semmi, sehol (sehonnan, sehová), soha és sehogy. Pl. Engem nem lát senki. Ó nem mondott semmit. Ó nem járt sehol. Atyám nem küldött sehová. Ők nem érkeznek sehonnan. Én nem láttam soha.

Hogy e névmások és határozók a tagadós mondatokban a határozatlanoknak felelnek meg, erről könnyen meggyőződünk, ha e tagadó mondatokkal az állító mondatokat állítjuk szembe. Pl. ennek a tagadós mondatnak: Engem nem lát senki, az állítólagosa: Engem lát valaki, és nem: Engem lát mindenki. Hogy nem ez utóbbi, hanem az előbbi a tagadósnak ellenmása, az kiderül, ha mondatunknak (Engem nem lát senki) kérdéses alakját vetjük fel, mely csak ez lehet: Lát-e engem valaki? Mert erre: Lát-e engem mindenki? a tagadó válasz ez is lehetne: Engem nem lát mindenki, míg ennek: Lát-e engem valaki? tagadó válasza csak ez lehet: Engem nem lát senki. Így vagyunk a többi határozatlanságokkal is, mint: Mondott-e valamit? Ó nem mondott semmit. Járt-e valahol? Ó nem járt sehol. Atyám küldött-e valahová? A. n. k. sehová. Erkeznek-e valahonnan? Ők n. é. sehonnan. Láttad-e valaha? Én nem láttam soha.

A németben keiner ellentéte jeder. Vö. HEYSE A. d. Spr. I. 639. Nem így a magyarban. ZOLNAI (Nyelveml. 105. 82) téved, midőn azt hiszi, hogy pl. semmi a tagadós mondatban ennek felel meg: minden. Helyesen csak ennek: valami, l. u. o. 106, 112.

1. Kéttagadó egyszerű állítmánnyal. — Az így szerkesztett tagadós mondatokból meggyőződünk arról is, hogy a tagadói hatás-

ból a magyar mondatnak két tagadója támad: nem — senki, nem — semmi, nem — sehol (sehová, sehonnan), nem — soha, nem — sehogy, melyek az adott alakban az állítmányt közre fogják olyképen, hogy a tagadás állítmány eléje kerül a tagadás névmásoknak és határozóknak. Tehát: Engem nem lát senki. Ő nem mondott semmit. Ő nem járt sehol. Atyám nem küldött sehová. Ők nem érkeznek sehonnan. Én nem láttam soha.

A németben s a latinban e kettős tagadás lehetetlen. Pl. németül *Er glaubt nicht an Nichts*, am. *Er glaubt an Etwas*; latinul *Neque meam mentem non domum saepe revocat uxor*, am. *Meam mentem domum saepe revocat uxor*. De lehetséges a kettős tagadás a görögben: *Ὁὐκ εἶπον οὐδένα* és *Ὁὐκ εἶδον οὐδένα*. A görög kettős tagadás a magyartól abban különbözik, hogy a görög egy tagadóval is mondhatja: *Ὁὐδένα εἶπεν* és *Ὁὐδένα εἶδον*; a magyar csak a kettőssel, így: Nem mondott semmit és: Nem láttam senkit. L. még SIMONYI MKöt. I. 70.

A németben *kein*, *niemand*, *niemals* (nie), *nirgend* mellett még egy tagadás (nicht) nem állhat. L. HEYSE i. h. I. 640. 2. j. — A latinban lehetséges az ilyen kettős tagadás: *Gallos tanta clade reppulerunt, ut nunquam postea nec pars nec universi tale genus pugnæ temptaverint*. Ezt azonban egy tagadóval LIVIUS (VII.) a tisztább nyelvű latin korszakban így írhatta volna: *ut nec pars nec universi usquam tale g. p. t.*

A magyar kétszeres tagadó használata nem azt jelenti, hogy két tagadó bárminő alakban kétszerezhető legyen. A kétszerezés szoros szabályok alá esik, *quos ultra citraque nequit consistere rectum*. Kettős tagadásnak csak olyan egységes mondatokat vehetünk, a melyekben a tagadott (nem v. sem) állítmány viszonyulásai is tagadósak (*senki, semmi, sehol, soha, sehogy*). Csak az ilyen szerkezetű mondatról mondhatjuk, hogy értelme nem változik és hogy tagadó marad. Ide nem számíthatjuk egymástól függő két mondatnak a két tagadását *hogy-gyal*, így: Nem hiszem, hogy könnyei nem omlanának. Nem lehet, hogy én még ne szeressem. Ide nem számítjuk továbbá az igeneves mondatok két tagadóját, mint: Nem illik nem nevetni a nevetőkkel. Nem lehet nem utálni a bűnt. Nem jó nem szeretni barátait. Nem kár nem olvasni a rossz könyvet. Nem szabad nem felelni a szülők kérdésére.

Az említett függőségekben (*hogy-gyal* v. *igenevvel*) félreértés kikerülése végett a viszonyulások is csak az eredeti határozatlanok s nem a tagadósak, pl. így: Nem hiszem, hogy könnyei nem omlanának valakinek (nem: senkinek). Nem lehet, hogy én valakit még ne szeressem. Nem illik nem nevetni együtt valakivel, a ki szintén nevet. Nem kár, nem olvasni valamit, a minék tartalma ártalmas. Nem szabad nem felelni valahá a szülők kérdésére. De PÁZMÁNY így is: Nem akarom, hogy én tölem értse senki (NvK. 15: 232).

Senki és semmi főnévi használatához, melyben ezek a második tagadót képezik, számít ugyanezeknek melléknévi használata, mint: És nem találja semmi módot. Tovább nem tett semmi kifogást. Ő ezt nem vette semmi bajnak. A boldogság senki mástól nem kell. Érték hozzá mint senki más.

A jelző semmi képesíti az alanyi főnevet állítmány nélküli szereplésre: *Semmi baj!* Németül: *Dass thut Nichts*, *Es ist dass kein Uebel*.

Szerencséd, hogy sokan voltatok; válasz: Sem mi szerencse; hisz egyedül legyúrtam mindnyáját. Vö. alább Nincs alatt.

A jelzői sem mi főnév nélkül is ellehet mint állítmány, pl. Disznóforró idő! no semmi; legalább ki ott kinn dolgozik, nem hűti meg magát.

2. Két tagadó igekötős állítmánnyal. — A nem-es állítmányú mondatban az a szórend, hogy az állítmányt a határozatlan tagadók követik. Hogy azonban e kettős tagadás fennállhasson, az igekötőnek közbe kell lépnie a határozatlan tagadók és a nem közé. Ezért ha a tagadott állítmány igekötős, a nevezett névmások és határozók meg is előzhetik a tagadott állítmányt, így: Senkit meg nem öltem. Semmitet el nem loptam. Sehonnan ki nem kergettek. Sehová be nem eresztettél. Semmikép el nem bocsátlak. Soha meg nem tudta ezt.

A közben álló igekötő helyett más közömbös szó is közbe vetheti magát a két tagadó közé, így: Senki fia nem parancsol nekem. Semmi baj nem történt. Sehol ennyi nép nem járt, mint itt. Rám soha jó szemet nem vetett.

Ha a tagadott állítmány e közben követelt szó nélkül vagy igekötő nélkül következik, a nem-et sem váltja fel. L. alább Sem alatt.

Kivételesen a közben álló szó v. igekötő nélkül is mondja pl. PETŐFI: Senkit nem gyűlölök, senkit nem szeretek. Ha senki nem lesz is, leszesz te majd velem. Semmi nem maradt utána. És neki semmi nem alacsony. Kebled értem soha nem hevül. Közöttünk még soha nem ünnepeltetett. Szébbet sehol nem láttam.

A tagadós névmások és határozók a tagadós állítmány mellett tömegesen is felléphetnek. Nem láthatna engem soha senki józanan. Nem hallott erről senki soha sehol semmit. Soha seholsenki még nem látta.

IV. Egyedüli nem.

Egyedüli nem-ről mi csak az állítmánytól elhagyott nem értelmében beszélhetünk; ez esetben a német külön szóval (nein) rendelkezik. Nagyobbára össze is esnek e ne in használatának esetei a magyaréival. Bonyolódottabbá teszi a mi egyedüli nem-ünk eseteit épen a hangbeli különbség hiánya, mely miatt a színleges esetekről is be kell számolnunk.

Ugyanis a nem egyedülisége színleges, ha a mondat kihagyásos (elliptikus). T. i.

a) hiányzik a nem mellől az igeállítmány, melyet kiegészíthetünk egy megelőző mondat állítmányával, pl. Hol találám azt, ha nálad nem. Mindent el tudnék beszélni, csak az ő akkori kedvét nem;

b) vagylagos esetekben gyakori e kihagyás, mint: Vagy elmész hozzá, vagy nem, mind a két esetben pórul jársz. Ha akarod, ha nem, én feleségül veszek. Mi okért tette ezt, mi okért nem, arról feleljen ő. Bemehetek-e vagy nem, majd elvállik.

Ezekon kívül egyedüli e határozó nem:

1. feleletekben:

a) másnak a kérdésére, pl. Szerelmem- s kezemért pártom közé állasz? Nem, szólt Wesselényi. Ha sírba tesznek, éhezünk-e? nem gyermekek.

b) másnak a követelésére v. kérésére, pl. Végeztess ki, asszonyom!

Nem, nem a vérpadra, kiált fel az asszony. Egy falat kenyeret adjatok ! Nem ! koplaljatok, mond a fősvény.

A követelés v. kérés rejtett is lehet, pl. ebben : Egy falat kenyeret kér a koldus ; nem, felelt a fősvény. A király erőnek erejével rajt volt, hogy ő is elmegy s a többiekkel harczol ; Nem, kegyelmes király, csak maradj te hátra, szolt Kukoricza Jancsi.

2. *All nem* egyedül :

Önkiigazításképen elmékedésekben, p. Mily lárma riasztja az egyház nyugalma? mennydörgés? vagy kásának forrása fazékban? Nem ! ott ember hortyog. Elért a mindenség végére tán? nem, a mindenség közepére. Isten hozzád ! vagy nem, mondok valamit ; ne búcsúzzunk még el.

Ettől különbözik az erdélyies *vagy nem*, melynek ellentéte *vagy igen*. Német utánzás. *Vö. oder nein (ja) és aber nein (ja)*.

V. *Nem* párosulásai.

Ezek számosak, nagyobb részt a kötőszók rovatába valók, melyeket alább betűsorban fogunk felsorolni. Ezeknek rendszeres tárgyalását l. SIMONYI MKöt. III.

1. *Csaknem*, pl. Ez a válasz csak nem egyenlő a tagadással. Csaknem mind itt voltak nálam. Régi használatról l. NySz.

2. *Ha nem* : Ha nem akarod ezt, vedd azt. Ha nem nyelsz kősziklát, mi majd téged nyelünk. Gégém még meggyúl, ha rá boresó nem hull. Ha senki nem lesz is, leszesz te majd velem.

3. *Hanem* : Jó, hogy nem állt János, ha nem ült a széken. Az nem volt csárda, ha nem zsványok tanyája. Én nemcsak szerettem őt, ha nem imádtam is. Pirult, de nem, mivelhogy fájt neki, ha nem mert szégyenlő magát. Ha nem most már elég ! hallja-e kend, anyjuk. No ha nem hisz ugyan volt is mit látnia.

4. A kérdőkkel párosuló *nem* felkiáltásokban : Hová nem hordozád őt ! Hány év nem kelle nagy gyümölcsnek, a míg megérik ! Mennyit nem akart felelni a beszédre az aggastyán ! És ki tudja, még mit össze nem beszélt ! Voltam . . . mi nem voltam, mivé nem levék !

5. *Míg nem*, pl. Nagy erőködéssel addig függött rajta, míg nem a felhő a tengerparthoz ére. Küzködtek, míg el nem merültenek. Lärmázott, míg végig nem kefélttem.

6. *Nem ám*, pl. Bámuló szemei oda tapadtanak, de nem ám a patak csillámló habjára.

7. *Nem csak* (ha nem előtt, l. ezt) : Nem csak a nap hirdette a vést, az egész természet elhagyta a régi kerékvágást. Az ember nem csak polgár, egyszersmind ember is.

8. *Nemde*, pl. Szivem műhelyének örök árendása te, nemde vársz epekedve rám. Mondd, ki óva? nemde mellem.

9. *Nem igen*, pl. Nem igen kívánta meg ezt az ebédet. Nem igen sokáig hívták magukat.

10. *Nem is*, pl. Nem is csoda biz az. Tetejüket János nem is látta. Ha le nem mosta is a foltot. Nem is igen gondolt a zsvány tanyára.

11. *Nem különben*, pl. De az öreg szó nélkül is átállatott szándékán, nem különben a ki ott állt másfelől, a kis lány.

12. *Nem pedig*, pl. Legyen keresztény, nem pedig pogány.

13. *Nem úgy* (így), pl. Az óriás király azt nem úgy mondotta. Nem

úgy akartam én. Nem úgy, jó bátya; úgy nem alkuszunk. Nem így volt, nem így néha napján.

A többi párosulások közül még csak egyre figyelmeztetünk, erre: rég nem. A tagadó hozzájárulása rég-hez, ennek kétféle értelmétől függ. Rég az ige cselekvésének időfolyamatát jelentheti, am. rég óta, régi idő óta; s ez esetben a tagadót megveti: Rég veri már a magyart a teremtő, vagy így is: Rég már, hogy veri a magyart a teremtő. Másodszor rég a cselekvésben pillanatnyi jelentésű, egy időpont; s ekkor használjuk ezt: rég nem. Pl. Rég (v. Rég, hogy) nem láttam a királyt Budapesten, és: Rég néztem ezt a kirakatot. Rég nem hallok magyar zenét, és: Rég gyönyörködöm a magyar zenében. (A kicsinyítő nem rég-et l. elébb I, 4) alatt.) — Azért mondhatja valaki a fentebbi példánk helyett: Rég láttam a magyar királyt. De ez esetben azt értjük rajta, hogy: A multban egy bizonyos időn át (rég óta) láttam a magyar királyt.

B) Sem tagadó használata.

I. A toldó sem.

Sem eredeti jelentése és nem. pl. Immár vénséggel megfogyatkoztam, sem vagyok kész házasságnak. Bécs. c. 2.

Ebből fejlődött a sem mai értelme: is nem (neque). Nevezzük ezt toldó sem nek.

Sem egy megelőző tagadott névhez vagy határozóhoz csatol egy másikat.

Ettől különbözően áll nem is (l. elébb Nem alatt V, 10), melylyel egy második állítmányt fűzünk tagadólag egy elébbihez, a mely állító is lehetett, pl. Ő ma itt járt, de nem is nézett rám.

1. Az egyszerű sem helye. — A sem helye, mint a nem-é, az állítmány előtt a toldott név után van, pl. Ő sem értette. Maga sem emlékszik rá. Az erdőben sem énekel már a madár. Tegnap sem érkezett levél.

Ha sem nem egy névre, hanem kettőre vonatkozik, t. i. az alanyra s egy ragosra vagy névutósra, akkor a sem-et az alany elé s a viszonyított név után helyezzük, pl. Ezt sem ő csinálta. Ennek sem ők az okai.

2. Többszörös tagadó. — Az 1. alatti mondatokban az állítmány elhagyhatja helyét és nem-mel a mondat élére vándorolhat, pl. Nem értette ő sem. Nem emlékszik rá maga sem. Nem énekel már az erdőben sem a madár. Nem érkezett tegnap sem levél.

A nem-es mondatokban szereplő határozatlan névmások és határozók sem mellett is fellépnek és így a kétszeres tagadáshoz (l. elébb) harmadik járul értelmi változás nélkül, pl. Nem értette senki sem. Nem emlékszik ő sem mire sem. Nem kimél a halál senkit sem. Nem látok hajlékot sehol sem.

E három tagadó közül az utolsó (sem) hiányozhatik is, pl. Nem értette senki. Nem emlékszik ő sem mire. Nem kimél a halál senkit. Nem látok hajlékot sehol.

E három tagadó közül az első (nem) hiányozhatik, ha a vele kapcsolatos állítmányt a sem mögé helyezzük, pl. Senki sem értette. Sem mire sem emlékszik ő, stb.

A harmadik tagadó (sem) hozzájárulása a tagadók tömeges fellépését feleslegesen szaporíthatja, pl. Nem látta soha sehol senki sem.

A kétszeres vagy többszörös tagadású mondatokhoz nem sorolható az oly igeneves mondat, melyben az igenévnek a mondat állítmányától külön tagadója van, pl. Társaságban senkihez sem szólni nem illendő dolog. Nem legjobb-e soh' sem élni?

3. Igeköötős elválasztó *sem*. — Az igeköötőre, a valódira úgy mint a sajátlanra (I. II. alatt) a *sem* is elválasztólag hat és azt hol előtétbe, hol utántétbe helyezi, pl. El sem feledte. Meg sem látta. A hajót oly igen megköté, hogy csak meg sem indíthatá. Tih. c. 344. Miből teremté isten a szívet, hogy annyi bútól sem hasad meg? Észre sem vettek.

4. A feltételes mondat főmondatát kezdő *sem*.

A feltételes mondat mint a főmondat határozója igénybe veszi követőleg a toldó *sem*-et, pl. Ha itt maradsz, sem mondom meg. Ha megkelletendik halmom, sem tagadlak meg. (Müncsh. c. 64). Ha nem használ, sem törődöm rajta (Mikes: T. lev. 38).

II. Az osztó *sem*.

1. Név előtt. — *Sem* értelme osztó, ha két vagy több név előtt ismétlődik (Németül: *weder — noch*). E mellett a *nem*-mel tagadott állítmány nélkülözhetetlen, akár megelőzi, akár követi az osztó *sem* (Vö. SIMONYI M.Köt. 74). Pl.

a) Sem apja, sem anyja nem él. Sem apjára, sem anyjára nem gondol. Sem ide, sem oda nem néz. Sem té, sem tova nem mene (Érdy c. 339 b.)

b) Nem ragyogott itt az égens sem nap, sem csillag. És hogy ha nem volna sem egyik, sem másik, itt vannak kardjaink. Nem vétettek ők sem a törvénynek, sem tinektek. Nem leszek boldog sem ezen, sem a más világon.

Az osztó *sem* az a) és b) alatti példákban legalább kétszer áll, de állhat többször is, pl. Nem ügyel sem a pénzre, sem a ruhára, sem a könyvekre. Sem ruhái, sem könyvei, sem füzetei nem rendesek.

Többszörös *sem* állhat továbbá, ha *nem* toldó értelmet (*sem*) ölt. pl. «Meg sem nézte sem az anyját, sem az apját.

2. Ige előtt. — *Sem* osztó értelemben igét csak igeköötöst kapcsolhat (vö. SIMONYI M.Köt. 1: 74) pl. El sem olvasta, meg sem nézte.

Igeköötő nélküli ígéhez az osztó *sem* még egy *nem*-et követel, pl. Sem nem sír, sem nem nevet. Se nem dicsérem, se nem feddem (Tarn. Jó él. 125). Jancsinak sem szíve nem vert sebesebben e szókra, sem nem lett halványabb színben.

Az első *sem* szópárból a *sem* elmaradhat, pl. Nem sír, sem nem nevet. Mindezekkel ki nem nyílik még a mennyeknek országa, se nem jutnak örök nyugalomra (Fal. 57).

A második szópárból hiányzott régen a *nem*, pl. Soha nem vétkezött, sem volt szűkös érzékenység szerént (Corn. C. 23). Ki nélkül soha senki jól nem élhet, de sem üdvözölhet (Érdy C. 24). Nem hoztának olyan fákat, sem láttanak olyanokat (Kár. B. I. 314).

A puszta *sem* ma csak névállítmány előtt tűrhető, pl. Pénzem nem volt sok, sem kevés. Nem leszen magtalan, sem módó (Horv. c. 68). Ide sorolható az ilyen feltételes mondat is: Ha apámra nem dült, unokámra sem dül.

Mind a két szópárból hiányzott hajdan a *nem* az igeállítmány előtt, pl. Sem irsz, sem izensz (Lev. T. II. 18). Sem szólhat, sem járhat

(Mon. T. M. E. IV. 88). — Egyszer PETŐFI-nél is: A reménység sem gyógyít, sem öl. JÓKAI-nál is: Ott a delej sem vonz, sem taszít (Fekete gyém. 1878. 2: 76). A lelkész sem énekel, sem iszik (Az ar. emb. 1892. 2: 8. Vö. SIMONYI M.Köt. 64 és 67). Továbbá ebben az ismeretes szólásban: Se szól, se beszél.

Ellenben főnévi igeneveket az osztó *sem* igekötő nélkül is párosíthat, pl. Nem akartam sem enni, sem inni.

III. A fosztó sem.

1. Egyszerű tagadás. — Név tagadását jelenti *sem* a név mögött fosztó értelemben (latinul: ne... quidem, németül: nicht einmal). Míg elébb a toldó *sem* egy megelőző tagadás után, az osztó *sem* társas tagadásban lépett fel: a fosztó *sem* viszonytalanul nyomósítja az előtte álló mondatrészt, pl. Ma kenyeret sem árulnak. Hozzája sem nyúlok. A földindulás sem ingathatta volna meg. Három szekér sem bírná el. Híre sem volt többé az egykori zajnak.

A fosztó *sem*-et külön megjelöli a tagadós név jelzője: egy vagy egyetlen-egy, pl. Egy könnyecseppet sem hullatott. Egyetlen-egy fillért sem adok érte.

Külön jelöli meg továbbá a fosztó *sem*-et a még szó, pl. Még csak nyomukra sem akadhaték.

Igét ily értelemben csak igekötőt jelölhet a *sem*, pl. Föl sem kelt a nap, s már talpon voltunk. Észre sem veszi a bajt.

Ellenben a főnévi igenév igekötő nélkül is maga mellé fogadhatja a fosztó *sem*-et, pl. Aludni sem ment mások közelébe. Szólnod sem kell; minek? És ha az ige az igenév elé kerül, ezt *nem*-mel tesszük, pl. Nem ment aludni sem mások közelébe. Nem kell szólnod sem az úgról. Ébren nem meri sejtetni sem, hogy őt imádja.

2. Többszörös tagadás. — Követő általános tagadókkal kétszeresedik a tagadás, pl. Eszébe sem jut senkinek. — Ugyan e tagadókkal háromszorosodik a tagadók száma, pl. El sem fogad senkitől semmit; — sőt négyszeresedik, pl. El sem fogadott soha senkitől semmit.

IV. Sem = nem.

Sem elébbi (toldó, osztó, fosztó) értelemait vesztve egyszerű *nem* értelmében is található, mint: Legkisebbet sem fog ez ártani neked. Ez a szegény vidék egyebet se terem, medvehúst meg fűgét. Van azért jó keresetem, jobb se kell. Vö. SIMONYI M.Köt. 1: 65.

Sem az egyszerű *nem* értelmében állandó e párosulásokban: senki sem, semmi sem, sehol sem stb.

Hasonlóan az egyszerű *nem* értelmével bír *sem* a vagylagos kérdésekben, pl. Tud-e németül, vagy sem? Hogy ért Vesselényi, hogy sem táborába? Kérjek-e ebédet vagy se? Használ-e vagy sem, a kérdések kérdése ez. — E kérdésben: Úgy van-e vagy sem, ez a *sem* tulajdonképen *nincs* helyett áll; teljesen: Úgy van-e vagy nincs úgy? — Ezért lehet a vagylagos kérdés *nem*-mel is: Élek, nem élek, szinte nem tudom. Mit szóltok, mit nem szóltok, semmi gondom.

C) *Nincs, nincsen* használata.

I. *Nincs* egyszerű tagadásban.

Nincs, nincsen a mondatban főnévi alanyt tagad, pl. Büvös háló az, melyből nincs menekvés.

Ha *semmi* az alany jelzője, a mondat *nincs* nélkül is ellehet, pl. Ahhoz neki semmi köze. Az életnek itt semmi nyoma. Oh, felelt a lányka, nekem semmi bajom.

II. *Nincs* a kettős tagadásban.

Megelőző tagadott határozóhoz a *nincs* et toldó *sem* segítségével kapcsoljuk, mely a toldott határozót követi, pl. Nincs nyugtom itt sem.

Ha *nincs* alanya vagy határozója sokszoros, az ismételt név vagy határozó elé az osztó *sem* jó, pl. Most sem kedvem, se alkalmatosságom nincsen (Poenit. 14). Az fazekasok bástyája rossz, sem ajtaja sem vasa nincsen (Köl. Tört. 402).

Az osztó *sem*-ek mellől némelykor elmarad a *nincs*, pl. Sem éjem, sem nappalom, egyre csak gondolkodom. Sem szeretóm, sem pénzem, csak bánatom. Az enyém volt a pihentető éj, most sem éjem többé, sem napom. Se füle, se farka. Se pénz, se posztó. Se hossza, se vége. Se íze, se bűze.

III. *Nincs* többszörös tagadásban.

Nincs névbeli viszonyításai és határozói is tagadósak, ha általánosak, pl. Ma fölkelni nincsen kedve senkinek. Örömének nincsen semmi híja. Nincs senkinek semmi baja. Nincs sehol sem a régi rozsdá. Ott nincs soha semmi panasz. Ők nincsenek sehogy sem megelégedve. Nincsen rászorulva senki istápjára.

Ha a *nincs* követi az általános tagadókat, akkor helyette *sincs* használatos (L. alább *Sincs* alatt).

Ellenben *sincs* helyett *nincs* áll, ha e közé és a megelőző tagadósok közé bármely szó helyezkedik, pl. Sehol a világon nincs annyi pénz. Senki fiával nincs annyi bajom.

D) *Sincs, sincsen* használata.

E tagadás állítmány úgy viszonylik a *nincs*-hez, mint a *sem* a *nem*-hez.

Mint hogy a «sem van» értelmével egyenlő, a *sincs* ige a *sem* értelmét is feltünteti, és jelenti:

1. Toldó értelemben, a mit a német «ist auch nicht», pl. A sopánkodásnak úgy sincs sikere.

2. Osztó értelemben, mint a német weder — noch, pl. Elkártyázta mindenét: ma pénze sincs, kenyerere sincs.

3. Fosztó értelemben, mint a német nicht einmal, pl. Elkártyázta mindenét, s ma annyija sincs, a min kenyeret vegyen. Tündérországból csak híre sincs a télnek.

Sincs is ugyanazon általános névmásokat és határozókat követeli, a melyeket a *sem*, pl. Senki sincs velem jobb barátságban, mint bátyád. A kulcs sehol sincs. Ő a te tanulásoddal sehogy sincs megelégedve.

Helye e tagadás névmásoknak és határozóknak a *sincs* állítmány előtt van. De ha az állítmány mögé kerülnek, *sincs* helyett *nincs* áll, pl. Nincs velem jobb barátságban senki, mint bátyád. Nincs a kulcs sehol stb.

Ellenben, ha más határozóval párosul, megtarthatja *sincs* az ő alakját e tagadás névmások és határozók előtt is, pl. Még sincs soha pénze. Ma sincs sehol egy falevél. A kertekben sincs semmi gyümölcs.

E) *Ne* tiltó használata.

A tiltás eszközlésére szánt *ne* kiválóan az igére, a tiltás másik elemére, van utalva. Míg a *nem*-et a kihagyásos eseteken kívül igétlenül láttuk a beszédben szerepelni, a *ne* csak az igeállítmánnyal egyesülten vagy mint ennek a része gyakorolhat befolyást a mondat többi részeire. Az ige tehát bár különböző időben, de módra folytonosan e kötőszó befolyása alatt áll.

Valamint a fölszólítást a fölszólító móddal, úgy fejezzük ki a tiltást is *ne*-vel és a fölszólító móddal.

I. *Ne* igeviszonya.

1. Tiltó értelménél fogva a *ne* igét a fölszólító jelen időben követeli, és pedig bármely személyében; egyes első személyében csak *hogy*-gyal párosultan (*hogya ne*), pl. *Ne lopj, ne adjunk, ne mondd, ne gyűlöljétek.*

Található még az első személy független kérdésben, pl. *Ne zárjam be az ajtót? Ne hívjam vissza? Kimondjam-e vagy ne mondjam, a mit gondolok?*

2. *Ne* a föltételes jelennel vagy multtal a kétkező kérdés vagy állítás kifejezésére, pl. *Az asszony-e látta a férfiak lelkébe? Ne látta, mennyire hatott szépsége? De miért ne egyesülhetnének mi? Nehezen hiszem, hogy ideje ne lenne elkezdeni. Nem érte Borbálát még az a gyalázat, hogy a kamrában ne sürgött-forgott volna, midőn piros orrát a hajnal föltolta.*

Megtoldva vajha- vagy csak-kal *nem*-óhajtás kifejezésére szolgál, pl. *Csak tégedet ne ismernélek! Csak ezt ne láttam volna! Vajha ne szeretnél engemet! Csak soha ne is néztem volna rája! —* *Petőfi-nél egyszer a fölszólító multtal is: Hogy ha nem sajnálnám az úti költséget, ebb' a nyomba visszakergetnék téged, olvasnád levelem ott Pest városába', ne irtam légyen azt ilyen szörnyen hijába.*

3. *Ne* az ige kötőre elválasztólag hat, mint *nem* és *sem*, s azt hol előtétbe, hol utántétbe helyezi, pl. *At ne lépd e küszöböt, és Ne lépd át e küszöböt. Föl ne gerjeszd mérgem, és Ne gerjeszd föl mérgem. Ki ne bocsásd őt, és Ne bocsásd ki őt.*

Mínt hogy a tiltás súlya a mondatban mindig az első szóra esik, ez pedig *ne* szokott lenni, a *ne*-t megelőző ige-kötő a mondat súlyából megköveteli a maga részét, s ezért az előtétes ige-kötővel ejtett tiltás erőteljesebb mint az utántétessel, pl. *Ne térj ki, és Ki ne térj* (Vö. SIMONYI M. Köt. 55.)

II. *Ne* névviszonya.

1. Ellentétes fő- és igenevek tiltójakép a *ne* nevek előtt áll, pl. *Ne alamizsnát, üdvösséget adj! Légy férfi s ne hitvány, gyöngébáb! Ne izgatni, hanem békíteni menjetek!*

2. A tagadó névmásokat és határozókat, melyeket a *nem*-es és *sem*-es mondatokban két- és többszörös tagadással találtunk, a tiltó mondatokban is alkalmazzuk, még pedig a tiltó állítmány után, pl. *Ne zavarja semmi sem a beteg álmát. Ne halljak felőled semmi rosszat sem. Ne találjon hibát sehol sem.*

Az imitt fölsorolt és ezekhez hasonló példákról tudnunk kell, hogy a) a harmadik tagadó (*sem*) elmaradhat, pl. *Ne zavarja semmi a beteg álmát stb.*

b) a harmadik tagadó *se* alakban is előfordulhat, pl. Ne halljak felőled semmi rosszat *se*.

c) ha a tiltót megelőzik a tagadó névmások és határozók, az nem lehet *ne*, hanem *se*, pl. A beteg álmát semmi *se* zavarja. Hibát sehol *se* találjon.

Találunk azonban *se* helyett *ne*-t is ép úgy, mint *sem* helyett *nem*-met, pl. PETŐFI-nél: Semmit *ne* halljak és semmit *ne* lássak onnét. Könnyre fakadni senki *ne* lássa. Hajdan is: Ma semmit *ne* kételkedjél.

3. A tagadók halmazása a tiltó mondatokban is lehetséges, pl. Ne beszéljen rólad soha senki semmi rosszat. Ne adja szivét soha senki másnak.

III. *Ne* párosulásai.

1. A tiltó *hogy ne* a nyilvánító igék után, pl. Mondtam, hogy *ne* hazudjék.

A kettős tagadású mondatokban követő állítmánynyal *ne* helyett *se*-vel, pl. Azt mondta, hogy erről senkinek *se* beszéljek.

2. A következtető *hogy ne* föltételes jelennel vagy multtal, pl. Nem olyan nehéz, hogy *el ne* lehetne bírni.

3. A célzatos *hogy ne*, pl. Előre tehát, hogy ez alkalom *el ne* sikoljék. Megragadtam kezét, hogy *el ne* tűnjék tőlem.

A célzatos *hogy ne*, megfordítva is: *nehogy*, pl. Alunni sem ment-mások közelébe, *nehogy* kimondja álmában, *ne* hogy megsemmisüljön, ha napfényre jön.

4. A felkiáltó *hogyme*, pl. *Hogyme* volnék én halovány! *Hogyme* bámult volna! *Hogy ne* örült volna!

5. A felkiáltó *miért ne*, pl. Gondolt minden tarka-barkát, és *miért ne* gondolt volna! E virágot szűzi pirulással én szivemre tűzi, s *miért ne* tűzné!

Ugyanezek ige nélkül is, pl. Iluska is sírva fakadt bútól halmán, *hogy ne*! Be rossz kedvben vagyunk! felelt neki János, *hogy ne*, mikor ez az út olyan posványos. Majd biz itt minden sehonnait befogadni; hát *hogy is ne*! Le is hányt magáról dolmányt, nyakravalót; *hogy ne*, az istenért! De ha kívánjátok megteszem; *miért ne*; Biz isten, az leszek, apád; *miért ne*! Belőle e helyen csárdát építenek; az istenházából csárda, és *miért ne*!

6. *Ne csak*, pl. *Ne csak* istenben bízunk, mint bízánk.

7. *Ne is*, pl. A ki *nem* dolgozik, *ne is* egyék. *Ne is* sejtthessék, *hogy mit* akarok. Holtig sírjon, ríjon, mást *ne is* tehessen.

8. *Netalán (tán)*, a feltételes *ha* után, pl. *Ha ne* talán elveszett a tied, itt az enyém. *Ha ne* talán *tán* arcodat a búnak könnye fűröszte.

F) *Se* tiltó használata.

Se párja a *ne* tiltónak, s ez kényszerített már *ne* alatt czélozni a *se* használatára. De vannak oly sajátságai is, melyek miatt a *se*-t külön kell szóvá tennünk.

Értelmileg a *sem* toldó, osztó és fosztó nemeihez csatlakozik, pl. Ez titkot mind halálig *se* mondjad senkinek (Érdy C. 339). De *nem*, mi vigadtunk minden időben; így hát szomorú a búcsu *se* légyen. De azért dúl a vihar tovább minden félre vert harang daczára; így, barátom, te

se hajts ama jajveszéklő emberek szavára. Ha te nem szeretsz, az isten se szeressen.

Se az igekötőt elválasztva előtétbe helyezi, pl. Föl se vegye kárát gazd' uram. Még se mond a társaidnak. El se vidd innen.

Az igekötő nélküli ige elé az osztó *se ne* áll, a hány állítmány, ugyanannyiszor ismételve, pl. Se ne dicsérd, se ne szidd. Se ne könnyen mindent hinni, se ne hirtelen valamit megszeretni (Fal. U. E. 444).

E tiltó szópárból elmaradhat az első *se*, pl. Ne dicsérd, se ne szidd. Ne itélj kevésből könnyen, se ne légy gyanus (Horv. C. 267).

Régeinte nemcsak az egyik szópárból, hanem mind a kettőből hiányozhatott a *ne*, pl. Vigyázzanak, hogy el ne essenek, se higgyenek az eretnekségnek (Debr. C. 128). Senki borát ne költse, se tékozzolj (K. Csepr. 1626. D. 8). Se légy teljesen másé, se más a tiéd (Fal. U. E. 494).

Az egyedüli *se* ma csak ismételt nevek előtt járja. Ne esküdjeteK se mennyre, se földre. Ne hajolj jobbra, se balra.

A tagadó általános névmások és határozók a tiltó *se*-t megelőzik, pl. Sem mit se adjatok a háládatlannak. So h' se búsulj.

VERESS IGNÁCZ.

Háztűznézni. A szólások eredetének felkutatásánál a legszélesebb körű nyelvi és összehasonlító néprajzi vizsgálat szükséges. Ilyen nyelvi adatokat akarok ezúttal a *háztűznézni* szólásra nyújtani, a nélkül, hogy bármiféle következtetést mernék ez adatokból vonni. CzF. szerint a «háztűznézni» annyi mint «a vőlegény házához menni s annak gazdasági állapotát szemügyre venni». De nem csak a menyasszony mehet háztűznézőbe, hanem sokkal inkább használjuk e kifejezést a vőlegényről. Maga a szólásmód részint a megfelelő szokással is kapcsolatban megvan a hazai tótságnál és a morva csehségnél. Az adatok ezek: 1. tót: *obzeranie ohniska*. E kifejezés megvan Hontban, Gömörben és Breznóbánya vidékén (Slovenské Pohľady 15 : 528); 2. morva-cseh: *obhlédati ohnišče*; ezt a kifejezést a morva csehség akkor használja, mikor a vőlegény megnézi jövődöbelije gazdaságát s meggyőződik arról, hogy menyasszonya ért is a gazdasághoz (v. ö. Bartoš F. Morarská svatka). Azt hiszem, a magyar szólások kutatójának ezt a két adatot is tekintetbe kell vennie, ha elfogulatlanul akar itélni s nem tesz majd úgy mint Ipolyi Mythológiájában, a ki kifejezésünket rómainak jelentette ki. M. J.

A Halotti Beszéd szerzője és kora.

A ki valamely kelt nélkül maradt középkori irodalmi emlék korát és keletkezésének körülményeit akarja megállapítani, annak okvetlenül figyelembe kell vennie az időnként változó helyesírási sajátságokat is. Az eddigi kutatók nem szívesen, vagy csak utolsó esetben nyultak az így kínálkozó fogódzók után. Ez nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy a hangzók jelölésének zürzavarában csak az a türelmes Polonius bír valamely rendszert fölfedezni, a ki szem előtt tudja tartani, hogy egyidejűleg igen eltérően ír a hagyományokhoz ragaszkodó öreg és az újabb befolyások alatt álló fiatal, a külföldön iskolázott, királyi kancellárián alkalmazott világi pap és a hazai monostorok czelláiban másoló barát, vagy a vidéki hiteles helyek notáriusa; a ki szem előtt tudja tartani továbbá azt is, hogy a másolat nem mindig egyforma, mert van szolgai utánzat és újító átírás, van tökéletes átírás és olyan félbeli is, mely az érthetlenné vált szókat, hangjelzéseket átveszi, vagy pedig a fölismerhetlenségig eltorzítja. A régi oklevelek hivatalos átírói, mivel a latin szöveg magyar személyneveinek és helyneveinek minden újabb esetben jogi jelentősége volt, az egykorú helyesírást tőlük telhető pontossággal alkalmazták. A könyvmásoló viszont a dolog könnyebb végét fogta s a betüzött szöveg értelmével nem törődött sokat. Középkori krónikáinkban a nevek írásmódja azért változik annyiszor, mert azok, akik időnként kibővítették, vagy több szövegből összerótták, mindig elfelejtették az átvett régi szöveg ódonosságait fölfrissíteni. A mit pedig a tudós szerzők és a léha compilerok elmulasztottak, azt ugyan a szegény másoló, kit a szöveg értelme helyett inkább csak a betűk szépsége és sokasága érdekelt, nem pótolta soha.

Ha nem csalódom, a középkori magyar helyesírásnak eddigelé az ANONYMUS-irodalomban volt a legkényesebb szerepe. A titokzatos kútfő egyetlen kódexe az 1203 körül készült eredetinek csak késői, XIII. századvégi vagy XIV. századeleji másolata ugyan, de mint ilyen annyira hű, hogy a benne előforduló nevek jellemzetes írásmódjából bátran lehet a szerző korára is következtetést vonnunk. Ezt a szempontot először

KATONA ISTVÁN fedezte fel, midőn a *Sunad* (Csunád, Csanád) név jelzéséből azt következtette, hogy a szerzőnek már csak azért is IV. BÉLA kora előtt kellett élnie, mivel az idézett név a XII. század végétől fogva állandóan *Cenad*, *Canad* és *Chenad* alakban fordul elő. Hogy ANONYMUS a *cs* mássalhangzót egyebütt is *s*-sel jelzi, később CORNIDES mutatta ki; de a jelenség korhatározó erejét még az iménti sikerült példa daczára sem tudta észrevenni. A hetvenes évek végén MÁTYÁS FLÓRIÁN szintén ebben az irányban kutatott s a mássalhangzók jelöléséből ő is azt olvasta ki, hogy a szerző csakis III. BÉLA (+ 1196.) jegyzője lehetett. E fejtegetései azonban kiadatlanok maradtak, sőt MARCZALI HENRIK közbejött támadása miatt az ANONYMUS-kiadás kitünő függelékében sem hagytak nyomot. Pedig az ellenfél kifogása ezuttal épen nem elriasztó, mert a garamszentbenedeki apátság 1075-iki alapító-leveléből idézett *Csernigrad* súlylallyal egyáltalán nem bír; ez a hangjelzés ugyanis nem az elveszett eredeti szövegből, hanem egy másodkézből vett és 1217-iki átíratnak hazudott XIII. századi hamisítványból származik. Ebben pedig nem is *Csernigrad*, hanem *cernigradenses* olvasható. Tévesen felhozott példa az is, hogy az 1358-ban irt Bécsi Képes Krónika GÉZA vezér nevét *Geicha*-nak, a királyét pedig *Geisa*-nak írja. Téves pedig azért, mert a királyról szóló rész közelkorú, vagy legalább is SZENT LÁSZLÓ király kanonizációja előtti, míg a vezér korát tárgyaló rész jóval későbbi keletű.

A hálátlannak ismert tárgyat MÁTYÁS FLÓRIÁN könyvének megjelenésével egyidejűleg NAGY GÉZA karoita újból fel és kimutatta, hogy az 1200—1235 közt keletkezett oklevelekben *Sunad* neve *s*-sel 1-szer, *ch*-vel 37-szer, *Zobolsué* *s*-sel 2-szer, *ch*-vel 11-szer, *Bulsué* *s*-sel 11-szer, *ch*-vel 14-szer fordul elő. Később az arány még jobban megváltozik, mert 1235 után *Szabolcs* nevét még 39-szer, *Csákét* pedig 80-szor találta meg, és csak 5 esetben volt a *ch* helyén más betű. Ma a sok index és újabb oklevéltár még inkább megkönnyebíti az eligazodást; de a belőlük kivonható tanulság ezután sem fogja tetemesen megváltoztatni a fenti arányszámokat. Sőt a többi nevek helyesírásának megfigyelésével sem bizonyíthatunk mást, mint azt, hogy az *s*-es jelzés a XIII. század első évtizedében rohamosan kiszorul és hogy helyét az a szintén régi *ch*-s változat foglalja el, mely az előző század második felében egy erőtlen társával, a *c*-s változattal még eredménytelenül versenyzett vele.

Igy tehát a helyesírás terén beállott változás is világosan azt bizonyítja, hogy ANONYMUS, a ki Konstantinápoly 1204-ben történt bevételéről és a vele kapcsolatos változásokról már semmit sem tudott, krónikájában a vele egykorú öregebb írástudók módjára még azt a helyesírást alkalmazta, a melyet nálunk az előző század második felében lehetett utoljára zavartalanul elsajátítani.

Ha most ugyanebből a szempontból a közelkorú Halotti Beszédet is vizsgálat alá fogjuk, mit találunk? Azt, hogy benne ép a *cs* mássalhangzó jelzésénél van feltűnő ingadozás. Először *gimilicitul* és *gimilce* olvasható, nyomban utána *gimils*, *gimilstul*, *gimilsben*, *gimilsnec*, ezek után pedig *bulsassa*, *bulsassa* és *keassatuc* következik. Ezek közül egyik sem szerepel nála önálló betű gyanánt. A *c* az előforduló esetben a mai jelzésére (*timnucebelevl*), máskor ismét a szó végén és a szó közepén előforduló *k* jelzésére szolgál. A szó elején csak egyszer (*cuzicun*) fordul elő, máskor mindig *k* helyettesíti. Az *s* a kódex latin helyesírásától eltérőleg egyedül a magyar *s*-nek lett állandó jegye. *Sz*-et csak egyszer jelent (*milostben*) *s* ekkor is a *t*-vel való latinos ligatura idézte elő. Hasonlóképp az *sc*-nek három esetben (*achscin*, *scine*, *scegin*) szintén *sz* jelentése van. Végül megemlítjük, hogy az *sz* hangnak még két jegye van: az *sz* és a *z*, mely utóbbival egyébként a *z* hang is állandóan jelöltetik.

Ennek a sajátságos zavarnak igen érdekes jelentősége van, mert belőle világosan megtudható, hogy a kódex írója a magyar szöveg egyetlen lapján kétségbeesetten kísérletezett. Ez pedig, a másolatok természetét ismerve, egész határozottsággal azt jelenti, hogy a tudós könyvkészítő ezúttal nem másolt, hanem eredetét fogalmazott. Lefordította azt a bőbeszédű latin oratiót, mely nyomban a magyar szöveg után következik *s* a melyet eddig a tömör magyar beszéd paraphrasisának szoktak tekinteni. A Halotti Beszéd tehát nem volt kézzől-kézre adott régi minta, hanem egy új individuális mű, a latin norma magyar észjárásra valló szűkszavú átdolgozása.

E föltevésnek van más egyéb meggyőző bizonyítéka is. Az első, ha nem is a legerősebb, lehet mindjárt az a körülmény, hogy abban a másik XIII. századi magyar missaléban, melyet FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ Németujvárott fölfedezett, szintén vannak latin, még pedig magyar vonatkozású latin oratiók, de nincs magyar szöveg. Sokkal fontosabb bizonyíték ennél az, hogy a Halotti Beszédben a másolásnak legcsekélyebb nyoma sem maradt. Mert ha volna, akkor ez fölöslegessé tette volna a nehéz utánjárással és fejtöréssel járó kísérletezést. A másoló egyszerűen leírta volna, a mit a mintában talált, és akkor mi most nem olyan helyesírási sajátságokat fejtegetnénk, a melyeknek minden íze a XIII. század első évtizedére vall, hanem régebbieket. Ha a beszéd csak egy emberöltővel készült volna korábban, akkor benne ANONYMUS helyesírása hagyott volna nyomot, és akkor a *cs* hangot mindig *s*, az *sz* hangot pedig állandóan *z* jelölné. Elavulásra a szolgálai vagy szerényebb tehetségű másoló sohasem szokott tekintettel lenni. Ezért maradt meg ANONYMUS ódon helyesírása egy száz évvel későbbi kéziratban, s ezért van

annyi archaismusuk a többi krónikák késői keletű kódexeinek is. Sőt a pannonhalmi könyvtár XIII. századi Liber Ruberében az látható, hogy a tömeges oklevélmásolásnál néha még a régi oklevelek palaeographiai sajátosságai is megmaradtak.

A kísérletezés valódi jelentőségénél maradvá, okvetlenül figyelembe kell vennünk, hogy (mondjuk ezután így) a szerző a *cs* hang jelölésére egyetlen esetben sem alkalmazta a sikerrel hódító *ch* jegyet. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a konyhalatinság ez idegenszerű kettős betűjét a magyar kemény *h* hang jelzésére akarta felhasználni. Mivel a legtöbb esetben tényleg *ch* jegyet alkalmaz (*chomaw*, *chollat*, *mulchotia* stb.), tudósaink sokáig azt hitték s részben még ma is hiszik, hogy itt egy kiveszett régi χ hanggal van dolgunk.*) Pedig egyáltalán nincs, mert a szerző itt ismét csak a helyesírással kísérletezett. Hogy a XII. századi gyakorlattal be nem érte. annak tulajdonítható, mert e században a párisi egyetem francziás hangjelzése ép a *h* betű helyesírási értékét zavarta meg. Jellemző példákat erre ismét a közelkorú ANONYMUS nyújt. Nála ugyanis 1203-ban még *anelare*, *ermelinas*, *habundantes*, *habundabat*, *Hoto*, *hismahelite*, *Hung* és *Hunguari* olvasható *anelare*, *hermelinas*, *abundantes*, *abundabat*, *Oto*, *ismaelite*, *Ung* és *Unguari* helyett. A támadható bajok ellensúlyozására szolgált aztán a *ch* jegy, melyet leginkább ott alkalmaztak, a hol a hangok egybefolyásától lehetett tartani (*nichi*, *nichil*, *nichilominus*, etc.). Mivel a magyar *h* hangtani értéke szintén veszélyeztetve lett volna, a figyelmes szerző ugyancsak azt a kisegítő *ch* jegyet volt kénytelen segítségül hívni, a mely az adott körülmények közt annyira keménynek tetszett, hogy vele a *turchucat*, *zumtuchel* és *iochtotnia k-ját* is jelezni lehetett. Ennek a törekvésnek pedig korhatározó értéke van. Mert elképzelhető-e ilyen gyökeresen újító kísérlet akkor, midőn ezt a jegyet a magyar *cs* hangzó jelölésére a II. ANDRÁS- és IV. BÉLA-kori helyesírás már végleg lefoglalta? Bizonyára nem. Erre csakis olyan író vállalkozhatott, a ki a betűvetés szeszélyesen változó szabályaival a XII. század végén ismerkedett meg, tudását pedig a XIII. század elején, vagyis akkor érvényesítette, midőn a *cs* régi jelzése már megingott, újabb jelzésére nézve pedig még nem történt végleges megállapodás.

Ha ez a megfigyelés igaz, akkor a kódexben lévő néhány chronologiai adatnak is mellette kell bizonyítani. Ezekről az adatokról FEJÉR-PATAKY LÁSZLÓ és BÉKESI EMIL értekezett behatóan. Az első tudós kutató abból, hogy a kódex király-lajstroma az utolsó helyen említett II. And-

*) E felfogás ellen JANCSÓ BENEDEK emelt szót a Középkorai Szemle 1882. évf. 40—50. l.

rást hat éves, azaz 1210-iki, uralkodónak mondja, egyik ifjúkori értekezésében hajlandó azt következtetni, hogy «a Halotti Beszédnek sem lehetett az 1210. év előtt kelnie». ¹⁾ A másik tudós viszont abból, hogy az említett bejegyzés tőzsomszédságában olvasható egy másik, mely a deáki egyház 1228-iki fölszenteléséről mint egykoru eseményről tesz említést, azt következteti, hogy a romjaiból fölépített egyház birtokában lévő kódex «nem sokkal 1228 előtt iratott». ²⁾

A két nagyfontosságú adatnak tényleg korhatározó értéke van, csakhogy egészen más értelemben. Az idézett kutatók ugyanis nem vették tekintetbe, illetve nem jól figyelték meg azt, hogy a két adat a kódex írójától, vagy a későbbi tulajdonosoktól származik-e. Pedig a pontos vizsgálat bárkit meggyőzhet arról, hogy a gyűjtéletes kötet törzsöke, a nagy missale s a benne foglalt Halotti Beszéd, továbbá a kérdéses királylajstrom és a deáki egyházra vonatkozó terjedelmes adat három, egymástól élesen megkülönböztethető kézírásra vall. Azon a lapon, a melyen a háromféle kézírás együtt szemlélhető, az alapszöveget a missale írója szolgáltatta. E lap tudniillik abból a nagyobbik husvétmutató táblából való, a mely 1151-el kezdve minden évet felsorol 1300-ig, de a septuagesima vasárnapok vörös festékkel írt első rovata csak 1183-tól 1297-ig, a husvétok második rovata pedig ugyancsak 1183-tól 1282-ig tünteti fel az ünnepnapokat. Elül tehát az első lap nagy részét elfoglaló két rovat eredetileg üresen hagyatott. A második szélesebb rovatba jegyezte aztán valaki bele a királylajstromot, melynek II. András uralkodására vonatkozó állítása pontosan megjelöli az utólagos bejegyzés keltét, vagyis az 1210-ik évet. Annak a második bejegyzőnek, a ki 1228-ban a deáki egyház fölszentelését akarta megörökíteni, a szűkebbik első rovat állott rendelkezésére. Mivel ugyancsak ő volt az, a ki a deákiival szomszédos Sukarpozsonyi várjobbágy halálát s feleségének 1241-iki elfogatását is följegyezte, azt kell következtetnünk, hogy a második bejegyző deáki pap volt s hogy a kódex hosszabb ideig volt a deáki egyház tulajdona. Hogy mikor kerülhetett ide, nem állapítható meg; de az 1210-iki első bejegyzésből világosan látjuk, hogy ez időtájt már nem a kódex-író tulajdona volt.

Ha ezen a nyomon tovább kutatunk, még más egyebet is meg tudhatunk. A husvétai tábla második lapján, a szűk lapszálen szintén van két följegyzés: az 1192. évnél «Eleuacio S. Ladizlay», az 1203-iknál pedig «Monasterium S. Johannis b. comburitur». Mivel a betűk jellege itt egészen a tábla másolójára vall, azt hihetjük, hogy a missalet kiegé-

¹⁾ FEJÉRPATAKY: Vallásirodalom az Árpádok alatt. Figyelő, 1877. III. köt. 97. l.

²⁾ BÉKESI: A Halotti Beszéd kora és hazája. U. o. 326. l.

szító naptári rész, melyet írója az ünnepek jelzésének kezdetéből következtetve, 1183 körül másolhatott egy régebbi 1151-en kezdődő példányról le, 1203-ban még az első tulajdonos birtokában volt. Ugyancsak tőle származik a missalehoz csatolt szűkszavú Évkönyv a (Pozsonyi Kis-Krónika) is, mely — az utolsó lap kopásából ítélve — valamikor a kötet befejező része lehetett. Bennünket ezuttal csak az Annales vége, érdekel. Az országos események benne az 1186. és 1187. éveknél érnek véget. A rendelkezésre álló utolsó lap beosztásából és az évszámok elvételéből világosan láthatni, hogy itt még másolással van dolgunk. Utána már csupa aprólékosság következik (Dezső apát lefokoztatása 1195-ben, egy Buda nevű pap halála 1199-ben, Dániel pap fölszentelése 1200-ban), a mi mind a másoló utólagos pótlására vall. Ilyen pótlás a legutolsó is, mely arról emlékszik meg, hogy 1203-ban «*Monasterium Johannis B. comburitur iuxta Bulduam situm*». Ugyanez, bár a hely megjelölése nélkül említettett már a husvéti táblában is. Mivel tehát az Évkönyv írása egyenletes, míg a husvéti tábla két marginálisa az alapszövegtől is, és egymástól is elütő, azt kell jó okkal hinnünk, hogy az Évkönyv készült több, azaz a husvét tábla 1203. évi egykorú bejegyzése után. Sőt mivel ez után az évszám után még csak hét puszta maradt szám, 1204—1209 és a záradécul hozzáadott 1300 (MCCC, a mi tollhiba is lehet MCCX helyett) olvasható, mást egyáltalán nem képzelhetünk, mint azt, hogy a kódex írója utólagos pótlásul és sebtiben (mert az utolsó előtti harmadik számot szintén elvettette) akkor írta ezeket a befejező számokat, midőn könyvétől meg kellett válnia. Mert ha nem így cselekszik, akkor a naptári részben látható november 27-iki bejegyzést: «*+ Daniel sacerdos*», mely az Évkönyv 1200-ban fölszentelt Dániel papjának halálát jelenti, ép úgy átvette volna, mint a hogy az 1199-es évhez annak idején nyugodtan átvette ezt a korábbi keletű február 15-iki bejegyzést: «*Buda +*» (az Évkönyv szerint: «*Buda sacerdos obiit*»). Gyors és végleges lezárásra mutat egyébként az a másik körülmény is, hogy a lap üresen maradt kis helyét, tehát könyve legvégét, az Évkönyv folytatásának minden reménye nélkül holmi születési babonákkal és egy könyvzáradékra alkalmas distichonnal töltötte ki.

Ime, a kódex-másoló Évkönyvének utolsó éve és az első idegen bejegyzés király-lajstromának utolsó éve egészen fődik egymást! Pontosan tudjuk tehát, hogy a kódex 1210-ben került először idegen kézre. Lehet, hogy ugyanezen esemény emlékére készült a kódexhez csatolt s idegen kéztől eredő rituale-töredékének ezen verses bejegyzése is: «*Et fuerint anni completi mille ducenti — Et decies enim post partum virginis alme*». Szóval akár három egyező évszámmal is bizonyítható, hogy a *Halotti Beszéd 1210 előtt keletkezett*. Ha ehhez most már hozzávesszük,

hogy szerzője a már említett nagyobbik husvétii táblán 1183-ban kezdi az ünnepeket jelölni, azt kell gyanítanunk, hogy a legrégebb nyelvemléket rejtő missale is ebben az időközben készülhetett.*) Ámde van okunk hinni, hogy a kódex önállóbb részei, az Évkönyv, a két husvétii tábla a Kálmán-kori törvények másolata, a naptári részek, horoszkopok stb. a missale előtt készültek. Midőn t. i. a szerző ezeket 1183 és 1203 (a boldvai égés) közt magának lemásolta, még nem rendelkezett annyi pergamenttel, mint a testes missale másolásakor. E részeknél a drága anyag még nagyon egyenetlen; egyik lapja darab, a másik úgy van két részből szíjjal összevarrva, a harmadikon pedig már irás is volt, midőn terniová összeállítatott. Sőt igen jellemző, hogy a missale járulékaik közt ép a legutoljára készült Évkönyv az, a melyben szerzőnk egy régebbi szövegdarabot kénytelen átugrani. Ez pedig — ismételjük — már a husvétii tábla 1203-iki hírének későbbi átvétele után történhetett. Ha tehát ehhez hozzávesszük, hogy a sok pergamentet igénylő missale legalább egy-két évig készülhetett, s hogy a magyar szövegre ép a terjedelmes missale legutolsó levelén került rá a sor, akkor minden kétséget kizárólag elfogadhatjuk, hogy a Halotti Beszédet szerzője a XIII. század első évtizedének második felében, azaz 1205 és 1210 közt készítette.

A chronologiai adatok e szerint ugyanazt bizonyítják, a mit a helyesírásban tapasztalt ingadozás bizonyított. Más időponton a *cs* jelzésével való kísérletezés a régi és új elemeket semmikép sem ölelhette volna fel, sőt a *ch* sajátságos alkalmazása sem volna, különösen a következő évtizedben nem volna elképzelhető.

Végül megemlítjük, hogy a XII. századi hagyományoktól végleg megválni nem tudó derék szerzőnek van egy olyan sajátsága is, a mely világosan azt mutatja, hogy a beszéd megfogalmazása idején még egyáltalán nem tartozott azok közé az öregebb írástudók közé, a kik az újabb változásokkal szemben rendszerint fogékonytalanok. Értjük azt a sajátságos jelenséget, hogy az 1205 és 1210 közt készült magyar szövegben egyetlen tövégi magánhangzót (ú. n. kihangzót) sem alkalmazott.

A tövégi magánhangzók kortani értékével már többen foglalkoztak; de a pontos határt megvonni senkinek sem sikerült, mert az Anjouk idejéig a zavarólag ható szórványos példák elég gyakran kísértének. BALASSA JÓZSEF újabban a Halotti Beszédre való tekintettel

*) Megjegyzem, hogy a kódexben van egy másik 1171-től 1276-ig terjedő monochrom husvétii tábla is; de mivel ezen az ünnepek eleitől végig meg vannak jelölve, korhatározó értékkel egyáltalán nem bír. Lehet t. i. olyan szó szerinti másolat is, minőnek szerzőnk a nagyobbik tábla másolatánál szintén nekifogott, midőn régebbi mintája után indulva az évszámokat és a mellettük talált ünnepbetűket az 1151. évtől kezdte jegyezni.

azt állította, hogy a tővégi magánhangzó már a XII. század folyamán kivész; de ezt, mivel semmi alapja sincs, ANONYMUS krónikája, a Várad Regestrum és az oklevelek ugyancsak szem elől tévesztett magyar szavai bőségesen megczáfolják. Hasonló sorsban fog részesülni MUNKÁCSI BERNÁR azon föltevése is, hogy a tővégi magánhangzók már a honfoglalás előtti korban elenyésztek, s hogy a XI. századi példák csak szórványosak és csak egyes maradébb nyelvterületek emlékei lehettek. E föltevést több 1067-iki példával véli igazolhatni, jóllehet a másodkézből vett idézetnek semmi bizonyító ereje sincs, mivel nem a híres százdi oklevél eredetijéből, hanem egy 1267-iki átíratából való.

A Halotti Beszéd mellett csak az imént említett két kútfőt kell pontosan szemügyre venni s a kérdésre azonnal világosság derül. III. Béla jegyzője 1203 körül irt s krónikája hemzseg a véghangzós szavaktól. A Várad Regestrum néhány évszáma az 1214—1235 közé eső időt öleli föl, de azért nagyon valószínű, hogy az időrend nélkül összehányt jogi esetek közt vannak régiebbek és fiatalabbak is. Ha a mi szempontunkból vizsgáljuk a hosszú bűnkrónikát, azt találjuk, hogy a jogi esetek egy része véghangzós neveket használ, a másik véghangzótlanokat. E jelenség magyarázata pedig csak az lehet, hogy a véghangzós részek régebbiek, vagy ha nem régebbiek, akkor fiatalabb notáriustól valók. Tökéletesen ez áll az egykorú oklevelek szeszélyes változataira is. Mivel 1235-ön innen a példák szerfelett megritkulnak, joggal föltehetjük, hogy a gyökeres változást III. Béla ujjá teremtett kancelláriája idézte elő, két nagy műveltségű fiáé, IMRÉÉ és II. ANDRÁSÉ pedig végleg be is fejezte. ANONYMUS, a ki 1185-ben lépett be a királyi kancelláriába, még a régi gárda neveltje volt, valamint azok voltak a várad káptalan öregebb írástudói is. A Halotti Beszéd szerzője, a ki a XIII. század első évtizedében irt, már a fiatalabb nemzedékhez tartozott. Ha idősebb lett volna, akkor a *cs* és *sz* hangok jelölésével jóval kevesebbet kísérletezett volna, sőt — a mi még valószínűbb — okvetlenül nyomot hagytak volna nála azok a véghangzók, a melyek még folyvást tarkították a közelkoru Várad Regestrumot.

A helyesírásból és a chronologiai adatokból tehát elég pontosan meg lehet állapítani, hogy az individuálitás számos jegyét magán viselő Pray-kódex magyar nyelvemléke eredeti szöveg és nem másolat, sőt megállapítható az is, hogy a pompás fordítás, illetőleg tömör átdolgozás egy 1210 előtt élő javakorbéli egyházi írótól származik. Ennek pedig nyelvtörténeti szempontból elég érdekes jelentősége van, mert azon esetben, ha másolattal, kézzől-kézre adott régi és romlott szöveggel volna dolgunk, a nyelvi sajátságok kora, oklevéltani rokonsága, egy szóval pontos nyelvtörténeti értéke sehogy sem volna megállapítható.

SEBESTYÉN GYULA dr.

Könyvészet 1897.

Magyar nyelv.

Akad. Értesítő. Megemlítettő: Volf György. A honfoglaló magyarok műveltsége.

Budapesti Szemle. Megemlítettő: Brassai Sámuel. A magyar helyesírás módosításáról.

Irodalomtört. Közlemények. Megemlítettő: Heyden Sebald Gyermeki beszélgetései 1531-ből. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos dr. Önállóan is megjelent. — Ism. Melich János. Nyelvőr 403—409. l. és Könyvszemle 303—306. l. — Révész Kálmán. Századok 948. l. — cs. Polit. Heti Szemle 41. sz.

Nyelvőr. Megemlítettők: Balogh Péter. A határozók osztályozása. — Horger Antal. Ráskai Lea nyelvjárása. — Joannovics György. Birtokos és dativus. — Schmidt Mariska. Adalékok irodalmi nyelvünk fejlődéséhez az utolsó félszázadban. — Setälä. Egy történet előtti hangviszony. — Riedl. Német nyelvhibák a magyarban. — Thewrewk: Az udvariasság nyelve.

Gulyás István. A határozók rendszere középiskolai magyar nyelvtanításunkban. Debreczen, 1897. Különnyomat a «Debreczeni Protest. Lapok»-ból.

Kulcsár E. A magyar stílus. II. köt. 1. fele. Debreczen, 1897. (8-r. 142 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 851—856. l.

Philologiai Közöny. Megemlítettő: Brassai S. Az alanytalan mondatok kérdéséhez. — U. a. Vissza- és körültekintés (Nyelvünk ügyében).

Pongrácz Sándor dr. Tibet-magyar nyelvtanulmányok. I. rész. Tibet nyelvtan és szógyűjtemény. II. rész. A magyarok ősnyelve és őshazája. Turán szógyűjtemény. — Isten. — A cigányok eredete. Térképpel. Budapest, 1897. Pfeifer F. (8-r. X, 167, 8.; XVI, 230 l.) 6 frt.

Szigeti József. Kerüljük a germanizmust! Magyaros szerkesztésre vezető német-magyar betűrendes szólásgyűjtemény. A nyelvőri irodalom nyomán. Budapest, 1897. Eggenberger. (8-r. 46 l.) 30 kr. — Ism. Tolnai Vilmos. Philol. Közl. 563. l. B. J. Magy. Kritika 2. sz. — Harmat Géza. Nyelvőr 221. l.

Szinyei József. Magyar Tájszótár. A m. t. Akadémia megbízásából szerkesztette. — II. köt. 1. 2. füzet (0—Rőt.) Budapest, 1897. Hornyánszky V. (4-r. 1—320 hasáb). Füzeteje 1 frt.

Valló A. N. Tót elemek a magyar nyelvjárásokban. Keszthely, 1897. (8-r.)

Vida Sándor. Szabályos mássalhangzó-megfelelés a magyar és vogul-osztják nyelvekben. Budapest, 1897. (8-r. 23 l.)

Wolff Béla. Magyar és német zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. I. kötet. Magyar-német rész. Budapest, 1897. Athenæum. (16-r. 324 l.) 1 frt. — Ism. Király Miklósné. Polg. isk. Közl. 353. l. — f. Magy. Kritika 2. sz. — Tolnai Vilmos. Nyelvőr 507—510. l.

Finn-ugor és más urál-altáji nyelvek.

Ivanovskij, A. O. Mantehjurskaia Khrestomatija. S. Petersburg, 1897. Acad. d. sc. (8-r. XVI, 255 l.)

Jehlitschka, Henr. Türkische Konversations-Grammatik nebst e. Einführung in den türkischen Epistolarstil. Schlüssel. Heidelberg, 1897. J. Groos. (8-r. 123 l.) 3 M.

Kallio, A. H. ja Paasonen, H. Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Svenskt-Finskt Lexikon. IV. Vihko. (Jubel-Mässingsvred). Helsingissä, 1897. (8-r. 481—640 l.)

Mémoires de la société néo-philologique à Helsingfors. II. Helsingfors 1897. Tartalma: *Söderhjelm, W.* Introduction: Nos études. — *Pipping, H.* Zur Definition des H-Lautes. — *Uschakoff, I.* Zur Frage von den nasalierten Vocalen. — *Törnudd, A.* Quelques feuilles d'un manuscrit inédit de Sénancour. — *Hagfors, E.* Die Substantivdeklinatation im «Volk-buch vom Doctor Faust». — *Donner, J. O. E.* Ein unbekanntes Gedicht Lady Byrons. — *Palander, H.* Ein deutscher Thiername. — *Söderhjelm, W.* Antoine de La Sale et la légende de Tannhäuser. — *Karsten, T. E.* Beiträge zur Geschichte der alteramni-schen ö-Verba.

Munkácsi Bernát. Vogul népköltési gyűjtemény. Kiadja a m. t. Akadémia. IV. kötet. Életképek. Sors-énekek, vitézi énekek, medve-ünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. I. füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján. Budapest, 1897. Akadémia. (8-r. VIII, 440 l.) 4 frt. Ism. Kont I. Revue crit. 19. sz.

Radloff, Dr. W. Proben der Volksliteratur der nördlichen türki-schen Stämme. VII. Theil. Die Mundarten der Krym. St. Petersburg, 1897. (8-r. XVIII, 408 és 507 l.) 18 Mk 75 pf. Ism. W—r H. Lit. Centr. Bl. 49. sz.

Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja. Journal de la société finno-ougrienne. XV. Helsingissä, 1897. (8-r.) — (Tartalma: Genetz Arvid. Ost-permische Sprachstudien. 1—57 l. — Paasonen, H. Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen. 1—64 l.)

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Toimittanut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. III. Jakso. 14. Osa. Helsingissä, 1897. Tartalma: *Niemi, A. R.* Kaksi kansanrunokokoelmaa viime vuosisadalta ynnä «Suru-Runot Suomalaiset». — *Kannisto, A.* Aänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta.

Winckler, Hugo. Altorientalische Forschungen. I. Bd. VI. Leipzig, 1897. Pfeiffer. (8-r. V, 469—573 l.) 6 Mk.

Szláv nyelvek.

Abicht, Dr. Rud. Die Hauptschwierigkeiten der russischen Sprache. Handbuch f. alle Russisch-Lernenden. 2. 3. Lfrg. Leipzig, 1897. R. Gerhard. (33—96 l.) à 75 pf.

—, *Kurze Formenlehre der russ. Sprache.* Leipzig, 1897. R. Gerhard. (8-r. 72 l.) 1 Mk 80 pf.

Asbóth, O. Venäjän kielioppi. Suomeksi sovittanut Joos. J. Mikkola. Helsinki, 1897. (8-r. IV, 190 l.)

Bogdanov, V. Grammatika russkago jazyka. St. Petersburg, 1897. V. Erikson. (8-r. 368 l.)

Dušek, Vavřinec Josef. Hláskosloví nářečí jihočeských. II. část: Vokalismus. (Rozpravy české Akad. císaře Františka Josefa, etc. Ročn. VI. Třída III. čísloz.) Praha, 1897. (8-r. 69 l.)

Goriaer, N. V. Stravnitelnyi etimologičeskij slovar russkago jazika. Tiflis, 1897. (8-r. 451, XL, LXII l.)

Heygendorff v. Kurzgefasste Grammatik zur Erlernung der russischen Sprache. Leipzig, 1897. Baldamus. (8-r. VI, 152 l.) 2 Mk 50 pf.

Hošek, Ignác. O poměru jazyka písní národních k místnímu nářečí. (Rozpravy české Akad. čís. Františka Josefa etc. Ročn. VI. Třída III. číslo 4.) Praha, 1897. (8-r. 23 l.)

Ivanicki, T. A. Ópit pervonačalnova učebnika russkova jazika dlja aderbejdžanskich tatar. Kazan, 1897. (8-r. 123 l.)

Markow, Dr. Alexis (S. Markos). Der perfecte Russe. Eine Anleitung. ohne Lehrer Russisch richtig lesen, schreiben und sprechen zu lernen. Mit vollständig beigefügter Aussprache. 4. vollständig umgearb. Aufl. (O. Cray's Sammlung v. Sprachführern. 2.) Schweidnitz, 1897. C. Lerch. (16-r. 223 l.) 1 Mk 50 pf.

Meillet, A. Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux-slave. Paris, 1897. Bouillon. (8-r. VIII, 198 l.) — Ism. Ht. H. Lit. Centr. Bl. 22. sz.

Miladinoff, Ivan An. Deutsch-bulgarisches und bulgarisch-deutsches Wörterbuch. I. Th. Deutsch-bulgar. Theil. 3. 4. Heft. Sofia, 1897. (8-r. 281—612, III l.) 4 Mk.

Moravsky, P. S. Eko. Det ryska umgångesspråket. Med rysk-svensk-finsk ordbok. Helsingfors, 1897. Edlund. 8-r. 114 és 108 l.) 4 frank.

Morfil, W. E. A short grammar of the Bulgarian language, with reading lessons. London, 1897. Paul. (8-r.) 5 sh.

Palme, Agnes. Leseübungen russischer Handschriften. Berlin, 1897. E. S. Mittler & Sohn. (2-r. VI, 108 és 35 autogr. l.) 5 Mk.

Voelkel, M. J. A. Litauisches Elementarbuch. 2. neu bearb. und verm. Aufl. Heidelberg, 1897. Winter. (8-r. XII, 192 l.) 5 Mk.

Voinovich. Vocabolario compendioso della lingua russa. Milano, 1897. U. Hoepli. (16-r. XI, 238 l.)

Volf György. Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás. Budapest, 1897. (8-r.) Különnyomat a Nyelvt. Közlem. 27. kötetéből. — Ism. gr. Kuun Géza. Századok 715. l. — Kont I. Revue crit. 39—40. sz.

Germán nyelvek.

Arent, Wilh. Auf neuen Bahnen. Berlin, 1897. A. Deubner. (8-r. IV, 92 l.) 1 Mk.

Arndt, B. Die Entwicklung vom Mittelhochdeutschen zum Neuhochdeutschen in der Breslauer Kanzleisprache. I. Th. Vokalismus. Breslau, 1897. (8-r. 40 l.) Diss.

Bardsley, Charles Wareing. English surnames: their sources and significations. 5. ed. With a new preface. London, 1897. Chatto & Windus. (8-r. 640 l.) 7 sh. 6 d.

Barrère, Albert & Leland, Charles G. A dictionary of slang, jargon and cant. Embracing american and anglo-Indian slang, Pidgin english, Gypsies' jargon. and other irregular phraseology. 2 vols. London, 1897. Bell. (8-r.) 15 sh.

Bax, Rich. Der deutschen Sprache e. rein deutsches, einfaches und passendes Kleid! Volksothographie auf phonet. Grundlage. Strenge Durchführung der Hauptregel: Schreibe, wie du richtig hochdeutsch sprichst! Frankfurt a/M, 1897. Knauer. (8-r. 102 l.) 2 Mk 50 pf.

Behaghel, Otto. Die Syntax des Heliand. Prag, 1897. Tempsky. (8-r. XXV, 382 l.) 18 Mk.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. Unter Mitwirk. v. Herm. v. Paul u. W. Braune. Herausg. v. Ed. Sievers. 22. Bd. Halle, 1897. M. Niemeyer. 15 Mk.

Blankenburg, Curt. Studien über die Sprache Abrahams a S. Clara. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Drucksprache im XVII. und XVIII. Jahrhundert. Halle, 1897. Niemeyer. (8-r. IV, 87 l.)

Braune, Wilh. Althochdeutsches Lesebuch, zusammengestellt und mit Glossar versehen. 4. Aufl. Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r. VIII, 249 l.) 4 Mk 50 pf.

Brynmildsen, J. Tysk-norsk (dansk) Ordbog. 1—12. H. (A—M.) Christiania, 1897. Cammermayer. à 35 öre. — Ism. Lit. Centr. Bl. 23. sz.

Cederschiöld, Gustaf. Om svenskan som skriftspråk. Göteborg, 1897. (VIII, 355 l.) 3 Kr. 50 ö.

— Om grundtalens lexikaliska behandling. Göteborg, 1897. (II, 59 l.) 1 Kr. 50 ö.

Chambers, Rob. Etymological dictionary of the English language. New rev. ed. New-York, 1897. Whittaker (12-r. 600 l.) 1 Doll. 25 c.

Chase, Frank H. A bibliographical guide to old English syntax. Leipzig, 1897. G. Fock. (8-r. 27 l.)

Crecelius, Wilh. Oberhessisches Wörterbuch. Auf Grund der Vorarbeiten Weigands, Diefenbachs u. Hainebachs, sowie eigener Materialien bearbeitet im Auftrage des histor. Vereins f. d. Grossherzogth. Hessen. 2. Lfrg. C—H. Darmstadt, 1897. A. Bergsträsser. (8-r. I. Bd. IV, 233—472 l.) 5 Mk.

Dahl, B. T. Omdannelse og overgange i det danske Sprog. Studie. Kjøbenhavn. (8-r. 72 l.) 1 Kr.

Detter, Dr. Ferd. Deutsches Wörterbuch. Leipzig, 1897. Göschen. (8-r. XXIV, 146 l.) 80 pf. — Ism. Liter. Centr. Bl. 42. sz.

Deutschbein, K. Shakespeare-Grammatik für Deutsche oder Übersicht über die grammatischen Abweichungen vom heutigen Sprachgebrauch bei Shakespeare. 2. verbess. Aufl. Cöthen, 1897. Schulze. (8-r.) 1 Mk 80 pf.

Duden, Konr. Vollständiges orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache, mit zahlreichen kurzen Wort- und Sacherklärungen und Verdeutschungen der Fremdwörter. Nach den amtl. Regeln. 5. Aufl. Leipzig, 1897. Bibliogr. Inst. (8-r. XVIII, 350 l.) 1 Mk 50 pf.

Eberhard, J. A. Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache. 15. Aufl. Bearb. v. O. Lyon. Leipzig, 1897. Grieben (8-r.) 12 Mk.

Ellwood, T. Lakeland and Iceland: a glossary of words in the Dialect of Cumberland, Westmoreland, North Lancashire, which seem allied to or identical with Icelandic or Norse. London, 1897. Frowde. (8-r. 96 l.) 5 sh.

Enneccerus, M. Die ältesten deutschen Sprach-Denkmäler. In Lichtdrucken herausgeg. Frankfurt a/M, 1897. F. Enneccerus. (Fol. 18 lap és 3 l. szöveg) 27 Mk. — Ism. Martin E. D. Lit. Ztg. 42. sz.

Erbe, Karl. Der schwäbische Wortschatz. Eine mundartliche Untersuchung. Festschrift der 10. Hauptversamml. des allg. deutschen Sprachvereins. Stuttgart, 1897. A. Bonz & Co. (8-r. 43 l.) 50 pf.

Falk, F. Deutsch-schwedische Gesprächübungen und Beispiele zur Anwendung der Präpositionen; Briefformulare usw., nach May, Dialogues bearbeitet. Für den Gebrauch beider Länder berechnet. Stockholm, 1897. A. Bonnier. (12-r. VI, 154 l.) 1 Mk 60 pf.

Fink, A. Logisches und Grammatisches. Ploen, 1897. (4-r. 18 l.) Progr.

Gebhardt, Aug. Beiträge zur Bedeutungslehre der altwestnordischen Präpositionen mit Berücksichtigung der selbstständigen Adverbia. Leipzig, 1897. (8-r. 122 l. és 1 tábla.) Diss.

Gerbet, E. Die Mundart des Vogtlandes. Leipzig, 1897. (8-r. 75 l.) Diss.

Gombert, Dr. Alb. Beiträge zur Altersbestimmung neuhochdeutscher Wortformen. Progr. Gross-Strehlitz, 1897. (A. Wilpert.) (4-r. 30 l.) 1 Mk 20 pf.

Grimm, Jac. Deutsche Grammatik. IV. Th. Neuer verm. Abdr. 1. Hälfte. Besorgt durch Gust. Roethe u. Edward Schröder. Gütersloh, 1897. C. Bertelsmann. (8-r. 680 l.) 12 Mk.

Grimm Jac. u. Wilh. Deutsches Wörterbuch. Fortgesetzt v. Mor. Heyne, Rud. Hildebrand, Matthias Lexer, Kar. Weigand, Ernst Wülfker u. Herm. Wunderlich. Leipzig, 1897. S. Hirzel. (4-r.) — IV. Bd. 1. Abth. 2. Th. 12. Lfrg. Bearb. v. Dr. H. Wunderlich. (IV l. 4265—4452. has.) 2 Mk. — IX. Bd. 9. Lfrg. Bearb. v. M. Heyne. (1537—1728. has.) 2 Mk.

Grundriss der germanischen Philologie. Herausg. v. Herm. Paul. 2. verb. u. verm. Aufl. 1. Bd. 2. Lfrg. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. 257—512. l.) 4 Mk.

Haggenmacher, O. Wahrnehmungen am Sprachgebrauch der jüngsten literarischen Richtungen. (Mittheilungen d. Gesellsch. f. deutsche Sprache in Zürich. I. 2.) Zürich, 1897. E. Speidel. (8-r. 41 l.) 1 Mk.

Hausding, A. Die Fremdwortfrage für Behörden, Fachwissenschaft und Gewerbe, nebst e. Verdeutschungswörterbuch, enth. über 6000 hiebei

in Betracht komm. Fremdwörter unter Aufzählung derjenigen, f. welche zur Zeit e. gute Verdeutschung nicht bekannt ist. Als Denkschrift bearb. Berlin, 1897. C. Heymann. (8-r. VIII, 194 l.) 1 Mk 60 pf.

Heinsius, J. Klank- en buigingsleer van de taal d. statenbijbels. Amsterdam, 1897. (8-r. 165 l.)

Heintze, Alb. Gut Deutsch. Eine Anleitung zur Vermeidung der häufigsten Verstöße gegen den guten Sprachgebrauch und e. Rathgeber in Fällen schwank. Ausdrucksweise. 8. mehrfach ergänzte Aufl. Berlin, 1897. C. Regenhardt. (8-r. VIII, 200 l.) 1 Mk 50 pf.

Henpl, George. German orthography and phonology. A treatise with a word list. Part I. The treatise. Boston, 1897. Ginn & Co. (8-r. XXXII, 264 l.) 8 Mk. — Ism. V. H. Liter. Centr. Bl. 48. sz.

Hertel, Oskar. Die Sprache Luther's im Sermon von den guten Werken (1520) nach der handschriftlichen Überlieferung. Jena, 1897. (8-r. 42 l.) Diss.

Hetzel, S. Wie der Deutsche spricht. Phraseologie der volkstümlichen Sprache. Ausdrücke, Redensarten, Sprichwörter und Citate, aus dem Volksmunde und den Werken der Volksschriftsteller gesammelt und erläutert. Leipzig, Grunow. (8-r.) 3 Mk.

Höfer, Geo. Die Londoner Vulgärsprache. Marburg, 1897. (8-r. 72 l.) Diss.

Hoppe, O. Svensk-tysk ordbok (Schwedisch-deutsches Wörterbuch). Stockholm, 1897. Norstedt & Söner. (8-r. 421 l.) 3 Kr. 75 ö.

Idiotikon, schweizerisches. Wörterbuch der schweizerdeutschen Sprache. Begonnen von Fr. Staub u. L. Tobler. 33. 34. Heft. (Bd. IV. 20—29. Bogen.) Frauenfeld, 1897. Huber. à 2 franc.

Jakobsen, J. Det norrøne sprag på Sjetland. Kopenhagen, 1897. Prior. (8-r. X, 196 l.)

Janssen, Vinc. Frz. Shakespere-Studien. I. Die Prosa in Shakesperes Dramen. 1. Theil: Anwendung. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. X, 105 l.) 2 Mk 50 pf.

Kalkar, O. Ordbog till det aeldre danske Sprog (1300—1700). Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning ifølge Foranledning of Universitets-Jubilaets danske Samfund. 24. Hft. Kjöbenhavn, 1897. Klein Efff. (8-r. 80 l.) 2 Kr. 50 ö.

Karsten, T. E. Beiträge zur Geschichte d. ē-Verba im Altgerman. Helsingfors, 1897. (8-r.)

Kleinpaul, R. Das Fremdwort im Deutschen. (Sammlung Göschen. 55. Bd.) Leipzig, Göschen. 80 pf.

Kluge, Frdr. Von Luther bis Lessing. Sprachgeschichtliche Aufsätze. 3. Aufl. Strassburg, 1897. Trübner. (8-r. VII, 151 l.) 2 Mk 50 pf.

Kluge, Frdr. Angelsächsisches Lesebuch, zusammengestellt und mit Glossar versehen. 2. Aufl. Halle, 1897. M. Niemeyer. (8-r. IV, 214 l.) 5 Mk.

Kluge, Frdr. Vorgeschichte der altgermanischen Dialekte. 2. Aufl. m. e. Anhang: Geschichte der got. Sprache. (Aus «Paul's Grundr. d. germ. Phil. 2. Aufl.)) Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XIII, 323—528. l.) 4 Mk 50 pf.

Knauth, P. Goethes Sprache und Stil im Alter. Leipzig, 1897. Avenarius. (8-r.) 3 Mk 60 pf.

Kock, Ernst Albin. The english relative pronouns. A critical essay. Lund, 1897. Gleeerup. (8-r. 48 l.) 1 Kr. 50 ö. — Ism. Mahrenholtz R. D. L. Ztg. 38. sz.

Kron, R. The Little Londoner. Englische Realien in modernem Englisch, mit Hervorhebung der londoner Verhältnisse. Ein Hilfsmittel zur Weiterbildung in der lebendigen Umgangssprache auf allen Gebieten des täglichen Lebens. Karlsruhe, 1897. Bielefeld. (8-r. IV, 196 l.) 2 Mk 40 pf. — Ism. Regel E. Neu. Sprach. V. 280—283. l.

Krüger, Dr. Gustav. Schwierigkeiten des Englischen. I. Th. Synonymik u. Wortgebrauch. Dresden, 1897. Koch. (8-r. XII, 484 l.) 9 Mk. — Ism. Lit. Centr. Bl. 17. sz.

Kuhn, E. u. Schnorr v. Carolsfeld, H. Die Transcription fremder Alphabete. Vorschläge zur Lösung der Frage auf Grund des Genfer «Rapport de la commission de transcription» und mit Berücksicht. v. Bibliothekszwecken. Leipzig, 1897. O. Harraschowitz. (8-r. 15 l.) 1 Mk 20 pf. — Ism. S—n. Liter. Centr. Bl. 24. sz.

Kunow, Ewald. Die Flexion im Goth. u. im Slav., besonders Russisch. Stargard. Gröning. (4-r. 16 l.) Progr.

Lange, A. Über die Sprache der Go'tschedin in ihren Briefen. I. Upsala. Dissert.

Lemcke, Dr. Ernst. Textkritische Untersuchungen zu den Liedern Heinrichs v. Morungen. Jena, 1897. O. Russmann. (8-r. 110 l.) 1 Mk 60 pf.

Leszmann, H. Studien zu dem mittellenglischen Life of St. Cuthbert. I. Beiträge zur Erklärung und Textkritik. II Zur Flexion des Verbums. Breslau, 1897. (8-r. 40 l.)

Lexer, Matthias. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 5. Aufl. Leipzig, S. Hirzel. (8-r. VII, 413 l.) 5 Mk.

Lounsbury, T. Raynesford. History of the English language. New edit. Part I. Newyork, 1897. Holt. (12-r. 225 l.) 90 cent.

Lyon, Dr. Otto. Deutsche Grammatik und kurze Geschichte der deutschen Sprache. 3. Aufl. (Sammlung Göschen 20). Leipzig, 1897. G. J. Göschen. (12-r. 144 l.) 80 pf.

Lyth, J. E. Schwedische Grammatik, nebst e. Auswahl prosaischer u. poet. Lesestücke mit erläut. Wörterbuche. 3. verb. u. verm. Aufl. Stockholm, 1897. A. Bonnier. (12-r. VIII, 368 l.) 5 Mk.

Marschall, Osc. Darstellung des Vocalismus in thüringischen u. hessischen Urkunden bis zum J. 1200. Ein Beitrag zur Grammatik der ältesten thüring. u. Hess. Urkundensprache. Göttingen, 1897. (8-r. 47 l.) 1 Mk 20 pf. Diss.

Martin, E. u. Lienhart, H. Wörterbuch der elsässischen Mundarten. Im Auftrage der Landesverwaltg. v. Elsass-Lothringen. 1. 2. Lfrg. Strassburg, 1897. K. J. Trübner. (8-r. XVI, 304 l.) à 4 Mk. — Ism. nn. Lit. Centr. Bl. 35. sz. — Heusler, A. D. L. Ztg. 50. sz.

Matthias, Dr. Theod. Sprachleben und Sprachschäden. Ein Führer durch die Schwankungen und Schwierigkeiten des deutschen Sprachgebrauchs. 2. Aufl. Leipzig, 1897. F. Brandstetter. (8-r. XIV, 484 l.) 5 Mk 50 pf.

(Folyt. köv.)

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

Ismertetések és bírálatok.

Német nyelvtanok.

Friedrich Kauffmann: Deutsche Grammatik. Kurzgefasste Laut- und Formenlehre des Gotischen, Alt-, Mittel- und Neuhoehdeutschen. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Marburg, Elwert, 1895. 108 l. Ára 2 márka 10 fillér.

Oskar Brenner: Grundzüge der geschichtlichen Grammatik der deutschen Sprache. Mit einem Anhang: Sprachproben. München, J. Lindauer. 1896. 113 lap. Ára 2 márka 40 fillér.

A német nyelvtant tüzetesen s történeti alapon tárgyaló munka, mely mindenben megfelelne a tudomány mai követelményeinek, még mindig a jámbor óhajtások közé tartozik. GRIMM grammatikája újabb kiadásában is elmaradt már az ernyedetlenül haladó tudománytól, WILMANN'S nagyobb szabású munkájából pedig eddig még csak a hangtant és szóképzéstant tárgyaló két kötet jelent meg. Az érezhető szükségletnek legjobban megfelelnek még a BRAUNE szerkesztette gyűjteménynek kötetei, melyek az egyes germán nyelveknek tudományos grammatikáit tartalmazzák; a fejlődés menetéről azonban természetesen ezek sem adnak összefüggő és teljes képet, már csak azért sem, minthogy éppen az újfelnémet nyelvnek tudományos tárgyalása hiányzik e gyűjteményben. Ily körülmények között csakugyan hiányt pótolnak az oly kisebb terjedelmű munkák is, mint a KAUFFMANN és BRENNER fentemlített könyvei, a melyek a német nyelv történeti fejlődésének ha nem is éppen részletező, de mégis eléggé teljes képét adják.

KAUFFMANN kieli egyetemi tanár nyelvtana az indogermán ősnyelvnek és a germán alapnyelvnek rövid jellemzése után a hangtani és alaktani jelenségek fejlődését először a gót, majd az ófelnémet, középfelnémet és újfelnémet nyelv körében mutatja be. A könyv épúgy mint KAUFFMANN német metrikája (I. *Phil. Közl.* XXII. 82. l.), VILMAR egy régibb munkájának az újabb kutatásoknak megfelelő átdolgozása. A nyelvtan előző kiadása (1888.) még tényleg ama nyelvtan átdolgozásaképen jelent meg, az új kiadás címlapjáról már egészen elmaradt a VILMAR neve. Tulajdonkép már csak az anyagnak főbeosztása a VIL-

MARÉ: igaz, hogy nézetem szerint, ép ez a beosztás nem valami szerencsés örökség. Az új kiadás KAUFFMANN keze alatt még helyesebb alakot öltött s a könyv terjedelmének 32 lappal való növekedése belső gyarapodással is járt. Szembetűnő mindenekelőtt az egyes fejezeteknek az illető kérdésre vonatkozó irodalom repertoriumával való bővülése; egyes fejezetek szövege is megnagyobbodott s a szerző egy pár új szakaszt illesztett be könyvébe. Legyen szabad e változtatásokra egy pillantást vetnünk s ama részletek közül, a melyeknek tárgyalásában a szerző önálló felfogása is kifejezésre jut, néhányat kiemelve, ezek kapcsán egy pár általánosabb érdekű kérdést szóba hoznunk.

KAUFFMANN könyve új kiadásában kellő ügyet vetett a német nyelv fejlődésének alapjául szolgáló idg. és germ. állapotok tárgyalására (6. és köv. §.). Ismerteti az idg. ősnyelv hangrendszerét (feltűnő, hogy csak két gutturális sorról szól), majd a germán ősnyelv hangtörvényeit tárgyalja. Ezek közül nem fogadhatjuk el azt, a mely szerint idg. *a* a germánban *u*-vá lett: ez a főhangsúlyos szótagokra nézve nem áll meg; az esetek túlnyomó száma a régi felfogás mellett szól, hogy t. i. ilyenkor idg. *a*-nek germ. *a* felel meg (l. BRUGMANN, *Grundriss* I. 109. §.), az *u* csak azokban a szótagokban jelenik meg, a melyekben nincs főhangsúly (v. ö. ófn. *zweinzig*).

A tulajdonképi német nyelvtan tárgyalásában érdekesek KAUFFMANNNAK a középfelnémet és újfelnémet nyelvről, ezeknek egymáshoz való viszonyáról és a két korszak határáról szóló fejtegetései. A középfelnémetről már könyve bevezetésében (3. §.) helyesen hangsúlyozza, hogy a mit rendesen ezen a néven értenek — a középkori költői műveknek a LACHMANN eljárása szerint normalizált nyelve — épen nem tekinthető a középkori német nép összességének, hanem csak egy társadalmi osztálynak nyelvéül. Hiszen már eme művek kéziratái is feltűntetik a nyelvjárási különbségeket (25. §.), s még inkább szembetűnnek ezek a 13—15. századi okiratokban és a történeti és egyéb prózai munkákban. Ezek a *polgárság nyelvének* emlékei, — közvetlenül ehhez a nyelvhez fűződik az úfn. irodalmi nyelv is. Bizonyos helyi irodalmi nyelvek (kfn. kifejezéssel *lantsprachen*) kifejlődtek már a középkorban is, s ezek, bár maguk meglehetősen nagy számmal voltak, előkészítették a későbbi egységes nyelvnek alakulását. Ennek az egységes újfelnémet irodalmi nyelvnek keletkezését régebben tudvalevőleg általánosan a reformatio eseményéhez s egyenesen LUTHER nevéhez fűzték. Újában, főleg BURDACH kutatásai nyomán, megingott ez a vélemény, s KAUFFMANN könyvében a régebbi nézettel jóformán homlokegyenest ellenkező felfogást találunk. Kimondja, hogy LUTHER grammatikai tekintetben közelebb áll a középfelnémet korszakhoz, mint az

újfelnémethoz, hogy az úfn. nyelv korszakát helyesebben OPTZ-czal kell megkezdenni s hogy e szerint a kfn. korszak 1070-től 1617-ig (!) terjed. Hogy honnan számítjuk az úfn. korszakot, az természetesen attól függ, hogy mely nyelvi jelenségeket tartjuk e korszak lényeges jellemző vonásainak. KAUFFMANN szerint az úfn. irodalmi nyelv lényegesen csak abban különbözik a régi nyelvtől, hogy helyesírása következetes lett, hogy az erős igék praeteritumának egyes és többes száma ugyanazt a tőhangzót tünteti föl s hogy a kfn. *-lin*, *-lein* kicsinyítő képzővel szemben a *-chen* képző válik uralkodóvá. Nincsen tehát szó sem a régi hosszú hangzóknak kettős hangzókká válásáról ($i > ei$, $û > au$, $iu > eu$), sem egyes diphthongusoknak egyszerű hosszú hangzókká változásáról ($ie > i$, $uo > u$, $üe > ü$), sem a rövid tőhangzóknak meghosszabbodásáról stb. KAUFFMANN e hangváltozásokat nyilván azért nem tartja a kfn. nyelv általánosan jellemző vonásainak, minthogy valamennyinek első nyomai már meglehetősen régi időben (a XII. században) kimutathatók, másrészt vannak most is vidékek, a melyek a régi sajátságokat (pl. az i $û$ $ü$ vocalisokat) változatlanul megőrizték. Csakhogy tudvalevőleg a nyelvbeli változásokkal egyáltalában így vagyunk: nem mennek végbe egy csapásra és a korszakokat nem lehet élesen elválasztani. Hisz pl. a KAUFFMANN említette alnémet eredetű *-kên*, *-ken* (a mai *-chen*) képző szintén régi idők óta terjed lassan-lassan délfelé, míg végre uralomra vergődik (l. e képzőről WILMANN *Deutsche Grammatik* II. 319. l.: «es ist zu vermuten, dass schon *das ganze Mittelalter hindurch* das Suffix in den Mundarten am Rhein, Main, in Oberhessen, einem Teile Thüringens und Frankens üblich gewesen ist»). És a praeteritum egyes és többes száma közti kiegyenlítődésről maga KAUFFMANN mondja, hogy az «in der Schlussperiode *des mhd.* beginnend» (62. §.). Azt KAUFFMANN is elismeri, hogy az *irodalomtörténetben* LUTHER fellépése új korszakot jelent: 1516-ban Miksa császár rendeletéből még elkészül a híres ambrasi kézirat, a mely a kfn. époszokat tartalmazza, de ezentúl megszűnik a középkori költői művek olvasása és terjedése; azt is elismeri, hogy Luther fellépésével annyiban fontos változás áll be, hogy a biblia fordítása a Wittenbergben uralkodó *keleti középnémet nyelvet* egész Németországon elterjesztik; a későbbi biblia-kiadások azután némely délnémet sajátságokat is vesznek föl, s végül Délnémetországban is ezt a módosult keleti középnémet nyelvet fogadják el zsinórmértékül. S ezeket tudva, szabad-e annak a férfúnak, a kinek nevéhez e mozgalom oroszánrésze fűződik, a nyelv terén való működését mintegy a középfelnémet korszak appendixéül feltüntetni? Pedig a szókincs és syntaxis terén való hatása itt még szóba sem jött! Úgy látszik, a tudományos felfogás ebben a kérdésben is egyik végletből a másikba jut: Luther nyelvtörténeti jelentőségének túlbecsülése után

most a kicsinylés kora következik, — az igazság valószínűleg itt is a középben van. Ez az igazság természetesen csak akkor fog teljesen kiderülni, ha a tudományos kutatás, mely egyrészt a Luther nyelvének sajátos alakját és alakulását, másrészt e nyelvnek a köznyelvre való hatását igyekszik kideríteni, minden részében be lesz fejezve.

A német grammatika részletkérdései közül figyelmet érdemel az *umlaut* tárgyalása. (18. 26. §.). PAUL (*Beitr.* XII. 548., vö. *Phil. Közl.* XIV. 230.) és BAHDER (*Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems* 1890. 104. s k. l.) fejtegetései után biztosra vehető, hogy az *umlaut*nak két korszakát kell megkülönböztetni: az első áramlat a 8. században, a másik a 10—11. században megy végbe, s e második alkalommal *umlaut*változás éri egyrészt a megmaradt *a*, másrészt a régi *ë* hangokat is, ha t. i. utánok *i* állott; az *a* ekkor *e* (*ä*)-vé, az *ë* ugyancsak *e*-vé lett. Míg az első (ófn.) *umlaut* eredménye zárt *e* volt, addig ez az újabb *e* (*ä*) nyílt volt, az utóbbi rímelt a régi (nyílt) *ë* hanggal, az előbbi nem. Ez az utóbbi körülmény azonban (s ezt nem említi KAUFFMANN) nem bizonyítja még a régi *ë* és az új *umlaut-e* (*ä*) fonetikai azonosságát; BAHDER (id. h.) kimutatta, hogy a német nyelvjárások tanúsága szerint tulajdonkép három rövid *e* hangot kell megkülönböztetnünk. Ezek szerint tehát pl. a mai német *recht* (ófn. *rēht*) szó *e* hangja régi germ., sőt idg. *e* (v. ö. lat. *rectus*); a *besser* (ófn. *bezziro*) *e*-je az I. *umlaut* eredménye (v. ö. gót *batiza*); a *geschlecht* *e*-je a II. *umlauté* (ófn. még *gislahti*, kfn. *geslehte*). A mai *fels* *e*-je régi: ófn. *fēlis*, az *i* hatása alatt ez is zártabbá lesz: kfn. *vels*. — Újabb felfogás az is, hogy az ófn. *iu* diphthongus egy rákövetkező *i* hatása alatt a 10. században *ü*-vé lett: tehát az *iu*-nak is van *umlaut*tja: *liuti* tőhangzója épúgy változik, mint a *hûsir*-é, holott pl. a *hiutu* első szótagjára vonatkozólag ez legalább is kétes. «Hogy hogyan ejtették a kfn. *iu*-t, ha a végszótag *i*-je nem gyakorolt rá *umlaut*oló hatást, az — úgymond KAUFFMANN — még nem ismeretes.» Erre vonatkozólag felvilágosítást adhatna a magy. *csûr*, a melynek hosszú *ü*-je ép ilyen kfn. *iu*-nak felel meg (kfn. *schiuere*, ófn. *sciura*, tehát nincs *i* a végső szótagban), persze biztosan tudnunk kellene, hogy mikor és mely nyelvjárásból került a szó a magyarba.

KAUFFMANN könyvének alaktani része az új kiadásban alig tüntet fel nevezetesebb változást. Ilyenül legfeljebb azt lehet említeni, hogy a gyöngö ígék *præteritum*ának tárgyalásában (59. §.) ahhoz a felfogáshoz (v. ö. KLUGE, *Vorgeschichte der altgerman. Dialekte*² 438. l.) csatlakozik, a mely szerint ez az időalak egy idg. *aoristus*-alakból fejlődött, míg az erős ígék *præterituma* idg. *perfectum*nak, felel meg; legjobban mutatja ezt az úgyn. *verba præterito-præsentiæ* időképzése: az ófn. *kan*, *mag*, *scal*, *darf* *præsens*ek régi *perfectum*ok, ellenben a *konda*, *mohta*, *scolta*,

dorfta praeteritumok régi aoristusok (v. ö. gör. *δύναμαι: ἐδωνήθη*). — A szóképzésnek és mondattannak tárgyalása, sajnos, egészen hiányzik KAUFFMANN könyvében.

KAUFFMANN nyelvtanának kétségkívül gyöngye oldala az, hogy nem eléggé áttekinthető; az anyagot nagyon elaprózza s a nyelv fejlődéséről nem ad összefüggő képet.

A KAUFFMANNÉTÓL különböző eljárást követett BRENNER OSZKÁR, würzburgi egyet. tanár főtémilitett történeti nyelvtanában, a nélkül, azonban, hogy evvel az ott nélkülözött áttekinthetőségre szert tett volna. Ő nem az indogermán, hanem a *középfelnémet* korszak nyelvi állapotából indul ki, ennek alapján tárgyalja az újfelnémet nyelv jelenségeit s csak alkalmilag, a hol jónak látja, vet egy-egy pillantást az ősnyelv korára. Didaktikai szempontból ennek az eljárásnak is lehetnek jó oldalai; teljesség és rendszeresség dolgában azonban igenis szó fér hozzá: nem a biztos haladásnak, hanem az ide-oda ugrásnak benyomását teszi a tárgyalásnak ez a módja. Míg továbbá KAUFFMANN — kevés kivétellel — azoknak a tényeknek és magyarázatoknak előadására szorítkozik, amelyek a tudomány mai állása szerint annyira a mennyire biztosaknak tekinthetők, BRENNERNÉL nemcsak kétes értékű, hanem valószínűtlen fejtegetéseket is találunk. KAUFFMANN tartózkodóbb, szárazabb, BRENNER beszédes, szereti a magyarázgatást: míg pl. KAUFFMANN egyszerűen konstatálja, hogy a képzők és ragok magánhangzói a X—XII. században *e*-vé lettek (42. l.), BRENNER e hangfejlődést számos adattal világosítja meg s *physiologiai* magyarázatát igyekszik adni. E részletezőbb tárgyalás, a melyben sokszor a felfogás önállósága is nyilvánul, természetesen épenséggel nem hibáztatható. Dicsérettel ki kell emelni azt is, hogy BRENNER is nagy gondot fordít a nyelvjárások tanuságainak tárgyalására. — igaz, hogy inkább csak a délnémet dialektusokra vet ügyet, de ezeket azután még nagyobb mértékben vonja be fejtegetései körébe, mint KAUFFMANN.

BRENNER történeti nyelvtana is a hangtan és alaktan szakaszaira szorítkozik, mint a KAUFFMANNÉ. A két rész közül a hangtanit mindenképen sikerültebbnek tartom: itt, főleg a középfelnémet állapotokra vonatkozólag, érdekes új nézetekkel is találkozunk. Azok a magyarázatok azonban, a melyek a nyelv régibb történetére támaszkodnak, nem mindig kielégítők. A kfn. magánhangzó-rendszert pl. csupán az ófn., a gót és a görög rendszerrel veti egybe, — így természetesen több fontos jelenség (pl. az idg. sonantikus liquidák és nasalisok kérdése, az *r* hang fejlődése) szóba sem kerül. Nem helyes az sem, hogy az *umlaut* törvényét a sokkal régibb *ablaut* jelenségei előtt tárgyalja; az sem, hogy az úgynevezett *brechung* eseteit az *ablaut* fejezetében fejtegeti...

Az úfn. hangzók fejlődését részletesen s a nyelvjárásokra való folytonos fgyelemmel tárgyalja.

E fejezetből csak egy pontot emelek ki: az *u* és *ü* hangoknak nasalis előtt *o*-vá, illetőleg *ö*-vé válását (kfn. *sun* : úfn. *Sohn* ; kfn. *künc* : úfn. *König*). Ez a kérdés régóta foglalkoztatja a nyelvtudományi kutatást, újabban részletesen tárgyalta BAHDER (*Grundlagen des neuhochdeutschen Lautsystems* 1890., 186. s köv. l.). BAHDER azt a véleményt fejtette ki, hogy az újabb *o*-s alakok el voltak terjedve az egész középnémet területen, innét az irodalmi nyelvbe kerültek, de újabban ama nyelvterület keleti részén ez alakokban ismét *u* állott be. BRENNER a jelenségnek más magyarázatát adja. Arra utal, hogy az észak-magyarországi és erdélyi német nyelvjárásokban nasalisok előtt *o* és *ö* hangokat találni, már pedig ez a rajnavidéki, a Koblenz és Köln közötti területről [tehát középfrank területről] való gyarmatosok németsége, s rajnai frank területen egész Hollandig ma is az *o*, *ö* járja. E körülményekből arra a következtetésre jut, hogy a középnémet terület keleti részében (északi Csehországban, a felső-szász vidéken és Sziléziában) ugyancsak a rajnavidéki elemek nagyobb súlyának tulajdonítandó a *Sohn*, *Sonne*, *König* stb. alakok terjedése, ezen az úton kerültek ezek az irodalmi nyelvbe is. A népnyelvben később megint elenyésztek a rajnai sajtáságok s ezért ott megint *u*, *ü*-s alakokat találunk.

A consonantismus terén BRENNER (éppúgy mint KAUFFMANN is) a *b* és *g*-nek nagyobb mértékben tulajdonít spirans-értéket, mint azt régebben elismerték, s a délnémet területet illetőleg (főleg intervocalikus és szóvégi helyzetben) e felfogást helyeselnünk is kell. Lehet, hogy némely vidéken intervocalikus *d* is spirans-természetű volt, BRENNER ebből véli magyarázhatónak e hangnak gyakori kiesését, valamint *r*-ré válását is.

A középfelnémet 'szóvégi törvényt' BRENNER még époly határozottsággal formulázza, mint a régibb nyelvtanok : «Die lenis wird im auslaut fortis» (28. l.), KAUFFMANN óvatosabban szól : «Inlautende lenis wird vielfach im auslaut zur fortis» (62. l.). Tény, hogy a kéziratokban épen nem általános szabály az, hogy ily esetben a szó végén tenuist irnak, sőt középnémet területen ép a media szokásosabb : ebből tehát az látszik, hogy ama 'törvény'-t nem lehet oly apodiktikus módon fogalmazni. A magyar nyelvből is látni való, hogy az efféle szóvégi hangváltozás épen nem fonetikai szükségszerűség, s valószínűleg nem maga a szóvégi helyzet, hanem bizonyos hangsúly-viszonyok (v. ö. SIEVERS, *Phonetik*³ 206. és 275. l.) idézték elő a kfn.-ben ama lenis > fortis-változást. A hol tehát eme hangsúlyviszonyok nem (vagy még nem) forogtak fönn, a velök kapcsolatos mássalhangzóváltozás sem állott be.

BRENNER könyvének alaktani része («Beugungslehre») több tekin-

tetben kifogás alá eshetik. Szemet szúr itt először is az a határozottság, hogy ne monojam: merészség, a melylyel a germán ősnyelvi alakokat statuálja: annál feltűnőbb ez, mivel a hangtanban, a mint említettük, épen nem tartotta mindig szükségesnek a régibb nyelvtörténeti fokok feltüntetését. Különösen baj ez, mikor nemcsak kétes, hanem szinte lehetetlen ősgermán alakokat szekeszt; vajjon milyen hangtörvények alapján lehet pl. egy germ. *dagume* többes dativus-alakot szerkeszteni? (megjegyzem, hogy szerzőnk az ily következtetett alakokat sehol sem látja el a szokásos * jellel). Egyéb hiányok is feltűnnek itt; a nőnemű *ō*-tövek paradigmájában egy ősgerm. *aizō* dativussal találkozunk: ez legfeljebb instrumentalis-alak lehetett; a régi dativus képviselője tudvalevőleg a gót *-ai* (*gibai*) alak. Helytelen dolog az is, hogy a gót nyelvi alakokat egész önkényesen fonetikus írással mutatja be, a *hairdeis* szót pl. egyszerűen *hērdīs*-nek írja, az *ugkara* névmási alakot *ungkara*-nak. Még nagyobb baj, hogy a történeti korból való nyelvekben sehol meg nem levő szókat paradigmaúl végigragoz: a 43. lapon pl. egy gót *aiza* (= ném. *ehre*) szót találunk az egyes és többes szám összes eseteiben bemutatva, pedig ez a szó egyáltalában nem mutatható ki a ránk maradt gót emlékekben! És itt sincs semmi megjegyzés, hogy ez pusztán következtetett alak!

Nem tekintve e nyelvtörténeti magyarázatokat, a melyek a könyv használatánál kétségkívül óvatosságra intenek, BRENNER az alakítani részben is gondosan megállapítja a kfn. és úfn. nyelv viszonyát s itt is (l. pl. az erős igeragozás fejezetét) érdekes adatokat közöl a nyelvjáráások köréből.

A könyv vége jól megválasztott nyelvmélek-mutatványok teszik; e szövegek közlésénél a szerző főleg annak feltüntetésére törekedett, hogy a hangsúlytalan vocalisok hogyan gyöngülnek és enyésznek el a századok folyamán, de ezenkívül is elég jól visszatükröződik bennük a német nyelvnek az újabb időkig való fejlődése.

PETZ GEDEON.

Gót nyelvészeti irodalom.

Wilhelm Streitberg: *Gotisches Elementarbuch* (Sammlung von Elementarbüchern der altgermanischen Dialekte II.). Heidelberg, C. Winter, 1897. 200 l.

Friedrich Kluge: *Geschichte der gotischen Sprache*. (Grundriss der german. Philologie herausg. v. H. Paul. 2. Aufl. V. Abschn. 3.) Strassburg, K. J. Trübner, 1897. 497—517. l.

C. C. Uhlenbeck: *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*. Amsterdam, J. Müller, 1896. 174 l.

A gót nyelvtanulmányoknak három új segédeszközét óhajtom itt röviden bemutatni: az első bevezetőül akar szolgálni e fontos germán

nyelv grammatikai szerkezetének ismeretébe, a második, a mely már föltételezi az alapismereteket, a gót nyelv történeti fejlődését vázolja, a harmadik, mintegy betetőzésül, részletesen megállapítja a gót szókincsnek a többi germán s az indogermán rokon nyelvek szókincséhez való viszonyát.

STREITBERG gót nyelvkönyve szinte megköveteli a BRAUNE ismeretes nyelvtanával (*Gotische Grammatik*, 4. kiad. 1895) való összehasonlítást. Előszavában ő maga is szembeállítja munkáját a gót nyelv ama kipróbált vezérfonalával, azonban a két könyv eljárásának az a jellemzése, a melyet itt találunk, nézetem szerint nem helyes és nem igazságos. «BRAUNE gót grammatikája, úgy mond STREITBERG, mindenütt a betüből indul ki, az én kiindulópontom mindig a hang.» Ez úgy hangzik, mintha BRAUNE a régi nyelvészetnek azt az eljárását követné, a mely az irott betűnek nagyobb fontosságot tulajdonított, mint az eleven hangnak, a mely csak a papiroson levő nyelvi adatokkal foglalkozott s nem gondolt azzal, hogy ezek az adatok csak tökéletlen, halvány képét adják az igazi nyelvnek s e nyelv életének. Hogy ez az állítás, igazabban mondva: ez a vád nem alapos, azt BRAUNENAK nemcsak egész nyelvészeti munkássága, hanem épen az ő szóban levő gót nyelvtana is mutatja. BRAUNE grammatikájában a betű annyiban «kiinduló pont», hogy az egyes fejezetek fölé igenis az egyes betűket írja, de azután nagyon pontosan kutatja s megállapítja phonetikus értéküket, a vocalisokat pedig phonetikai rendszerben is bemutatja. A betüből való kiindulásnak tehát itt semmi elvi jelentősége nincs, sőt a philologus helyesen nem is indulhat ki másból, mint a tényleg adott viszonyokból, csak nem kezdheti meg a gót hangtan tárgyalását egy képzelt vagy rekonstruált hangrendszerrel? Egyébiránt, hogy ily esetben a betüből való kiindulás a legcélszerűbb eljárás, azt legjobban bizonyítja — maga STREITBERG. Miután nyelvtana bevezetésében a gót írást tárgyalta (16. l.), a hangtanra tér át, ennek első fejezete pedig: «Die Aussprache des Gotischen» (19. l.), itt azután tíz lapon ugyancsak a betüből indul ki. A hangtan második fejezete («Orthographische und lautliche Eigenthümlichkeiten in den got. Handschriften») nagyrészt megint csak a betűkkel bibelődik, csak ezután következnek azok a fejezetek, a melyek a gót és ősgermán hangok viszonyát tárgyalják, itt azután már nem a betű, hanem a hang a kiinduló pont. Azt hiszem tehát, hogy a most említett szempontból nincsen lényeges, elvi különbség a BRAUNE gót nyelvtana és STREITBERG nyelvkönyve között.

Azért azonban igenis talállok különbséget a két munka között, sőt egyben-másban haladást is az új könyvben. STREITBERG először is sokkal nagyobb mértékben bevonja tárgyalása körébe az összehasonlító és történeti nyelvtan tételeit, mint BRAUNE. Ez itt persze nem, annyira

nyelvészeti, mint inkább didaktikus kérdés: BRAUNE első sorban magába a gót nyelvbe való elmélyedést akarta lehetővé tenni s úgy vélekedett, hogy összehasonlító nyelvtudományi fejtegetések belekeverése a kezdőt zavarná, míg STREITBERG nyilván abból a felfogásból indult ki, hogy a gót nyelv értéke nem önmagában rejlik, nem abban, hogy a gót irodalom kulcsátul szolgál, hanem abban, hogy a germánság körében ép összehasonlító nyelvtudományi szempontból kiegészítő és felvilágosító szerepe van. Így tehát a gót nyelv tanulmányozását kezdettől fogva e tanulmányozás céljára való tekintettel akarta berendezni s így könyvében feles számmal előfordúlnak egyrészt a gót nyelv tulajdonképi körén kívül eső fejtegetések, másrészt a szerző ősgermán nyelvtanára (*Urgermanische Grammatik* 1896) való utalások.

A könyv hangtani részében a szerző ügyet vet az ujabban kifejtett elméletekre. Hogy a *hangsúly* és ezzel kapcsolatban a *szóvégi törvények* tárgyalásában a HANSEN-HIRT-féle elmélet álláspontjára helyezkedik, a mely mellett már előzőleg is ismételve felszólalt, azon azok sem fognak megütközni, a kik ezt az elméletet magát nem helyeslik. A hangtan egyéb specialis kérdéseire, a melyekre nézve a BRAUNE és mások felfogásától eltér, csak röviden rámutatok: ilyenek a *w*, a *h*, a *hw* és a *g* phonetikus értékéről való nézetek. A *p*: *d*, *f*: *b*, *s*: *z* hangoknak bizonyos esetekben való váltakozására vonatkozólag (v. ö.: *waldufni*: *fraistubni*) l. ujabban THURNEISEN magyarázatát (KLUGE, *Vorgeschichte der altgerman. Dialekte*² 507. l.). — Az *alaktan* nagyjában megegyezik a BRAUNE könyvének megfelelő részével. Itt már gyérebek a nyelvtörténeti fejtegetések is, a szerző több ízben utal ugyan az ősgermán nyelvtanra, de ezzel nem adja még meg minden esetben a szükséges kapcsolatot és magyarázatot: pl. a névszótövek felosztása és az osztályok elnevezése (65. l.) részben eltér az indogermán és germán ősnyelvi osztályozásától, melyet STREITBERG amaz említett grammatikában kifejtett. Helyeslendő, hogy a gót nyelvbéli idegen szók ragozását bővebben tárgyalja, mint BRAUNE. Az igeragozás tárgyalása nem igen tér el a BRAUNE-félettől. Nem helyes, hogy a gót praeteritumot alkalmilag perfectumnak nevezi (96. l.), ez csak az indogermán ősnyelvi állapotra illik. A gyöngé igék osztályainak felsorolásánál (103. l.) elmaradt az *ai*-képzős III. osztály, ez a tévedés a sajtóhibák jegyzékében sincs helyreigazítva. Különös dicséretet érdemel, hogy STREITBERG könyve elég *részletes mondattani* részt is tartalmaz; ennek a STAMM-HEYNE és BERNHARDT gót mondattani vázlatával szemben az a jó oldala van, hogy ügyet vetett az ujjabb nézetekre is. A tudomány színvonalán álló, használható kézikönyvet olvasmánygyűjtemény és szójegyzék zárja be.

A fentemlített második munka, a mely a gót nyelv történetét tár-

gyalja, KLUGE FRIGYES tollából való. PAUL nagy kompendiumának (*Grundriss der germ. Philologie*) első kiadásában (1889) ugyane feladatot SIEVERS látta el, az új kiadásban KLUGE dolgozata lepett az övének helyébe. SIEVERS dolgozata tulajdonképen a «klasszikus» gót nyelv jellemző sajátságainak leírása volt, csak egy rövid fejezete szolt a gót nyelvnek későbbi fejlődéséről. KLUGE a gót nyelv történetének emez új feldolgozásában SIEVERSNél részletesebben tárgyalja egyrészt a gót nyelvnek a többi germán nyelvekkel szemben feltűnő sajátságait, másrészt a nyelvnek későbbi fejlődését az okiratokban előforduló gót szók és a krimi gótok nyelvének adatai alapján alkothatunk magunknak némi képet.

WULFILA klasszikus nyelvének tárgyalásában legrészletesebb a hangtan szakasza. A szóvégi törvények fejtegetésében (13. §.) KLUGE eltér SIEVERSNek az első kiadásban (413. l.) kifejtett felfogásától s egyuttal STREITBERGnek fentemlített álláspontjától. Ezért azután a szóvégi $\delta > a$ (pl. *giba*, *tawida*) és $ai > a$ (pl. *haitada*) változásokat nem tudja megmagyarázni, míg SIEVERS és STREITBERG szerint a szóvégi hosszú magán- és kettőshangzók egész törvényszerűen rövidülnek abban az esetben, ha eredetileg éles (gestossen) hangsúlyozásúak voltak. A *g*-ről KLUGE azt tartja (28. §.), hogy az már a WULFILA előtti időben explosívhang volt (szóközépi *g*-nek ugyanis sohasem felel meg szóvégi spirans), STREITBERG ellenben vocalis utáni helyzetben zöngés spiransnak mondja. Ezzel kapcsolatban van az, hogy KLUGE (BRAUNEVAL egyezőleg) a *h*-t bizonyos esetekben zöngétlen gutturalis spiransnak tartja (33. §.), míg SIEVERS és STREITBERG szerint valószínű, hogy mindenütt tiszta hehezet volt. A magam részéről már évekkal ezelőtt azt a nézetet fejtettem ki, hogy a *g* WULFILA idejében már általánosan explosívává lett. (*Grimm törvénye* 1888., 39. és 75. l.) — Helyesírási dolog s így látszólag csak külsőség, de nagyon szükségtelen és zavaró újítás KLUGE dolgozatában az, hogy a gót *ei*-t *ëi*-vel jelöli. Vajjon mire jó ez? Ezzel csak nem akarja jobban feltüntetni, hogy ennek *i* a phonetikus értéke?

A hangtannál jóval rövidebben tárgyalja KLUGE az alaktant: itt csak azokat az eseteket állította össze, a melyekben a gót nyelv a rokon nyelvektől eltérőleg régibb alakot tartott fenn, vagy tőlük eltérőleg újat alkotott.

A második szakasz a nápolyi és arezzói okiratok s a naptártörödék gót nyelvi adatait tárgyalja. Hogy itt a nyelvi fejlődésnek már egy későbbi korszakával van dolgunk, azt nem csak a tulajdonképi gót szóknak, hanem a kölesönszóknak az alakja is mutatja; érdekes pl. hogy míg a bibliai gótban a lat. *lectio*-nak *laiktjô* felel meg, addig a nápolyi okiratban a lat. *cautio* már *kawtsjô* alakban jelenik meg. KLUGE munkájának harmadik szakasza a krimi gótok nyelvének amaz adatait tárgyalja, me-

lyeket egy XVI. századbeli hollandi utazónak, BUSBECKnek feljegyzéseit tartottak fenn (v. ö. *Phil. Közl.* XV. 212.). Az itt feltűnő hangtani változások egy része abban az irányban mozog, a melynek nyomai már a klasszikus gót nyelvben is felismerhetők ($\hat{e} > \hat{i}$, $\hat{o} > \hat{u}$), más része azonban sajátzerűen egyezik a rokon nyelvekben (nevezetesen a németben) feltűnő változásokkal ($\hat{i} > e$, $u > o$; az *s*-nek *l* és *w* előtt *š*-sé válása; $sk > š$; a nominatívusi *-s* elveszése, a mi már az okiratok nyelvében is előfordúl, stb.) s így ez arra a jelenségre mutat, a melyet, nézetem szerint, még nem méltattak kellő figyelemre, hogy rokon nyelvek egymástól függetlenül, sőt egymástól elszigetelve, egyazon irányban fejlődhetnek.

A mint STREITBERG gót nyelvtana a BRAUNÉVAL szemben lép föl s KLUGE dolgozata a SIEVERSÉT akarja pótolni, úgy a fentemlített harmadik munka, UHLENBECK amsterdami egyet. tanár gót etymologiai szótára is egy régibb kísérlet, a FEIST etymologiai munkája (l. *Phil. Közl.* XIII. 155.) helyébe kíván lépni, s a három közül, azt hiszem, neki fog legjobban sikerülni, hogy elődjét kiszorítsa és elfeledtesse.

UHLENBECK szótárának előzőivel szemben nemcsak az szolgál javára, hogy ő már az újabb és legújabb etymologiai kutatásokat is értékesíthette, hanem az is, hogy elődjeinél egyébként is nagyobb teljességre törekedett, s javára szolgált főképp az az igazán kritikai szellem, melylyel minden nézetet, minden aprólékos kérdés meghányt-vetett: egyes czímzők alatt (pl. *hlaiſs*, *stiuſ*) egész kis etymologiai értekezéseket találunk. Ekkép e szótár, ha nem is mindenütt biztos eredményt, de legalább megbízható nézeteket foglal magában.

Legyen szabad UHLENBECK könyvének egyik-másik cikkéhez egy-két megjegyzést fűznöm.

A g. *ahaks* 'galamb' szót LOEWE (*Indogerm. Forschungen* III. 146.) ugyanabból az osszét *āxsināg* szóból való kölcsönzésnek tartotta, a melylyel SIMONYI a magy. *asszony*-t egyeztette (Ny. K. XXIV. 128.). UHLENBECK megemlíti HOLTHAUSEN véleményét (*Idg. Forsch.* V. 274.), mely szerint a g. *ahaks* a lat. *accipiter*-rel tartozik együvé. Megjegyzem, hogy KLUGE fentemlített munkájában (58. §.) szintén eredeti germánnak tartja a szót s a frank *āk-falla* 'galambducz' szóra utal. Képző-eleme ugyanaz az idg. *-g-*, germ. *-k-*, a mely főleg kicsinyítő képzőül (agsz. *Gifeca*, kfn. *Gibeche*) s madárnevek képzőjeként (agsz. *cornuc*, ófn. *habuh* stb.) fordul elő (l. KLUGE, *Nominale Stammbildungslehre* 1886. 29. l.; WILMANN, *Deutsche Grammatik* II. 1896. 284. §.).

Az *aippau*, vagy 'kötőszónál nem említi MERINGER magyarázatát, mely szerint ez = **aih-pau*, az **aih-* a lat. *ec*-nek felelne meg (PAUL és BRAUNE-féle *Beiträge* XII, 210.); ez nyitját adja annak a látszólagos szabálytalanságnak is, hogy *p* előtt *ai*-t találunk (STREITBERG 50. §., KLUGE 7. §.).

Az *alêw* ,olaj' szóval legújabbán ZUPITZA E. foglalkozott (*Beiträge* XXII.), a nélkül hogy az itt felmerülő nehézségeket elháríthatta s biztos magyarázatot adhatott volna.

Az *atta* ,atya' szó, UHLENBECK szerint, «ein lallwort ohne geschichte, wie es fast in jeder sprache gibt»; a nem indogermán hasonló hangzású szók sorában megemlíti a magy. *atya* szót is. Megjegyzem, hogy UHLENBECK szerint a g. *atta* csak a lautverschiebung után képződött (minthogy egy germ. **attan*-t őből a gótban **assan*- lett volna), ellenben KLUGE (az ófríz *aththa* és felsőném. *ätti* alakokra való tekintettel) lehetőnek tartja, hogy a gót szó egy ősgerm. **apfan*- alakból származott (id. h. 30. §.).

A *filigri* ,rejtekhely' szót UHLENBECK egy **pelek*-gyökérből származtatja; KLUGE szerint (*Vorgeschichte der altgerm. Dialekte*² 1897. 478. l.) ez *fi-ligri*; a *ligri* a *ligrs* és *ga-ligri* szókkal tartozik együvé, — e magyarázatban azonban a *fi*-præfixum megvolta némi bizonyításra szorúl!

A *ga*-præfixumnak a lat. *com*-hoz való viszonya még mindig nincs tisztázva. BUGGE a kettőnek azonosságát vitatta (*Beitr.* XII. 413. l. *Phil. Közl.* XIII. 156.), e nézetet helyesli legújabbán HIRT is (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* 1896. XXIX. 302.), UHLENBECK — nézetem szerint jogsan — elveti: az idg. szókezdő *k*-nak a germánságban *g*-vé válását nem lehet még bebizonyított dolognak venni. A VERNER-féle törvény hatásával legfeljebb akkor lehet dolgunk, ha az ilyen *k*-val kezdődő tő valamely állandó összetétel második tagjául fordul elő, így UHLENBECK is elfogadja azt az etymológiát, a mely szerint a g. *du-ginna* egy idg. **kenwô* præsensből keletkezett (35. l.).

A *gards* ,kert' szó alatt megemlíti, hogy MÖHL (*Mém. de la soc. de ling.* VII, 405), a finn *kartano* és magy. *kert* szókra hivatkozva, a gótba került kölcsönszónak tartja; UHLENBECK szerint inkább a finn és magy. szók származnak az indogermánságból. *)

*) THOMSEN (Einfluss 141) azt mondja: *kartano* f.; l. *garden* (nach dem f.), liv. *kārand*, *kōrand*, *karn*, *aula*, *area* juxta *domum*, *prædium*, = an. *garðr*, got. *gards* (st. -i-), *oikos*, *αἶλη*; vgl. got. *garda*, *αἶλη*, *stabulum* ahd. *garto*; auffallend ist die verlängerte endung im finnischen, die an das nhd. *garten* erinnert; vgl. ital. *giardino*, DIEZ, Et. Wb.² I, 213. A Berö-ringer-ben (171.) pedig: «f. *kartano*... vel nærmest udgaar fra germ. St. *garda*.» — AHLQVIST (Kulturwörter 117) a f. *kartano* szót szintén germán eredetűnek tartja: «Das Original dieses Wortes ist das schw. *gård*, in der älteren und Volkssprache *gard*, an. *garðr*, goth. *gards*, d. *Garten*, mit der angehängten Endung -no, die auch in anderen Wörtern mit örtlicher Bedeutung angetroffen wird.» — A m. *kert*-et BUDENZ (MUSz. 22) eredet

A *haban*, bírni' igét KLUGE (*Zeitschr. f. vergl. Sprachf.* XXVI. 88.) a lat. *habeo* igével együtt egy idg. **khabh* — gyökérből származtatta; ezt a magyarázatot elfogadta NOREEN is (*Urgerm. Lautl.* 1894. 120. l.) UHLENBECK most különválasztja a két igét, a g. *haban*-t a *hafjan* (l. *capio*) igéhez kapcsolja, míg a l. *habeo* gyökere szerinte a g. *gadiliggs*, 'rokon' és g. *gôps*, 'jó' szavakban rejlenék (alapjelentés: egymáshoz tartozó, illő), — ezt az egyeztetést azonban (a mely, úgy látszik, BEZZENBERGER-től való) épen a jelentés szempontjából nem tartom meggyőzőnek.

Az *idreiga*, 'bánat' szót az óskand. *idrar*, 'beleik, bánat' szóval egyezteteti; KLUGE (*Vorgeschichte* 478. és 514. l.) ebben is összetételt lát, a melynek első része az *ed-*, *id-* praeifixum; az egészet egybeveti az ó ang. *ed-roc*, 'kérődzés' szóval.

A *lukarn*, 'lámpa' szó UHLENBECK szerint a keltából való kölcsönzés (óír *lócharn*), KLUGE (7. §.) és STREITBERG (38. §.) ellenben a lat. *lucerna* szóban látják eredetijét. E kérdés eldöntésének általánosabb hangtani jelentősége van. Nem rég ugyanis PAUL (*Indogerm. Forsch.* IV. 334.), SAUSSURERE hivatkozva, azt a szabályt állította fel, hogy a gótban a hangsúlytalan *-ēr* nem *-air-*ré, hanem *-ar-*rá lett; ezt elfogadták KLUGE és STREITBERG is. Ennek segítségével magyarázzák azután a gót *ufar* (v. ö. gör. *ὕπερ*), *hwaþar* (v. ö. gör. *πότερος*), *fadar* (sing. acc.; gör. *πατέρα*) *-ar-*ját; ezekben a nyelvtudomány eddig egy más ablaut-formát (idg. *-or*) látott. PAUL maga mondja, hogy e hangváltozás legbiztosabb bizonyítékai a g. *lukarn* és *karkara* (l. *carcer*) kölcsönzők. Látnivaló, mennyire meggyöngül e bizonyíték, ha a g. *lukarn* szót nem a l. *lucerna*-ból, hanem a kelta alakból származtatjuk, a mely már maga is *a-*t tüntet fel az *r* előtt! A g. *karkara* szót UHLENBECK is a lat. *carcer*-ből származtatja, de figyelembe veendő, hogy az óírnek itt is van egy *carcar* alakja; nem tartom lehetetlennek, hogy ez volt a közvetítő a latin és a gót alak között. Egy szóval az *ēr* > *ar-*féle gót hangváltozást még nem tarthatjuk kétségtelenül bebizonyítotttnak.

A *papa* szó jelentése UHLENBECK szerint «vater, bischof». Ez az

szónak tarlja. Számba veendők még. vogB. *kārt* udvar (SZILASI, VogSzj.) *kārtā* kert, mezőkerítés (MUNKÁCSI, Ethn. 5 : 172), *karda* hof (AHLQV.), osztB. *karta-zār* hof, hofplatz, *kartij* zum hof gehörig (AHLQV.), zürj. *karta* hof, viehhof, viehburg (WIED.), mordE. *kardas* udvar, mordE. *kardó*, mordM. *kardā* (ez utóbbiakat THOMSEN, Beröringer 170. hajlandó litván eredetűeknek magyarázni). Nem szabad figyelmen kívül hagyni a csuvas *kardā*, 'umzäunung, umzäunter ort' szót sem, a melyet THOMSEN (Einfl. 141. Berör. 171.) és BUDENZ (NyK. 10 : 103) indogermán eredetűnek tart; és figyelmet érdemel az osszét *k'art'*, 'hof' (ROSEN) és *kārt*, 'udvar' (NyK. 25 : 383) szó is.

A szerk.

állítás, nézetem szerint, legalább is kétes; a szó jelentése valószínűleg csak 'pap' (= ófn. *pfaffo*). WULFILANÁL nem fordul elő, csak a gót naptár-töredékben: *bi Verekan papan* (BERNHARDT kisebb kiad., 200. l.), és a nápolyi okiratban: *papa Ufitahari* (BERNHARDT 216. l.). Ez a g. *papa*, a mint UHLENBECK is említi, a gör. *παπῶς*-ból való, holott a 'pontifex' jelentésű lat. *pāpa* szó a katolikus nyugati egyház révén került a germán nyelvekbe (agsz. *pāpa* stb.; l. KLUGE *Etym. Wb.* s. v. *Papst* és *Vorgeschichte der altgerm. Dial.*² 359. l.)

A *raþjō* 'szám, számítás' szót UHLENBECK a lat. *ratio*-val együtt egy idg. **rē*-gyökérből származtatja; KLUGE szerint (*Vorgesch.* 343. l.) maga ez a latin szó került mint kölcsönszó a gótbá, a hol az eredeti g. *raþjan* (*garapjan*) ige hangalakja szerint módosult.

A *sabbatō* szónál, a mely természetesen a gör. *σάββατον*, megjegyzem, hogy KLUGE (*Vorgesch.* 360. l.) valószínűnek tartja, hogy a WULFILA használta emez irodalmi alak mellett volt egy inkább népnyelvi g. **sambatō*, **sambat* alak is, a mely egy görög **σάμβατον* mellékalakból volna magyarázandó; ehhez tartoznak azután az ószl. *sabota*, magy. *szombat* és az ófn. *sambaþ-tac* is.

A *þeihs* 'idő' szónak a lat. *tempus* szóval való egyeztetését, mint a hangtörvényekkel meg nem egyezőt, UHLENBECK elveti; KLUGE ragaszkodik hozzá és a feltételezett idg. **ténqos* alakhoz (*Vorgesch.* 505. l.). HIER az itt felmerülő hangtani nehézséget (az idg. *q*-nak itt lat. *p* felelne meg) újabban azzal a föltevessel próbálja elhárítani, hogy a *tempus* szó talán az umbriai-ószk nyelvből került a latinba (*Zeitschr. f. deutsche Philol.* XXIX. 298. l.).

A *weihs* 'szent' szót újabban a lat. *victima* szóval is vetik egybe (*Idg. Forsch.* VI. 39).

Magától értetődik, hogy UHLENBECK kellő figyelemmel van a gót (illetőleg germán) és a szláv nyelvekbeli szóegyezésekre is. Itt néha különösen nehéz annak eldöntése, vajjon ősnyelvi örökséggel vagy kölcsönzéssel van-e dolgunk. Néha kétségtelennek látszik a viszony, pl. germán eredetűek az ószl. *mīci* (g. *mēkeis* 'kard') s az ószl. *ocitū* (g. *akeit* 'eczet'; ez meg a latin *acētum*). Más esetekben eltérhetnek a vélemények. Így UHLENBECK a germánságból való kölcsönzésnek tartja az ószl. *mlēko* (g. *miluks* 'tej') és *chlēbū* (g. *hlaiþs* 'kenyér') szokat, a miket egyes szlavisták ősnyelvi szóknak mondanak. Viszont ősi rokonságot tesz föl a g. *hairda* 'nyáj' és ószl. *črēda* között, holott pl. KLUGE szerint a szláv szó a germánságból került (*Vorgesch.* 362. l.). A g. *þlinsjan* 'táncolni' ige KLUGE szerint (id. h.) a germánságból került a szláváságba (ószl. *þlēsati*), UHLENBECK szerint a kölcsönzés útja az ellenkező. Nem emlékezik meg a g. *mēs*: ószl. *misa*, g. *sakkus*: ószl. *sakū*, g. *unkja*: ószl. *ungija*

viszonyáról; lehet, hogy itt is a germánság volt a közvetítő a latin és a szláv között (KLUGE id. h.).

Kevesebb ügyet vetett UHLENBECK a gót és a finn nyelv szóegyeztéseire, a melyek pedig a germán nyelvtörténetre nézve legalább is oly fontosak, mint a finn nyelvtörténetre vonatkozólag. Úgy látom, hogy csak a g. *mêkeis*: f. *niékka* és a g. *gulþ*: f. *kulta* viszonyáról emlékszik meg, holott még számos eset van, a melyekben a finn nyelv épen a góttal mutat közelebb egyezést, pl.: g. *ahana*: f. *akana*, g. *áirus*: f. *airut*, g. *ans*: f. *ansas*, g. *arms*: f. *armas*, g. *ga-nagljan*: f. *nakla*, g. *hansa*: f. *kansa*, g. *lamb*: f. *lammas*, g. *maþa*: f. *mato*, g. *mulda*: f. *multa*, g. *nêpla*: f. *niekla*, g. *paida*: f. *paita*, g. *rûna*: f. *rûno*, g. *sama*: f. *sama*. g. *wargs*: f. *varas*.

UHLENBECK könyve, szintűgy a KLUGE és STREITBERG munkái tanúságot tesznek arról, hogy a gót nyelvre vonatkozó tudományos kutatás, a mely egy ideig mintha szünetelt volna, újabban ismét örvendetes módon föllendült.

PETZ GEDEON.

Archiv für slavische Philologie. XX. Band. Erstes Heft.

JAGIĆ folyóiratából ezúttal egyszerű füzet jelent meg, a mi már nagyon rég nem történt; a könyvészeti rész ezúttal is elmaradt, — a szerző a következő kettős füzet számára bő pótlását igéri. Az előttünk fekvő füzetben ennél fogva a nem-szlavista kevesebbet talál, a mi érdekelhetné, mint rendszeren.

A magyar olvasó figyelmét első sorban JIREČEK czikke fogja megragadni: «*Dr. Miletič über die Siebenbürger Bulgaren*», hiszen MIKLOSICH kalandos állítása, hogy az erdélyi bolgárok nyelve inkább «dákó-szlovén»-nek mondandó, még csak tavaly is visszhangra talált nyelvészeti irodalmunkban (I. MUNKÁCSI, *A magyar-szláv ethnikai érintkezés kezdetei*. Ethnographia VIII. évf. 15. l.).

PASTRNEK ismertetését: *Zur Charakteristik der mährischen Dialekte* azok figyelmébe ajánlom, a kik nálunk olyan érthetetlen idegességgel veszik PASTRNEK buzgalmát, a melylyel a tót nyelvjárásokat kutatja; — ha cseh nyelvésznek nem szabad az anyanyelvével olyan közel rokon tót nyelv iránt érdeklődnie, akkor ugyan ki érdeklődjék iránta? Vagy csak azért nem szabad vele foglalkoznia, mert a tótok már nem Ausztriában laknak, hanem Magyarországon? Hát a morva nyelvjárásokkal, a melyek a két nyelv közt való átmenetet tüntetik föl, ki foglalkozzék? Tót embernek, magyar embernek is szabad vele foglalkoznia, már hogy is ne, de a dolog természeténél fogva mindig sokkal több cseh tudós fog mind e szorosán egymással összefüggő kérdésekkel foglalkozni, mint akár tót, akár magyar. Nekünk azért nincs mit búsulnunk. — A ki különben egé-

szen rövid tájékoztatást keres arról, hogy miben áll tulajdonkép a különbség a cseh és a tót nyelv közt, az olvassa el JAGIĆ találó fejtegetéseit a 39 s köv. lapon.

De JAGIĆ nem csak e két nyelv egymáshoz való viszonyáról beszél, hanem igen behatóan foglalkozik *Verwandtschaftsverhältnisse innerhalb der slavischen Sprachen* cz. hosszabb cikkében, 13—48. l., a szláv nyelvek kölesönös rokonságával, különösen gyakran rámutat a szomszédos nyelvek lassú egymásba való átmenetére, a földrajzi érintkezés hatására, a részletes fejtegetések előtt pedig az egész kérdésnek rövid történetét is adja. E cikk két kisebb cikk közt foglal helyet és mind a három *Einige Streitfragen* közös főcím alatt van összefoglalva. A harmadik cikk *Zur ort-, ert-, und tort-, tert-Formel*, 48—53. l., tulajdonképen csak az előbb említett főkérdésnek egy részletével foglalkozik, ránk nézve azonban azért különösen érdekes, mert az ide tartozó szláv szók specziális magyar hangtani törvények szerint elég tarka fejlődésen mentek keresztül, a mi sok félreértésre adott okot. MELICH azt hitte, hogy a *szarka* szót «valamely orosz dialektusból kaptuk» (l. NyK. 26: 125. s köv.; v. ö. feleletemet u. o. 334—336), MUNKÁCSI már annyira megy, hogy a *szereda* meg a *szerdá* alakot «külön szláv nyelvekből (orosz és oláh-szlovén)» származtatja. Igaz, hogy MUNKÁCSI az ő theoriája kedvéért még a *Zuluga-geur* (= mai Szolgagyőr) és a *Zulga-geur* közt is tagadja a történeti kapcsolatot és a *Zulga* mai *szolga* alakot «keletről hozott régi alak»-nak mondja, a mely hangátvetés által keletkezett szláv *sluga*-ból, a középkori okiratok *Zuluga* alakját pedig «a délszlávból (szerb, bolgár, újszlovén *sluga*)» ujonnan . . . a szokásos módon t. i. a kezdő mássalhangzó-csoport szétbontásával idomított»-nak tekinti! (i. h. 22. l. jegyz.)

JAGIĆ első cikkében: *Zur Provenienz der kijever glagol. Blätter*, 1—13. l., az ószlovén nyelvvel foglalkozik, a melyről a középső főcikkében is röviden szól, 36—38. l., és csak a tudomány mai álláspontját jelzi, mikor a következő kijelentést teszi: «Allein ich halte die pannonische Theorie Kopitar-Miklosich's, wenigstens soweit es sich um Unterkunft des Altkirchenslavischen in dem westlichen Theil Pannoniens, mit Plattensee als Centrum handelt, jetzt schon für abgethan», l. 7. l. Ehhez hadd idézzek egy pozitív állítást is a második cikkből: «Ich glaube nicht fehl zu gehen, wenn ich sage, dass es nur zwei Möglichkeiten gibt. Das Kirchenslavische muss zur bulgaro-slovenischen Dialectengruppe entweder nach Osten hin, in eine gewisse Nähe zum Russischen, versetzt oder nach Südwesten in die Nähe des Serbo-kroatischen gerückt werden», l. 36. l. Tudvalevő, hogy JAGIĆ e két lehetőség közül az utóbbi felé hajlik, a mi a 38. l. olvasható fejtegetéseiből is kitűnik.

ASBÓTH OSZKÁR.

Török jövevényszavak a mordvinban.

H. Paasonen: *Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen.* (Journal de la Société Finno-Ougrienne XV₂) Helsingfors. Druckerei der Finnischen Litteratur-gesellschaft. 64. 1. Ára 3 Fmk.

Mindenesetre fontos dolog, hogy tisztába jöjjünk azzal, hogy a finn-ugor nyelvek szókincsében mi ősi, s mi későbbi átvétel. Hogy addig, a míg az összes jövevényszavak pontos egybeállítása el nem készül, a nyelvhasonlítás a legnagyobb elővigyázat és körültekintés mellett is folytonos botlásoknak, tévedéseknek van kitéve, nem szorul bizonyításra. Így csak örömmel üdvözölhetjük PAASONEN dolgozatát, mely bár a finn-ugor nyelvek török elemeinek kimutatásában nem is az első kísérlet (l. BUDENZ és MUNKÁCSI idevágó dolgozatait NyK. III., XVIII.), pontosság és lelkiismeretesség dolgában bizonyára nem áll elődei mögött.

P. munkájának nagy érdeme a hangtani kritériumok szigorú számbavétele, mely végre is minden nyelvhasonlításnak egyedül biztos alapja. A jövevényszavak illetén összeállítása azután nem csak eszköz, mely a nyelvhasonlítás céljait szolgálja, hanem mind az átvevő, mind az átadó nyelv hangtanának több részletére világot vethet.

A szerző három csoportba osztja a md. nyelv török jövevényszavait: 1. a csuvas, 2. a tatár, 3. azok a török jövevényszavak, a melyeknek eredetét nem lehet biztossággal megállapítani. Legkönnyebben felismerhetők a csuvas eredetű szavak, a mely nyelv tudvalevőleg több tekintetben élesen elüt a köztörök tyпустól. (Ktör. szóvégi és szóközépi $z \sim$ csuv. r ; vö. mM. *ajra, ajara, kalt, kühl* [vom wetter]: csuv. *ojar*, helles wetter: tat. *ajaz*, heiter, wolkenlos. Ktör. szókezdő $j \sim$ csuv. s ; vö. mM. *širək*, mE. *širt*, esche, ulme: csuv. *širik*, erle: kaz. tat. *jirek*, miš. *jėrek* id. A tőszótag *a-ja*, mely csaknem az összes török nyelvekben változatlanul marad meg, a csuvasban gyakran szűkebb ejtésű hangzóvá válik; vö. mE. *keñdal*, mM. *kelda*, wanze: csuv. *χintla* id.: tat. *kandala* id. Ktör. szóvégi k a csuvasban elveszett; vö. mM. *komlä*, mE. *komla*, hopfen: csuv. *χumla* id.: tat. *kolmak, kumlak* id. 5. l.)

A csuvas szavakon kívül a md. nyelvnek minden más török jövevényszava volgai tatár eredetű. 600 évig éltek a mordvinok a tatárok szomszédságában s még ma is vannak tatár telepítvények a mordvinok lakta földön. Hangtani, de meg történeti bizonyítékok is a mellett tanúskodnak, hogy a tatár jövevényszavak nem a kazáni tatárból, hanem az úgynevezett mišärek nyelvéből erednek, kik körülbelül ugyanazon a területen laknak, a mely még csak száz év előtt is a mordvinok kizárólagos tartózkodása helye volt, s hol a nép zöme még ma is lakik.

A jövevényszavak legnagyobb része természetesen kultúrszó. Házi állatok, gazdaság, élelmi szerek, ásványok, házi eszközök, ruházat, kereskedés, család, rokonság, vallás: ime a főbb csoportok, a melyekbe az átvételeket osztani lehet. A szavak nagy része olyan, mely több más finn-ugor nyelvben is megvan; a magyarban a csuvasból, oszmanliból, esetleg délszláv közvetítéssel, a többi finn-ugor nyelvben valamely északi török nyelvből, gyakran orosz révén.

Hadd álljon itt mutatóba néhány szó, a finn-ugorságban való elterjedésének föltüntetésével.

11. mM. *akša* (gen. -*sü*), mE. *ašo*, weiss, rein, das weisse im augen, im ei; mM. *akšänü* (demin) silber (PAAS. 27).

v. ö. kirg. *akša*, weisslich; geld, osm. *akča*, weiss; mis. *akca*.

Kaz. alt. kkirg. kún *akča*, münze, geld.

v. ö. votj. *ukšo*, geld (NyK. 18 : 86); cser. *oksa* pénz (NyK. 3 : 403); vogk. *oŕšü*, pénz 365. vogP. *oŕšü* id. 10. vogk. *ohšé* 373. vogT. *akššü*, pénz (3 : 345); magy. *akcsa* (NySz.).

13. mord. *alaša*, pferd, kastrirtes pferd (PAAS. 28).

tat. *alaša*, kastrirtes pferd, oszm. *alaša*, cheval de fatigue.

L. T. Lastpferd (ZENKER).

v. ö. votj. *ulošo*, wallach, eunuch (NyK. 18 : 125); vog. *ölš*

Wallach (AHLQ. Wog. wört 35).

32. mM. *är*, *jär* (im. gouv. Tambow.), *ar*, jeder, mE. *er-vejke*, jeder, *er-ki*, jeder mann (PAAS. 32).

tat. *är*, jeder, csuv. *čar-ber*, jeder (ZOL. 91), oszm. *her* jedes, alles, *her-bir*, chaque, chacun (ZENK. 939 II.), alt. *ar*. id. (ZOL. 91). < perzsa *her* id.

vog. *är* (adj.), minden, *är-üt*, minden éjjel, *är-khqr* (subst.) id. T. 167. *är-pom*, mindig vT. 317; votj. *ar*, *är* id. (NyK. 18 : 135).

71. mM. *komlä*, *komblä*, mE. *komula*, *komola*, *komla*, hopfen (PAAS. 37).

v. ö. csuv. *čumla* id. (ZOLOTN. 98); kaz. tat. *kolmak* id. (BÁL. 61), alt. *kumdak* id.

v. ö. cser. *umala*, *omala*, *omla* id.; f. *humala*; lp. *hombel*; vogT. *khumlqz*; osztj. *khondak*; magy. *komló* (vö. Nyv. 24 : 465).

85. mM. (AHLQV.) *mačmara*, rausch (PAAS. 40).

v. ö. miš. *makmir*, unwohlsein nach vielem essen; csuv. *mučmur* (ZOLOTN. 44), katzenjammer; alt. *пакмыр* id. (ZOLOTN. 44), < arab *mačmur* (ZENK. 829I.).

v. ö. vT. 160. *počmor*, mámor. 321. *pačmer* id.; cser. *mokmur*, *močmur* id. (ZOL. 44). magy. *mámor* (délszláv révén); f. *poh-melo*, mámor, részegség utáni fejfájás (or. *пoчмьлe*).

86. m. Pšen. *matər*, hübsches aussehen, hübsche gestalt (PAAS. 41).

v. ö. kaz. tat. *matir*, *matur* (BÁL. 169), szép, kitünő, | schön, vortrefflich; bask. *matur*, szép (NyK. 18 : 119).

v. ö. votj. *motor*, schön, lieblich (NyK. 18 : 119): zürj. *motor* id. (GENETZ: Ostperm. Spr.)

108. mE. *bazar*, mM. *pazar*, *bazar*, markt (platz) (PAAS. 43). tat. *bazar* id. (BÁL.); kirg. *bazar* id.; csuv. *pazar*, *bazar* id.; csag. *bazar* id.; jak. *basār* (Басāp) id. (BÖTHL. 131) < perzsa *bāsār*, *pasar* id. (ZENK. 162₂).

v. ö. vogK. *posér*, vásár (NyK. 9 : 168); osztj. *pozar* id. (NyK. 11 : 149); cser. *pazar*; votj. *bazar* id. [vö. még or. базаръ id.]

132. mM. *šepä*, *čepä* (gen. -*n*) mE. *šepe*, *žepe*, tasche (PAAS. 46).

v. ö. oszm. *šeb*, tasche, sack (ZENK. 347₂) < arab *šejb*, busen (des kleides) (ZENK. 377₃).

v. ö. vogB. I: 17. *šep*, zseb; votj. *šep* id.; zürj. *šep* (NyK. 18); magy. *zseb*. — V. ö. még. jur. szam. *seap*, tasche (CASTR. 31).

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kämpol: lingua porrecta insulto (verspotten). V. ö. GRIMM, Wb. 5: 138. mitteldeutsch *kampeln*, *sich kampeln* = sich zanken, streiten. A szó középnyelvi eredetű. Hasonlításul kínálkozik (v. ö. Die Leibitzer Ma. PBB. 19. §. 110.) *kampl* = kämpe, mely szó itt egy régebbi, de mostanában a használatból már kiveszett *kämpen*-t tételez fel; a manapság helyette használt *känfu*, *kämfen* = kämpfen, streiten, zanken az újn. irodalmi nyelvből került a dialektusba, mely *mf*-et nem ismer; annak vagy helyesebben írva *mpf*-nek megfelel a nevezett dialektusban az alnémet és részben középnyelvi *mp*.

LUMTZER V. hagyatékából.

Kisebb közlések.

A vogul infinitivus. Tudtommal eddig még senki sem kísérlette meg a vogul infinitivus alaki magyarázatát. BUDENZ UA. a deverbális névszóképzőket tárgyalva, meg sem említi ezt az alakot, melyet akkor a csekély számú s nem is az összes nyelvjárásokra kiterjedő szövegközlések alapján magyarázni úgyszólván bajos lett volna. Ma, midőn e részben MUNKÁCSI gyűjtései folytán kedvezőbb helyzetben vagyunk, a nyelvjárási alakok pontosabb egybevetésével ha nem is bizonyos, de mindenesetre tetszetős magyarázatra juthatunk.

Lássuk mindenek előtt magukat az alakokat. α) I. *-uykwē*, *-uykwä*: B. *āluuykwē*: élni (*āli*) | *minuykwē*: menni (*mini*) | *kinsuykwē*: keresni (*kinsi*) || *sa'iruykwä*: vágni (*sa'iri*) I: 70 | *vāruykwä*: készíteni (*vāri*) I: 70 | *nēruykwä*: kötni (*nē-*).

II. *-uɣw*; *-äɣw*; *-öɣw*: KL. *joɣmuɣw*: jární | *minuɣw*: menni || K. *rētāɣw*: csúffá lenni (*rētti*) I: 168 | *šoritāɣw*: veszekedni (*šoriti*) I: 168 || P. *šnkwsöɣw*: (bört) lehúzni a medvéről | *kām-lēmtöɣw* lágyítani.

III. *-uɣ*; *-oɣ*: KL. *joɣmuɣ*: jární | *minuɣ*: menni | *pimēntuɣ*: üzeni || AL. *rätuɣ*, *minuɣ*, *älux*. || P. *öɣwtuɣ*: (kérget) lehúzni | *kāmlēmüɣ*: lágyulni. || K. *älkätöɣ*: verekedni II: 226 | *khöŋkhaɣ*: mászni II: 225.

β) *-oŋ*, *-eŋ* (csupán a tavadai nyelvjárásban, hangzóilleszkedéssel): *kāntoŋ*: találni | *jaɣaɣloŋ*: egybegyűjteni | *minēŋ*: menni | *kēnsēŋ*: keresni.

Látnivaló, hogy mint rendesen, úgy itt is az északi vogul őrizte meg a legteljesebb alakot (*-uykwē*). Induljunk ki ebből.

A képző első eleme nyilván az *-n* deverbális névszóképző, mely egyszerű (*-nē*, *-n*) alakjában járatos magában a vogulságban is. Pl. B. *entēptanē*: körülvezés (*entēpti*) | *alēntēn*: hordó (*alēnti*) || KL. *voqrnē*: cselekedet || K. (gyéresebb használatú): *tēnē*: étel | *pärtñnē*: mángorló || P. *minnē*: menő || T. *luɣkutnē*: kopogó.

A cseremisiz is képez *-n* képzővel igenevet, mely a létigével szerkesztett praeteritumban is szerepel. Pl. cserS. *kün*: érett (*kü*:

érni) | *lin* : lett, geworden (*li*- *lenni*) | cserM. *jün* (*jü*- *inni*) ; præteritumban *tolon-am* e h. *tolon-ulam*. Akad nyoma a mordvinban is *-n-es* part. præt.-nak : *pekstai* verschlossen (*peksta*-).

Ezt a képzőt vehetjük fel (demin. utóképzővel társulva) a finn *-nut -nyt* part. præt. képzőben is (BUDENZ ez *n*-ben az *m* momentan képző változatát látja. V. ö. UA. 300—302.).

Magyarázatra szorul másodszer a *k* (χ) elem, mely a tavidai kivéve valamennyi nyelvjárás alakjában előfordúl. Több ok kényszerít arra, hogy ebben a finn-ugor *-g* lativ ragot lássuk. Igaz ugyan, hogy ennek leggyakrabban *-i* felel meg a vogulságban, pl. *χūtūi*, mögé, *viti*, vízzé, *χāsāi*, sokáig; de a *-k* megmaradását megmagyarázná itt az a körülmény, hogy nasalis után phonetikai helyzete egészen más volt, mint más consonans, pl. explosiva, vagy liquida, avagy magánhangzó után. A nasalis konzerváló hatását mutatja a *nuyk*, *nāyχ* «fől» szó is, mely a *num*, *nom*, *nom* «felső rész» szó lativusa.

A KL., AL., K. és P. nyelvjárásokban a deverb. névszóképző elem lappangásba jutott. Az északi vogul *-uyk[we]* ~ K. *-oχ* megfelelés ép olyan, mint: B. *nāyχ* : K. *noχh* (igekötői alak). Némileg elütő a többitől a tavidai alak, hol a lativ elem lekopott s nyomát csak a gutturalis nasalis mutatja.

A megfelelés olyan, mint

B. *nāyχ* ~ T. *nuy* (igekötői alak).

B. *puyk* ~ T. *poη* (fej).

P. *raηkhē*, külön ~ T. *raη*, kívül.

A *-wē*, *-w* (lásd I. II.) értelmet nem igen módosító utóképző (v. ö. *-k* dim. képzővel társulva (*-kwē*) *pī*: *pīkwē*: fucska. Ezen elemzés szerint már most a vogul infinitívusvégzet ízről-ízre megfelel a zürj.-votj. *-ni*-végzet s a magy. *-ni* infinitívus-végzetnek.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára fűzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmlékek. IV. A népnyelv és a nyelvjárások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondat.